

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

W. Christiansen

TØNDER HUSE - TØNDER SLÆGTER

**TØNDER HUSE -
TØNDER SLÆGTER**

W. Christiansen

TØNDER HUSE - TØNDER SLÆGTER

1980
Sydvesten, Tønder

**Udgivet i anledning af
Tønder Sparekasses 160 års jubilæum, 1980.**

**Bogen er sat med Times
og trykt hos Sydvesten, Tønder.
Bogbind: J. P. Møller, Haderslev.
2. oplag
ISBN 87-981088-0-8**

Forord

»Slet ikke at tale om sig selv er et meget fornemt hykleri«, har en berømt forsker udtalt, og andre har betegnet denne selvudslettende tavshed som falsk beskedenhed. For nu ikke at komme ind under disse mindre smigrende benævnelser, bringes her en del personlige oplysninger, der giver baggrunden til den hjemstavns-historiske interesse, der har ført til udgivelsen af nærværende bog, som dog ikke er mit eget påfund.

Denne optagethed må ses som et samspil mellem de to faktorer: de hjemlige kår og et slægtsmæssigt arveanlæg, der som bekendt mere eller mindre præger ethvert menneske under udviklingen.

Mit fødehjem er en købmandsgård i Hjerpsted, som er en lille gestbebyggelse nær havet. Kyndige folk har betegnet den som et smukt eksemplar på den rene vestslesvigske landsby, der har haft historiens sfære over sig. Oldtiden har efterladt sine synlige minder i sognet gennem henved tres bronzealderhøje, hvoraf en del dog er sløjfet. Bondereformerne i 1700erne formåede ikke at sprænge landsbyens ramme. I min barndom fandtes der ikke et eneste udflytterhjem, og der lå stadig jord i fælleseje, lyngarealer, hvor enhver kunne hente sine flaver til optænding.

De firelængede gårde og andre landbohjem, der dannede en sluttet helhed, blev liggende, hvor man i sin tid havde fået anbragt grundstenene.

Foruden den lovstede forvaltning havde byen en slags selvstyre, hvis øverste myndighed var oldermanden, som valgtes for et år ad gangen. På bystævnet, der afholdes omkring mortensdag, blev der taget bestemmelse om rydning af grøfter og gadekær, udlejning af bivejene til græsning af får, ansættelse af en markmand for det kommende år og andre fælles anliggender.

Livet var præget af et nedarvet fællesskab, hvor gamle traditioner holdtes i hævd, og det skyldtes vel ikke mindst byens ret isolerede beliggenhed. Som følge af slette veje var færdslen gennem byen og samkvemmet med nabosognene kun

ringe. Bortset fra lægehjælp, som måtte hentes udenbys, måtte beboerne med hensyn til dagliglivets fornødenheder klare sig ved gensidig hjælp. Der var både præst og degn, købmand og kromand og alle de håndværkere, der hørte en almindelig landsby til. I dag er intet tilbage. Præstegården er i privat eje, det samme er tilfældet med skolebygningen, og med det stærkt reduceret indbyggertal er der ingen eksistensmuligheder for erhvervsdrivende. Jo, et erhverv er endnu i behold, det er billedskærerarbejdet, der udøvedes af nu afdøde bagermester Peter Brodersen, et kunsthåndværk, der nu videreføres af sønnen Carl Brodersen.

I mindernes skær dukker også de mange kniplersker frem, hvis sidste mønster for længst er »skåret af«, som det hed i deres fagsprog. Under den raslende lyd, når pindene hvirvledes omkring på »skråvlet« et læderunderlag, fortalte de, når jeg med mellemrum aflagde dem et besøg, om deres trange barndomstid, hvor de i den tidligste morgenstund måtte tage af sted med deres lille indhyllede skrin til deres lærermester, en ældre kone, der skulle indvi dem i de vanskelige »slag«. Det var ikke med blide følelser, de mindedes deres læretid. Der kom dog glans i deres øjne, når de berettede om de få adspredelser i den ellers så grå hverdag.

Når vinterens aftensæde var forbi, fejredes der Standerhøtte. Standeren var et træstativ, hvorpå en lampe eller et lys havde været anbragt. Den blev nu under stor morskab fjernet og der trakteredes med kavringer og kaffe. De mindedes midsommerens Snaredag, fastelavnsmandagens Stjæledag. Påskebruden og ankomsten af et bindebrev, der skulle løses. Stjæledagen gav mig ideen til min første børnefortælling, der blev bragt i Dansk Børneblad i 1935. Efterhånden kom der en række digte og historier i dette blad og i forskellige julehæfter, ganske vist under et navneskjul. Flere handlinger blev henlagt til Vadehavet, hvor tildragelserne under en stormflod nok kunne give spændende stof.

Hjerpsted var et udpræget slesvigsk sogn, hvor den præjsiske skolelov var gældende, og efter denne skulle drengene gå ni år i skole, pigerne otte år. Børnene i nabosognene, Ballum og Emmerlev, kunne nøjes med syv års skolegang. Her gjaldt indtil genforeningen stadig den danske skolelov. Dette mærkelige forhold førte mig senere til at kaste mig over enklavernes historie, og det blev et emne, som jeg fik lejlighed til at tale om i egnens forsamlingshuse og for resten også i et radio-interview. Skolegangen foregik i en 1-klasset skole, hvor henvend tres børn på samme tid blev undervist af samme lærer dag efter dag. For en enelærer var dette et krævende arbejde. Der levnedes ikke megen tid til individuel undervisning. De større børn måtte ofte klare opgaverne på egen hånd, så det blev til adskillige stilopgaver, der jo ofte havde tilknytning til hjemstavnen.

Som bydreng i min fars forretning og som telefonbud var der rig lejlighed til at komme i forbindelse med både store og små. Der fandtes i sognet kun én telefon, og den var etableret som samtalestation i vort hjem.

Hjerpsted - den plet, hvorfra min verden går.

Under krigen havde en halv snes af egnens telefoner fælles central, så hver af samtalestationerne havde sit bestemte kaldesignal: Tønder f.eks. en lang tone, Hjerpsted tre lange, Klangsøl tre korte osv. Når der så lød et længere vedvarende opkald, gjaldt dette samtlige stationer. Det var tilfældet hver middag, da blev der sendt en vejrberetning, og hen imod aften dikteredes dagens krigstelegram. Samtlige samtaler kunne aflyttes, og når der blev talt dansk, hvad det jo var ret naturligt, lød en stemme: Bitte deutsch sprechen! Og dette kunne nok volde besvær. Mange af de ældre var i deres unge dage nået herved fra Vestjylland.

Min konfirmation faldt i tiden mellem afstemningen og genforeningen. Det var mine forældres ønske, at jeg skulle gå lærervejen, men da man ikke var klar over, hvordan den fremtidige uddannelse ville komme til at forme sig, kom jeg, efter en annonce i avisen, i manufaktur lære hos Ernst Vogt i Tønder, og dermed var barndomstiden forbi. Landsbylivet med dets talrige oplevelser og indtryk kom til at stå som en inspirationskilde for mig. Det var nu en svunden verden for mig, men tiden havde efterladt sig smukke erindringsbilleder, der vel som årene er gået, mere og mere har fortonet sig.

Min læretid blev kun af kort varighed. Efter et års tid sadlede jeg om, og jeg tror det var til stor skuffelse for min principal. Nu kunne jeg så tiltræde den attråede lærervej, og den førte mig fra præparandklassen til seminariet. Her opfordrede

lærer Eskildsen eleverne til at indsamle folkeminder fra deres hjemegn. Han agtede sammen med amtslæge dr. Lausten-Thomsen at udgive et månedsskrift, der foruden lokalhistorisk stof også skulle bringe folkloristiske småstykker. Det første nummer udkom den 1. juli 1924, og her havde jeg den glæde at se mine »Fester fra Hjerpested« på tryk. Gennem årene kom der flere små og større bidrag så det er blevet til omkring firs. Men fordeles de nu på bladets 55 årgange, er det såmænd ikke en imponerende præstation. Fra 1953 var jeg medredaktør ved Sønderjysk Månedsskrift, indtil jeg i foråret 1980 trådte tilbage.

Efter dimissionen i 1925 fik jeg ansættelse som tredielærer i Bylderup, blev i 1930 enelærer i Vennemose, 1936 førstelærer i Jejsing og endelig i 1947 kommunelærer i Tønder. Gennem de skiftende embeder kom jeg således til at prøve forskellige skoleformer. Fritiden blev anvendt til at optegne folkeminder og til at udarbejde en del historiske skildringer.

I Tønder var vi en del familier, der en gang om måneden samledes omkring i hjemmene, hvor navnlig amtsskolekonsulent Svendsen og bagermester Thorvald Petersen fortalte om deres rige oplevelser. Den lille klub fik spøgende navn efter en af Stefan Zweigs bogtitler: Die Welt von gestern. Samme overskrift kunne på en vis måde også anbringes over mine frembringelser.

Spiren til den lokalhistoriske interesse var, som omtalt, også arveligt bestemt. Flere af mine slægninge, der er bosat syd for grænsen, har dyrket denne fritidsbeskæftigelse. Min far, der havde tilbragt sine drengeår i Karlum og der havde hørt de ældre fortælle gamle folkeeventyr, havde en forbavsende evne til at kunne gengive dem. Han blev da også på sine ældre dage en flittig meddeler til Dansk Folkemindesamling. Han kom til at tilbringe otte af sine ungdomsår i Tønder som lærling og kommis hos købmand Johann D. Hansen, i den forretning, som min bror henvend en menneskealder senere kom til at overtage. Det var i halvfemserne, at min far stod bag disken i Tønder, og her fik han gode muligheder til at få et indtryk af byens folkeliv. Det var i den tid, da magarinekrigen herskede. Gårdejerne truede med at boykotte de forretninger, der gav sig til at handle med det ny kunstprodukt, som ringeagtende blev kaldt for Negerfedt efter magarinefabrikantens navn, en tysk rigsdagsmand Mohr (navnet for en neger). På indpakningspapiret af sit produkt havde han fået anbragt et billede af tre negre. Butikken blev navnlig søgt af kunder fra Frislandet, der kom sejlene hertil med deres bytteobjekter som fisk, uld, smør, tælle og sivmætter.

Også min mor var en kort tid knyttet til Tønder, idet hun var ungpige hos amtssekretær Martensen. Hun huskede tydeligt, hvordan hun sammen med så mange andre skulle hente vand ved en af byens gadepumper, som i folkmunde havde fået navnet sladderpumpe, en betegnelse, der sikkert også kunne anvendes for de øvrige.

Gennem mine forældres beretninger fik jeg det første kendskab til Tønder og det liv, der levedes i byen før århundredskiftet. Det har vel også været en tilskyndelse til at løfte en flig af glemselens slør, der har bredt sig over svundne tiders tildragelser og denne fritidsbeskæftigelse er da blevet til en række avisartikler i de lokale blade. Når de nu dukker op i nærværende publikation er det på et ønske fra flere tøndringer eller tonderaner, hvad man nu end vil kaldes.

Udførelsen af denne plan skyldes i første række skotøjshandler Karl Nissen og apoteker Hans-Iver Toft, der som medlemmer af tilsynsrådet for Sparekassen Sønderjylland, Tønder afdeling, fremsatte forslaget om, at Sparekassen passende kunne markere sin 160 årsdag ved at give et løfte om at stille midler til rådighed for udgivelsen af en ny Tønder-bog. Direktionen gav beredvilligt sit samtykke, og jeg benytter lejligheden til at bringe en velment tak og ser heri et glædeligt bevis på, at Sparekassen også efter den foretagne sammenslutning agter at bevare sit gode ry som byens store velgører.

W. Christiansen

Indhold

Til Tønder marked	11
Livet på markedsdagene	13
Tønder Sparekasse	19
Humlekærren	27
Gadepumpernes tid i Tønder	33
Da politistyrken i byen bestod af én mand	39
Østergade 18 – Husets ejere gennem tiderne	47
Slægten Olufsen – Dens tilknytning til Tønder Sparekasse	53
Det gamle Schweizerhalle	58
Tønderslægten Junker gennem 200 år	65
Wilhelm Lobsien. Tønderdreng, der blev halligernes digter	71
Et dobbelt mindesmærke	77
Theodor Jersild – en særpræget personlighed. Engang den mest søgte læge	83
Rådhuset	89
Rådhuskarreen	93
Jødisk Tønder-familie	103
Vinterbilleder fra Tønder set gennem Skovrøys briller	113

Til Tønder marked

I. PAVEJ —

Fra ældgamle dage gik tydernes færde
ad veje, der peger mod sønder.
I solbrand, i slud, i stormpisket vejr
kom prangere, drivere, bønder
støt vandrende frem med længsel i sind
gennem lingsvær på vildene hede,
i ensomme herberger søgte de ind -
det sinkede ikke at bede.

De snørklede veje med lynchblandet græs
om banker og vindblæste skove
stod furet af fodtrin og vogntungte læs
af tallose studehove,
der torar på torar sled dybe spor.
Her færdedes bølge på bølge
af brøgede stude med drivernes kor,
med kræmmere, godtfolk i følge.

Der sneledes fremad i sindige kas
ad disse ujævne veje,
en krøstues blafrende tællepræs
bød gæstmildt til natteleje.
Så søgtes der rast - og ved morgengry
gik turen videre mod sønder,
og sas der et kirkespir rage mod sky,
var straks de ved malet - i Tønder!

Og byen la der ved den blinkende strøm
med alléernes træer som gærde.
Snart vagnede den af sin søvntunge drøm;
hver vidste, hvad der var på færde.
Fra skorstene sendte røgskyerne bud,
der rørte sig liv bag karnapper,
og borgerne tradte i morgenen ud
og hilste fra trinlidle trapper.

2. I BYEN —

Der var røre inde, ude,
der lød råb og træskotramp,
piskesmæld og brøl af stude,
højlydt prat ved punchedamp.

Der blev budt, og der blev krævet,
snart i daler, mark kurant,
og til sidst blev hånden hævet,
faldt i slag som sikker pant.

»Lad os få en jenle omgang,
halsen bliver ellers tør!«
Straks en vært med fyldig omfang
gled rask gennem stuens dør.

Sådan blev der lidkøb drukket,
løsnat for hvert tungebånd;
drikkeskillinger blev stukket
i en lille pighånd.

3. VED AFTENSTID —

Når endt var dagens ståhej og spil,
og handlen var bragt i stilstand,
drog markedsgæster ad hjemmet til,
ak, mange i løftet tilstand.

Fuldmånen så bag sit skygardin
de natlige gæster glide;
den grundede med et smøret grin:
Hvem er vel fuldest – gad vide!

Men inde i byen stod krovert og viv
og stablede penge i bunker.
»Ja, markedet er et møjsommeligt liv,
men det gi'r alligevel grunker!«

Livet på markedsdagene

Fra gammel tid var Tønder blevet samlingssted for de mange stuedrifter, der år efter år fra nær og fjern førtes hertil. Hver fredagmorgen i forårs-månederne fik byen rykind af det såkaldte magerkvæg, der sommeren igennem skulle opfedes på marskens frodige græsgange, og havde tørken ikke sat sit præg på engene derude, kunne der ventes gode stabile priser. Da byen ikke havde en markedsplads, fik man studene anbragt på torvet, hvor der i kort afstand fra rådhuset var opsat et rækværk. Også de tilstødende gader blev taget i brug. Her stillede man dem op på begge fortove, og bandt dem til jernringe, der var i muren. Hvor der var fare for, at et dyr kunne komme til at øve ravage på ruderne, garderede man sig ved at anbringe brædder for vinduerne. Det var ikke tilrådeligt for uvedkommende at færdes ad disse gader med de opstaldede kreaturer. Eleverne, der havde deres skolegang på seminariet, valgte en sådan markedsdag at benytte sidegaderne. Køberne og sælgerne, der under besigtigelsen af høvederne, måtte være forberedt på, at de ikke slap helt pletfri fra deres hverv. Hvis det var en regnfuld dag, blev gaderne forvandlet til et pløre, og det hændte, at man måtte skovle snavset ud af krostuerne og butikslokalerne. Men det fik man tage med. En markedsdag gav jo en solid omsætning og var af stor betydning for de næringsdrivende. Dette var også tilfældet ved efterårsmarkedene, hvor man kunne vente at hilse på velnærede stude, der var ved godt huld. En sådan dag var det navnlig de pengestærke opkøbere fra større tyske byer og fra industriområdet, der mødte op.

En handel foregik ofte på slump, så det kunne tage sin tid, førend den kunne afsluttes, så parterne kunne besegle den med et håndslag for så at

styrke sig ved at drikke lidkøb i en af de mange gæstgivergårde. Hele postyret en sådan dag var udelukkende et mandfolkeforetagende. En kvinde dristede sig dog til at være aktiv med i laget. Det var Ulrike Auguste Jensen, som altid gik under navnet Ulrike fra æ Kog, en benævnelse, hun var kendt under fra Ribe til Husum. Hun var født i 1815 på gården Heinrichshof, i Mariakog, der var blevet inddiget i 1798. Da hun var voksen, fik hun lært driften af marskens landbrug. Hun lejede engarealer, som hun lod pløje og tilså med korn, en dyrkningsmåde, der var ny i marsken. Udbyttet blev meget indbringende, så hun ved køb og arv, erhvervede sig gården Ulricheshof i Ny Galmsbøl. Hun var en ofte set skikkelse på markederne i Tønder, hvor hun nok kunne måle sig med selv den dygtigste handelsmand. Da hendes bror døde ugift, arvede hun sin fødegård, så næst efter lensgreve Schack var hun den største grundskyldsyder i det gamle Tønder amt. Hun undså sig ikke ved at være med til at deltage i de traditionelle lidkøb, men ellers var hun meget nøjeregnende med sine personlige udgifter. Ved sammenkomster holdt hun på, at kvinderne skulle have en strikkestrømpe i hånden i stedet for finere håndarbejder, som hun ikke satte pris på.

Trods den hjemlige sparsommelighed var hun yderst velvillig til at yde hjælp. Da bankvæsenet ikke var særlig kendt på landet, drev hun også en betydelig udlånsvirksomhed. Således ydede hun et lån på 10.000 mark ved oprettelsen af Ballum mejeri i 1901. Ligeledes dækkede hun den største part af byggeudgifterne ved opførelsen af Ny Galmsbøl kirke.

Nævnes kan det også, at hun viste stor interesse for fåreavl. Hun indførte kraftige væddere fra England og var med til at forbedre fårebestanden på vesterengen. Om torsdagen afholdtes der fåremarkeder på Skibbroen, og her har man vel også kunnet se hende afslutte en handel, selv om det jo ikke drejede sig om de store summer. Prisen ved århundredskiftet udgjorde 25-27½ penning per levende vægt.

Hun afgik ved døden i 1907, og på kirkegården er rejst en sten med en kunstnerisk-udført portrætmedaljon af hende.

Byens borgere havde vænnet sig til de egentlige markedsdage med studebrøl og studebnavs. Det hørte nu engang en sådan dag til. Det hilstes dog utvivlsomt med glæde, da man i slutningen af firserne besluttede sig til at henlægge en markedsplads uden for byen. I 1886 var vestbanen blevet åbnet og flere fandt det passende, at den blev anlagt i nærheden af

Skibbroen, hvor der om torsdagen afholdtes færemarkeder.

Marskbanegården ved vejen til Aventoft, nu Viddingherredsgade. En stor part af kvæget skulle jo med toget sydpå. Andre holdt på, at den skulle anbringes ved Sønderport, og dette forslag blev valgt. Terrænet var ret lavtliggende og stod i fugtige somre ofte under vand. Der måtte fyld til, og dette hentedes ved hjælp af tipvogne fra Jejsing banke.

På samme tid havde Husum også fået en markedsplads, og det blev Europas største. Den blev nedlagt i 1971. Her sendte man et udvalg hen for at hente anvisninger til pladsens indretning. Man havde regnet med, at man allerede til efterårsmarkedet i 1888 kunne flytte markedet bort fra byen, men sommeren havde været usædvanlig regnfuld, så pladsen egnede sig endnu ikke til det påtænkte formål. Efterhånden fik man den så brolagt og anbragt jernrør, hvortil kvæget kunne bindes. Der blev opført en bolig til opsynsmanden og nogle boder, hvor de handlende kunne styrke sig ved en drik. Forpagtningen af disse blev overladt til fire af byens gæstgivere.

Hestemarkeder, der tidligere havde været afholdt vest for byen i nærheden af vindmøllerne, skulle nu også for fremtiden holdes på den

Hestemarkedet

nyindrettede plads, hvor der i den sydlige ende blev opført en bygning med cirkelrund grundplan til afholdelse af hingstekåringer.

Efter hvad afdøde assessor Jonathan Smidt, der var født i Højer 1877, men tilbragte sin barndom i Tønder, oplyser i Sønderjysk Månedsskrift 1956, kostede anlæggelsen af kvægtorvet 122.200 mark, efter datidens forhold en betydelig sum. Tønder Sparekasse trådte hjælpende til, idet den i seks år ydede et årligt rentetilskud.

Der blev nu ved benyttelsen af det ny kvægtorv rig lejlighed til at få et samlet overblik og indtryk af det myldrende liv. De mange, der fra miles omkreds var nået hertil og havde fået anbragt deres køretøjer i den gæstgivergård, der var deres vante tilholdssted under et besøg i byen, stilede sammen med de mange togrejsende fra Nordjylland, Syd-tyskland og fra Frislandet mod pladsen gennem den snævre Sønder-gade, hvis passage yderligere indsnævredes af en række nyfremstillede vogne, karetmagerne havde til udstilling, og desuden vanskeliggjordes af de mange studedrifter.

På markedspladsen var der gæster i alle aldre lige fra drengene, der havde fri fra skolen for at agere trækkere for en løn på et par mark, til de aldrende landmænd, der stavrede af sted ved stokken og nødigt lod et marked passere uden deres nærværelse. Hvad pastor Kok, der var præst i Burkal mellem de to slesvigske krige, engang i en egnsbeskrivelse havde

Nødpengeseddel for Tønder.

anført, havde også gyldighed ved århundredskiftet: »Kvægmarkeder, af hvilke der holdes en utrolig mængde i Tønder og Husum spiller en overordentlig stor rolle i de fleste bønders liv og koster dem både megen tid og mange penge. Men det er nu engang for dem i det mindre næsten hvad de olympiske lege var for grækerne og festerne i Jerusalem for jøderne, derfor forsømmer en nogenlunde velhavende mand sjældent noget marked, selv om han hverken har i sinde at købe eller sælge. Markedsdagene benyttes ofte i tidsregningen, og handlens udfald på et marked giver i lang tid stof til behagelig underholdning ved selskabelige sammenkomster«.

Her mødte de rige handelsmænd, der regnede med flercifrede pengetal og var i stand til gennem en velspækket tegnebog at dokumentere deres velstand. Men her var også den dybe kontrast, egnens subjekter, der med en slatten pengepung og med den aldrig svigtende brændevinsbottel stikkende op af den lasede frakkelomme altid var rede til at liste sig med ind til et lidkøb, når lejligheden bød sig. Ja, der var storbønder og husmænd, opdrættere og græssere, hestetrækkere og stuedrivere. Her var håndværkere: rebslagere, kurve- og sadelmagere med deres frembringelser, men her var først og fremmest kreaturer og heste. På disse er der tal, men ikke på menneskene. Aviserne bragte deres meddelelser om den daglige tilførelse af stude, der på en af de store dage lå mellem 3000 og 4000 stk. kvæg.

På pladsen lød jysk og plattysk, frisisk og højtysk, og det samme var tilfældet inde i krostuerne. De danske bønder holdt mest til på Humlekærren. Friserne tog ind på Weisser Schwan, hvor den kendte tepunch satte stemningen i vejret. Det var under henvisning til den, at der senere

efter den første verdenskrig på en nødpengeseddel vemodsfuld blev trykt: »Hvor var det dejligt i gamle dage, da kunne man lade en punch sig smage for tyve penning«.

Det brogede folkelivsbillede på en markedsdag hører fortiden til. I 1921 opførtes der eksportstalde, og handelen med slagtekvæg gik nu gennem disse. Bil og tog kom til at besøge transporten. De to krammarkeder, pinse- og mikkemarked, har lidt samme skæbne. Det var i trediverne, at den sidste karruselmusik lød på torvet, og børn og unge fløkkedes ved de mange telte.

Hvordan en sådan markedsdag formede sig for omkring hundrede år siden, får vi kendskab til ved at læse dommer Gjessings barndomsindringer. Han skriver, at når klokken slog fire onsdag eftermiddag stod der to rækker telte gennem hele Storegade, og når det kneb, placeredes også nogle telte i Vestergade og Østergade. På torvet var samlet skydetelte, og der var kraftprøver, vaffeltelte og en levende havfrue, der blev fodret med chokolade. På Svinetorvet stod en »Pracht- und Reisekarusell«, som var belyst på to etager og trukket af en hest. I Søndergade på hjørnet af Apoteket stod nogle jødiske købmænd og solgte det utroligste kram. Folk kunne købe tøj, bomuldstøj og hvidevarer, kasketter og hatte, støvler og alt muligt. Der var telte, hvor der solgtes piber og drejede varer. Der var dans i de offentlige lokaler. Der herskede travlhed for byens fire natvægttere. De havde deres besvær med at dæmpe ungdommens overstadige lystigheder.

Kom der så med årene andre former for adspredelser, så var der dog stadig karrusellernes musik, der blandede sig med teltholderne og gøglernes kraftige stemmer, der gjorde forsøg på at tiltrække sig markeds-gæsternes opmærksomhed. Der blev spillet, råbt og trommet. Råb og spektakel varede til langt ud på natten, og det havde sine ulemper at være bosat i begivenhedernes centrum.

Skovrøy udtrykker sine indtryk af en markedsdag og -aften i en nok lidt vel overdreven måde: »Mikkemarkedernes glade vanvid er forbi. Slaget er endt, de faldne er bårne bort, men valpladsen bærer endnu spor af kampens hede. Knækkede påfuglefjer, som det svage køn kildrede det stærke under næsen og i nakken med for at vække livsånden og en sne-mark af konfetti dækker gaderne, hvor den hidsige fægtning nu har stået på i tre døgn, ledsagende af karnevalslurens gjaldende musik«.

Tønder Sparekasse

Det var ikke markedsdagens rindende pengestrøm, der gav stødet til oprettelsen af en sparekasse i byen. Hensigten med den var ikke at frugt-baregøre rigmandens kapital. Det var ikke ventet og heller ikke ønsket, at et indskud oversteg 100 mark. Man ville yde småkårsfolkene en hjælp til selvhjælp ved at tilskynde dem til at påbegynde en rentebærende opsparring. Så snart et indskud var nået op på 25 skilling, blev der tilskrevet renter. Et pund smør kostede på denne tid omkring 6 skill.

Årene var trange. Napoleonskrigene med de stadige indkvarteringer havde bragt fattigdom. Byens fabriksvirksomheder – og af dem fandtes der dog en del – havde ved tabet af Norge fået store vanskeligheder med afsætningen af deres varer. Det var nødvendigt at oprette en arbejdsanstalt for de mange ledige, og det er forståeligt, at fattigkommissionen med stor opmærksomhed fulgte udviklingen hos de sparekasser, der allerede var blevet etableret (f.eks. Friedrichsberg, en forstad til Slesvig, Flensborg, Åbenrå, Haderslev), og da starten i disse byer havde fået et gunstigt forløb, dristede man sig også i Tønder til at prøve et forsøg. På et møde, der afholdtes den 13. januar 1820 valgtes der ti medlemmer til en direktion, og denne udarbejdede »en plan til oprettelse af en Spare- og Lånekasse for Tønder Menighed«.

Tidspunktet for åbningen blev sat til lørdag den 4. marts 1820 kl. 4 eftermiddag, og besøget i den lille lavloftede stue i kassererens hjem var over al forventning, efter hvad byens avis skrev: »Af 36 personer hovedsagelig tjenestepiger, håndværkssvende og børn blev belagt 450 mark kurant i helt små og større beløb.

Sparekassen omkr. 1930.

«Dette bevis for publikums deltagelse i denne almennyttige anstalts første forretningstimer berettiger til den sikre forventning, at denne hos os, som man i mange andre byer, vil vise sig at være velsignelsesrig og velgørende».

Tønder havde fået sit første pengeinstitut, og det blev mødt med tillid. Gennem de årlige beretninger spores der da også fuld tilfredshed og glæde. Sådan hedder det efter et par års forløb: »I de 22 måneder, kassen har bestået har den udlånt 9753 mark til 108 agtbare mænd, der punktligt opfylder deres forpligtelser. Hvilken glæde for de ædlere stiftere».

Hvem var så disse ædle stiftere, der stillede tid og evner uegennyttigt til rådighed i en tid, hvor der var smalhans i mange hjem?

Hovedæren må tilkomme formanden for fattigkommissionen, provst Peter Prahll, en købmandssøn fra Bornholm. Efter sin studietid i København og Kiel havde han haft ansættelse som præst i Sommersted og Vedsted og blev så i 1809 førstepræst og senere provst i Tønder. Han arbejdede ikke alene for højnelse af almuens sociale kår, men også til fremme for folkeoplysningen. Han blev udgiver af flere skolebøger, hvoraf hans bibelhistorie udkom i flere oplag og blev anvendt i de nord-

Bestyrelsesmedlemmer fotograferet marts 1920. Øverste række fra venstre: Advokat Liedtke, rentier Steensen, dr.med. J. Nissen. De øvrige: købmand L. P. Dethlefsen, købmand A. H. Todsén (forretningsfører), købmand Caspar Thomsen, købmand S. C. Lorenzen, bryggeridirektør W. Neven (formand) sparekasserendant O. P. Olufsen.

slesvigske skoler helt op til genforeningen. Han sad som medlem af Sparekassens bestyrelse til sin død i 1831.

Borgmester Georg Friedrich Horup blev sparekassens første formand. Det hed om ham, at han var en overmåde samvittighedsfuld mand, så det var en lykke, at Tønder Sparekasse straks fra starten kom under hans dygtige ledelse.

Et tredje medlem af bestyrelsen var kniplingskræmmer Christian Outzen, der ved fødsel og giftermål var knyttet til egnens rige kniplingshandlerskægter. Familien stammede fra Emmerlev. En fætter til ham var den kendte biskop over Lolland-Falster Peter Outzen Boisen. I sine sidste halve hundrede år fik han større indflydelse på sin fødebys kultur end nogen videnskabelig uddannet embedsmand, hedder det i en nekrolog om ham.

Det var mænd af borgerskabets øverste rangklasse, velhavende købmænd og akademikere, der kom til at indtage pladserne i direktionen, og

da de supplerede sig selv, er det forståeligt, at de gennem familiebånd blev knyttet til hinanden. Bankens omsætning steg fra år til år, og efter det første årti var det samlede indskud nået op på 85.202 mark. Det blev da også den foreløbige kulmination. Omkring 1830 indtrådte et vendepunkt.

Det skyldtes bl.a. et stærkt prisfald på landbrugsvarerne, men også en tilbagevisning af indskud fra udenbys kunder, »for ikke at udvide kassen for meget«. Og her sigtedes der navnlig til de velhavende marsk-bønder. De udenbys indlån skulle afvikles. Kassen skulle udelukkende tjene byen alene.

Desværre var der også et mere internt forhold, der bragte nedgangen. Sparekassen kom ud for et større tab som følge af besvigelser. Om morgenen den 13. februar 1833 fandt man kassereren, købmand Hans Müller, en anset og velhavende mand, druknet i Vidåen.

Der var samme dag berammet et direktionensmøde i hans hjem til den normale gennemgang af regnskabet. Der anedes uråd ved dette pludselige dødsfald. Det viste sig da også, at der forelå underslæb, der udgjorde 2243 mark 2½ skilling. Adskillige gældsposter, der stod opført, eksisterede ikke. Først tyve år senere måtte man afskrive 1459 mark 15½ skill. som uerholdeligt krav.

Tilliden til Sparekassen var blevet svækket, og det viste sig ved det stærke fald i indbetalingerne. Lignende tildragelser var man udefor i andre sparekasser. Det var ganske vist en ringe trøst.

Besvigelsen havde til følge, at der nu kom en anden sammensætning af direktionens medlemmer. Magistratsmedlemmer, der dengang var knyttet til retsplejen, måtte træde tilbage, da de ellers under en retssag samtidig kunne komme til at optræde som dommere og anklagere.

Efter et par års forløb kom man atter ind i de normale forhold. Nu kom der en tid, der var præget af fremgang, ja, årene mellem de slesvigske krige kom til at stå i højkonjunkturs tegn.

Sparekassens overskud kunne blive et godt aktiv for byens kasse. Der fremkom da også fra magistratens side et forslag om at omdanne den til den kommunale sparekasse. Det ønskede direktionen ikke. Den skulle bevare sin hidtidige uafhængighed som privatinstitution, uden indblanding fra stat eller kommune.

Men i året 1884 oprettedes der så en kommunal sparekasse »Spar- und Leihcasse der Stadt Tondern«, og den hidtidige måtte tage navneforan-

Nødpengesedler, betalingsmidler i overgangstiden 1919-20.

dring til »Alte Spar- und Leihcasse«, indtil den i 1900 gik over til at føre betegnelsen Alte Privat Spar- und Leihcasse, et navn, den beholdt indtil den i 1922 fik navnet Tønder Sparekasse.

Det var stedse en bestemmelse, at Sparekassen ved et eventuelt overskud skulle fremme velgørende og almennyttige formål, og det må i sandhed siges, at man har virkeliggjort denne smukke tanke. Såvel på det kirkelige, det sociale, det nationale og kommunale område har man stillet klækkelige beløb til rådighed.

I 1831 og 32 skænkedes der hvert år 150 mark til søndagsskolen. I den strenge vinter 1847 gav man 800 mark til uddeling af levnedsmidler til de fattige. Året efter ydede man 1500 mark til borgervæbningen og under krigen 457 mark til lettelse under indkvarteringen. I året efter krigen opkøbtes der for Sparekassens midler rug, kartofler og andre fødemidler, der videresolgte for en billig pris. Ligeledes købtes der træ i Draved, som velvillige borgere gratis kørte til Tønder. I 1867 fik en oprettet understøttelseskasse 1000 mark og i 1871 100 Thaler. I 1863 stilledes der 2000 mark til rådighed til opførelse af et gasværk. I 1864 fik Tønder magistrat 600 mark som hjælp for de byrder, krigen havde påført byen. Et par år efter udbetaltes 300 Thaler til brolægning af »Lille Torv«, og i 1871 stillede man 4000 Thaler til rådighed til brolægning af hovedgaden. I 1878 og 1880 byggede Sparekassen de to broer over Vidåen for en udgift på godt

6366 mark. Bropillerne bærer endnu giverens navn. Der ydedes ligeledes regelmæssige tilskud til det kommunale sygehus og brandværnet.

Byens skoler fik i 1864 600 mark til anskaffelse af en fysiksamling og hvert år et mindre beløb til afholdelse af børnefesten. Børnehaven (Warteschule) fik 1881 1000 mark og året efter det dobbelte.

I femåret 1885 til 1890 påtog man sig at betale byens amtsvejskatter, og det blev et beløb på næsten 27.000 mark. Claus Eskildsen, der har udarbejdet en oversigt over den »store velgørers« gode gerninger anfører, at det var en ret urimelig udgift, når man tænker på formålsparagraffen og ikke mindst i betragtning af, at byen på dette tidspunkt havde indrettet sin egen sparekasse.

Da man omkring århundredskiftet opførte et vandværk, ydedes der 5000 mark, og ved indretningen af en ny markedsplads ved Sønderport gav Sparekassen i seks år et årligt rentetilskud på 400 mark.

Kirken blev heller ikke glemt. Orgelfonden fik 1000 mark, til præstegårdens istandsættelse blev der givet 1000 mark, til salmebøger 100 mark, til kakkelovne 2026 mark o.s.v.

I årene op imod den første verdenskrig finder vi højdepunktet for Sparekassens velgørenhed. Kirken fik 1200 mark til et nyt tårnur, 600 mark til et maleri af provst Kiær, 4000 mark til elektrisk lysanlæg, 1000 mark til varmekedel, 300 mark til konfirmandsalen og 500 mark til ligbæreruniformer.

Byens sygehus fik hvert år ca. 1500 mark fast tilskud, desuden 2700 mark til ligkapel og sygevogn, til røntgenapparat 3000 mark. Til flisebelægning af byens fortov og til bedre gadebelysning blev der givet 10000 mark, til den nye landbrugsskole skænkedes der 2000 mark. Desuden ville man give 4000 mark til realskolens festsal. Dette løfte kom dog til at koste Sparekassen 13.000 mark. Skolerne fik hjælp til anskaffelse af sportsredskaber og musikinstrumenter m.m. Det var næsten ikke det foretagende i byen, som ikke blev betænkt med et større eller mindre beløb, selv til oplæring af politibetjent Bergmanns hund til politihund, blev der ydet bidrag.

Krigsårene 1914-18 kom ret naturligt til at sætte sit præg på fordelingen af overskuddet. Der ydedes 3000 mark til Liebesgaben til de indkaldte soldater. I 1915 blev der givet 1000 mark til krigsfangerne i Rusland og adskillige summer som krigshjælp. Der blev givet 1000 mark til beplant-

En af broerne over Vidåen, hvis udgifter Sparekassen bekostede 1880.

ningen af kirkegården, og i 1916 afsattes 7000 mark til soldaterkirkegården i den østlige ende af kirkegården.

Sparekassen havde også, hvad den vel nok var tvunget til, tegnet krigslån på ialt 375.000 mark. Dette medførte store tab, og derfor kunne der i 1919 ikke uddeles penge til de vante formål.

I årene efter 1920 har man måttet oparbejde fonds til sikkerhed for sparerne, da de gamle fonds var gået tabt i inflationstiden. Erhvervelse af egen bygning og indretning af denne samt afskrivningen på bygningen og henlæggelse til pensionsfonden har taget andre betydelige midler. Bestyrelsen har dog aldrig tabt velgørhedsarbejde af sigte, og så snart driftsoverskuddet tillod det, har man delt midlerne ud til understøttelse og tilskud.

Således udbetaltes der i den strenge vinter 1929 1000 kr. i bons à 2 kr. til trængende. I 1939 fik krigsramte landmænd 250 kr. I årene 1941, 42 og 43 blev der givet 1500 kr. til kirkerestaureringen.

Siden 1934 har man af de årlige overskud hvert år overført et beløb til en særlig konto for almennyttige formål.

I de senere år har man blandt andet skænket et beløb til udsmykningen af svømmehallen.

De årlige generalforsamlinger overværedes kun af bestyrelsesmedlemmer. Så sent som i 1922, den 3. april havde man for første gang garanterne med. De samledes i Jacobis gæstgivergård sammen med den daværende bestyrelse, der bestod af følgende af byens ansete borgere: W. Neven (formand), A. H. Todsén (forretningsfører), S. C. Lorenzen, Oluf P. Olufsen, Casper Thomsen, Lorenz P. Dethlefsen, Broder Fr. Andresen, A. P. Dethlefsen, dr.med J. Nissen og M. Steensen.

Under et hyggeligt samvær har garanterne derefter hvert år ved den afholdte generalforsamling fået indblik i årets driftsresultater og andre aktuelle problemer. Derved øgedes kendskab og interessen blandt Sparekassens støttende venner.

Når tilsynsrådet, der bestod af apoteker Toft (formand), dommer Fogh, bogtrykker G. Rothe, grosserer Jørgen Jessen, gårdejer Hans Carstensen, overlæge Ejnar Jepsen og skotøjshandler Karl Nissen sammen med 118 garanter mod 3 i efteråret 1969 tog beslutningen om en sammenlægning af den gamle ærværdige Tønder Sparekasse med Sparekassen Sønderjylland, kan dette ses som et udtryk for et vidtskuende blik, der dog næppe var fri for at afspejle et vist vemod.

Den rivende udvikling i de senere år har medført et større behov for yderligere lokaliteter. Der vil i den kommende tid blive indrettet nye kontorer og samtalerum på Missionshotellets tilstødende grund. I forbindelse med den påtænkte ombygning vil der også blive foretaget ændrede forhold med indgangsforholdene, så der bliver adgang til Sparekassen både fra Torvet og fra Storegade.

Humlekærren

Ingen behøvede at vandre tørhalset ad byens gader. Der var steder nok, hvor man kunne læske sin tørst. Der angives, at der omkring århundredskiftet fandtes omkring 80 udskækningslokaler, et naturligt udslag af byens placering som handelscenter i Vestslesvig.

Blandt de mange værtshusholdere var der ret forståeligt en hård konkurrence. Det gjaldt om at komme med påfund til at lokke kunderne indenfor. En vært fandt på at reklamere med en ny ølsort, en anden med nedsatte priser, en tredje med en modernisering af skænkestuen. Skovrøv beretter med en vis ironi, at et vittigt hoved engang udsprede det rygte, at en værtshusholder i Østergade havde fået en ny proptrækker, som skulle indvies. Man skulle jo holde det gående.

Men som tiden bragte en anden levemåde med større ædruelighed bl.a. som følge af afholdsbevægelsernes agitation, gik der svind i de gamle gæstgivergårde. Enkelte af bygningerne blev helt fjernet. En del blev indrettet til andre formål. Deres navne lever endnu i borgernes erindring. Det gælder f.eks. Schützenhof (Skyttegård), Stadt Kopenhagen, Stadt Hamburg, Nordischer Löwe (Norske Løve) Weisser Schwan, Harmonie, Tonhalle, Børsen, Bahnhofshotel, Grandhotel og endelig de mange, der bar navn efter ejerne. Hamburger Berg er vel for de fleste et blegnet minde. Det lå i Østergade 58. Navnet var en forvanskning af den oprindelige betegnelse Hamburger Herberge.

Den ældste af de gamle fritliggende beværtninger er Humlekærren, der har sin plads i den krans af bygninger, der giver Torvet en værdig indramning. Byggeåret kendes ikke. Det er ikke indtegnet på det gamle bykort af

Humlekærren og et parti af Richtsensgade.

Braun og Hogenberg fra 1588. Rådhuset ligger da ganske frit med »luft« omkring sig. Men da huset må yde kvarter til Wallensteins tropper, der i 1628 besatte byen, må det være over 350 år gammelt.

Huset er enkelt i sin byggemåde uden arkitektonisk pry, men der ligger en vis ro og hygge over det, og da i sin tid vildvinsrankerne snoede sig op over indgangsdøren, lå der en egen ynde og indbydende venlighed over den gamle gæstgivergård.

Beliggenhed som hjørnehus ud mod Lille Torv blotter bygningens struktur og giver os en forestilling om byggeformen på disse smalle, langstrakte grunde, hvor gavlhusene, der hørte det gamle Tønder til, rejstes.

I den gamle byinddeling i fire kvarterer, fik den betegnelsen Nordøst kv.1, og det er næppe en tilfældighed, at den fik sin beliggenhed som nabohuset til rådhuset. Herfra førte man kontrol med den indførte humle, og det har sikkert været kvarter for humlesælgerne, der på deres kærre kom kørende hertil fra Saksen og Hannover i de tider, da øllet var hvermands- og hverdagsdrik. Nydelsen af den megen saltmad forøgede tørsten, så øllet blev en nødvendighedsartikel i datidens husholdning, og det har sikkert ikke været små portioner, en husstand i årets løb har kunnet konsumere.

Vandet i Tønder var ikke af en god kvalitet, og derfor slog man sig på øllet. Humlen skulle sætte en bedre smag på øllet og give det større holdbarhed. På landet var man selvforsynende. Humlen snoede sig op langs

havegærde og skel, men det var ikke tilladt at anvende den med salg for øje. Handlen tilhørte byens købmænd, og de måtte først få deres forsyning, når de tyske humlesælgere omkring mikkelsdag (29. september) kom hertil. De øvrige borgere kunne først aftage humle i skæppevis, og når handelen begyndte at ebbe ud, måtte de få varen i sækkevis.

Det fremgår af gamle toldlister, at der f.eks. i 1654 var 112 kærre, i 1677 95, året efter 82 og i den urolige krigstid omkring 1812 kun 12

vogne. Senere blev det de fynske humlesælgere, der hjemsøgte egnen, men efterhånden gled humlen ind i butikernes varelager, og humlesælgernes saga var ude.

Den blev dog vedvarende tilholdssted for de mange markeds-gæster. På de store markedsdage i for- og efterårsmånederne, hvor det myldrede af folk og fæ på torvet og i gaderne, var her liv og røre. På gårdspladsen stod heste og vogne, og i stuerne bænkedes sig køberne og sælgerne.

Gæstgivergården havde godt ry som madsted blandt handelsfolkene, og det var madam Hage, der i over halvtreds år stod for

styret i køkkenet. De, der engang mindedes hende, har berettet om den færdighed, hvormed hun håndterede de to hornskeer, hun anvendte til fremstilling af sine berømte boller, der hørte til den ferske suppe, der var husets specialitet.

En markedsdag kunne bringe over 200 middagsgæster, dog ikke på samme tid, og når hver fik 20-30 mel- og kødboller, forstår man, at der måtte et godt håndslag til.

Madam Hage forstod at optræde som værtinde. Hun kunne være med i et lystigt lag, hvad der jo også fordredes af en krokone, men

Madam Hage, 1818-1906.

når gæsterne blev for højrøstede, viste hun sin myndighed og kunne optræde ret impulsivt.

Under optøjerne i 1864, kom der en aften en bande berusede mænd ind i skænkestuen, hvor de for voldsomt frem og truede med at slå alting i stykker. Men madam Hage viste sin snarrådighed. Hun gik til anføreren, en kendt bølle, og udbrød glædesstrålende: »Gud ske lov, at De kom, De er en mand, der sikkert nok kan få alle de fulde mænd ud af huset«. Og bøllen følte sig smigret og gik straks i aktivitet. »Herrut I lømler, hvad vil I egentlig her«, råbte han. Et øjeblik efter var huset ryddet, og freden sænkede sig atter over stuen.

Da de to sognefogeder, Laust Aabling fra Borg og Knud Hansen fra Ballum af østrigerne var blevet afhentet og indespærret i rådhusets tyvehul, bar madam Hage hver dag mad ind til dem og smuglede også aviser og breve ind til dem. Da de danske tropper, der fastelavnssøndag i 1864 på deres tilbagetog fra Frederiksstad nåede til Tønder, beværtedes over et halvt hundrede af soldaterne på Humlekærren. I 1848 havde man mistænkt værten Hans Hage for at stå i forbindelse med landstormen, og en tid lang mødte politiet hver morgen for at tage hans hest i øjensyn, om den ikke skulle vise tegn på, at den havde været brugt om natten. Hans Hage sluttede sig til den såkaldte klosterbevægelse, og hans hjem blev mødestedet for klosterbrødrene, ligesom det blev tilholdsstedet for danske bønder og embedsmænd.

Det var også det eneste hus i byen, som bar et dansk navneskilt. Det var her, der en sensommerdag i 1901 mødte omkring 70 af egnens mest fremtrædende danske mænd for at realisere planen om oprettelsen af en dansk bank. De stiftede da Tønder Landmandsbank, det pengeinstitut, der skulle komme til at få stor betydning for egnens danskhed.

Hvis man ser på ejerrækken, der går over 300 år tilbage, så bliver det for de fleste kun tomme navne, så de skal ikke her gengives. Nævnes skal der dog, at omkring 1800 blev ejendommen overtaget af Ewert Ewertsen, der samtidig drev kornhandel og et brændevinsbrænderi. Ved hans tiltrædelse beskæftigede han én pige, men i 1835 fire piger og en karl. Han købte en del af nabogrundene, for på disse at udvide sin gæstgivergård, så den efterhånden kom til at spænde over 33 fag. Svigersønnen Otto Lohmann, der stammede fra Hannover, overtog ejendommen i 1837. Han kom under de svære år i 1830erne i økonomiske vanskeligheder og måtte

optage lån. Disse fik han hos to af egnens pengestærke mænd, Knud Lausten Knudsen, Forballum, senere Trøjborg, der ydede 1400 daler, og den kendte kniplingshandler Jens Wulff, Brede, 800 daler. Sidstnævnte skrev i sin dagbog, at han den 26. marts 1845 var i Tønder, hvor Humlekærren blev stillet til auktion, indsat til 10.000 mark, men der var slet ingen liebhavere. Den blev dog senere overtaget af K. L. Knudsen, og han indsatte den omtalte Hans Hansen Hage som bestyrer. Denne var født i Forballum som søn af Anders Hansen og hustru Anne Bothilde, født Badske. Han blev gift med Mette Marie, der var datter af møllersvend Andreas Petersen, Ottersbøl mølle og født den 22. marts 1818. Som ung pige tjente hun hos Knud L. Knudsen i Forballum, og opholdet i dette hjem har sikkert haft stor betydning for hende.

Efter at ægteparret Hage i flere år havde siddet som bestyrer på Humlekærren, overtog de ejendommen i 1851, og året efter beskikkede magistraten Hage som brandadministrator. Han afgik ved døden den 19. september 1873 og efterlod sig fem børn og enken, som af personalet altid gik under navnet »Bedste«.

I 1897 blev den ældste søn Anders Hage, der var dyrlæge og gift med en datter af Ferdinand Wensien, ejer, men moderen betragtedes dog altid som husets værtinde, indtil hun den 13. marts 1906 afgik ved døden.

Husets nære ven, redaktør Skovrøy, skrev i den anledning: »Gamle Bedste er død. Det var det budskab, der løb med nordvestenstormen gennem byens gader i morges. Alle i byen og vid omegn kendte enkefru Hage under dette navn. Med hende er der gået et stykke levende sønderjysk historie i graven«.

Nogle år senere blev huset stillet til tvangsauktion og blev da overtaget af gårdejer Skak Jensen, Ballum, der i 1911 afstod ejendommen til Tønder by for 33.000 mark. Den lokale avis skrev i den anledning: »Efter forlydende skal huset nedrives. For en gangs skyld en ret fornuftig tanke, som man allerede for længst skulle have udført«. Det blev dog ikke »fornuften«, der sejrede. Huset fik lov til at blive stående og blev indrettet til flere beboelseslejligheder med forhuset som socialkontor indtil 1959. Senere blev bygningen stillet til rådighed for turistbureauet.

Gennem et godt udført restaureringsarbejde har man pietetsfuldt været med til at værne om denne gamle gæstgivergård, der sammen med andre huse har været med til at give byen sit særpræg.

Foran Humlekærren står to bislagssten. Ordet bislag er plattysk og betegner en åben plads eller overdækket vindfang, hvor man anbragte to bænke, der gik vinkelret ud fra muren foran indgangsdøren. De to sten har været endestykker. De bærer indskriften Ick moch sterven - Evig to lank (Jeg må dø - Evigheden er lang). De bærer årstallet 1527. Oprindeligt har de stået foran et borgerhus og er senere flyttet til den nuværende plads uden at de dog her kom til at tjene deres egentlige formål.

Gadepumpernes tid i Tønder

Et stykke tid hen i januar 1903 kom endelig det store øjeblik, hvor man i Tønder før første gang kunne åbne hanerne og få tilført rindende vand fra det nyopførte vandværk.

Man havde ganske vist fået løfte om at få det ny vand til jul, men en tidlig og vedvarende frostperiode forsinkede arbejdet med færdiggørelsen af vandværket og de tilsluttede bygninger, så man som hidtil endnu måtte nøjes med postevand fra pumperne, der enten stod på privat grund eller på fortovene og på Torvet.

Med den ny og bekvemme vandforsyning blev der samtidig fældet en dødsdom over pumperne, der i sin tid havde afløst trækbrønde.

Den kendte præst og historiker Erik Pontoppidan, der i midten af 1700'erne havde opholdt sig i byen og derved fået et kendskab såvel til de kirkelige forhold – det var i pietismens tid – og til de verdslige hverdagskår, anfører i sit værk »Den danske Atlas«: »På vand har staden ingen mangel, men det er ej det bedste. Man tæller 30 trækbrønde, som alle giver brakt vand, hvilket vel kan bruges til madlavning og ølbrygning, men ikke til tevand eller vask«.

Når drikkevandet ikke var af det bedste, er det forståeligt, at der ikke følte særlig stor trang til at læske sig med dette vand. Man tyede til øl, brændevin og andre drikke, der var mere velsmagende. Det medførte, at byen fik et tvivlsomt omdømme.

Redaktør Skovrøy, der var bosat i Tønder fra 1884 til 1934, lader sit indtryk komme til udtryk gennem følgende bemærkning: »I sin livsførelse har Tønder altid haft et dårligt ord på sig, men det går vel her, som det

gik en mand, hvis mening om Sicilien var den, at alle beboere var røvere. Efter min mening er det bønderne, særlig fra Tønders sydlige opland, der har hovedskylden for byens slette rygte i så henseende. Hver fredag aften kan man høre dem med skrål og piskesmæld jage gennem Søndergade. Når byen har 60-70 udskænkingssteder må det være de mange markeds-gæster, der må bære hovedparten«.

Dette undskylder ikke den stedlige befolkning. Dommer Gjessing anfø-
rer således i sin bog om drengearene i Tønder, at drikkeriet spillede en
stor rolle både blandt småfolk og det højere borgerskab. Det var naturlig-
vis mest mændene, som drak, men kvinderne kunne også være med. En
frue, der havde været til kaffeselskab, udbød, da hun kom hjem: »Vi haj
et så glant, vi var full ålsammen«.

Til hver offentlig brønd var der knyttet et interessentskab. Til pumpen
på Torvet bestod dette af de 17 omkringboende ejere. Hver skulle yde et
årligt beløb til vedligeholdelsen, og dette opkrævedes af rådstjeneren.

Desuden havde man en »Brunnenaufseher«, der bl.a. ved vinter-
tid skulle omvikle pumperne med halm. Ved et byrådsmøde i 1843
drøftede man at få de gamle trækbrønde erstattet af pumper, da man
netop på denne tid var i færd med en udbedring af brolægningen på
Torvet og fortovene.

Den daværende borgmester, Paul Sibbers, var dog imod denne ny-
modens forandring. Han fandt, at det skulle blive ved det gamle. På Tor-
vet fik man anbragt to pumper, den ene blev dog senere fjernet. Efter et
påbud fra magistraten skulle der ved hver offentlig brønd stilles en
træslæde, hvorpå der skulle anbringes et kar, der hurtigt kunne slæbes til
et brandsted, når der var ildløs.

Ved vintertid var det ret almindeligt, at frosten dannede et højere
og højere islag omkring pumperne på samme måde, som det var
tilfældet, hvor spildevandet fra husholdningen flød over fortovene
ned i rendestenen.

En aftenstund, da byens eneste politibetjent, Bergmann, foretog – som
den pligttro mand, han var – en patruljering omkring i byen, nåede han i
nærheden af Torvet. Han hørte et ængsteligt råb: »Hilf, hilf, Berg-
mann«. Han så sig om og opdagede en mandsperson, der krampagtigt
omklamrede pumpen og ikke turde driste sig ned af isbjerget. Bergmann
ilede beredvilligt til hjælp og fik ham lodset hjem.

Torvet med gadepumpen (fjernet 1903).

Det viste sig, at det var en af byens adstadiige lærere, der havde aflagt Rådhuskælderen et besøg, hvor de indtagne genstande – og det har næppe været Tønder-vand – havde gjort hans gang lidt usikker.

Men se – en pumpe kunne også bruges til et andet formål. En morgenstund så beboerne i Østergade, at deres pumpe stod nymalet med en broget farvepragt. Nu siger et gammelt ord, at en pumpe ikke giver bedre vand, selv om den males nok så smukt. Det var da heller ikke hensigten, at vandet skulle få en bedre smag.

Nej, ophavsmanden til denne udstaffering ville lade pumpen agere provokatør, idet han havde forsynet den med de slesvig-holstenske farver: Blå, hvid og rød.

Der herskede dog ingen tvivl om, hvem der var mester for denne natlige gerning. Det var slagtermester Frede, der på denne måde gav udtryk for sit sindelag. Han var lige så tysk, som den daværende borgmester Kjær var dansk, og forholdet mellem dem var ikke særlig forsonende.

Slagtermesteren gav sin hund navnet Kjær – ikke just som en æresbevisning over for selve borgmesteren, men nu kunne han uden at blive draget til ansvar for injurier bruge kraftige ukvemsord, når han ved aftenstid

kaldte hunden hjem. Borgmesterens hus lå i nærheden af Fredes hjem.

Vandet var alt andet end brakt. Det var i virkeligheden smittefarligt. Ikke få epidemier var i tidens løb gået hen over byen, og adskillige var blevet ofre for tyfus og koldfeber. Lægerne havde i årtier peget på, at de smittefarlige bakterier kunne overføres gennem drikkevandet. Man havde hørt om det helsebringende vand fra en kilde i Rørkær, og i 1878 bragte avisen et forslag om, at man skulle føre en ledning fra denne kilde ind til Tønder. Men da kilden kun, som en stedkendt mand gjorde opmærksom på, højst kunne give syv-otte spande vand daglig, var dette et dødfødt projekt.

Man måtte stadig nøjes med det hidtidige postevand, der for fire brøndes vedkommende blev ledt gennem hule bøgestammer fra Vidåen. Da disse rør efterhånden rådne, gav dette ikke vandet en bedre smag. Ledningerne blev senere erstattet med brændte lerrør. Men dette Vidåvand havde dog den egenskab, at det var særlig blødt, og skulle der koges ærter eller kål, foretrak man dette vand. Om det nu gjorde retten mere velsmagende, var måske mere en indbildning.

Det var den daværende fysikus, dr. Horn, der gik stærkt ind for, at man snarest måtte sørge for en bedre vandforsyning. Da der så i 1892 udbrød en koleraepidemi i Hamborg, blev der fra myndighedernes side påbudt, at der uden for byerne skulle opføres barakker, hvor mistænkelige patienter skulle anbringes.

Tønder fik en kolerabarak ved Gørresmark, og her blev den stående en halv snes år. Man indså efterhånden, at det var påkrævet at få opført et vandværk. Efter hvad afdøde byrådsmedlem Thorvald Petersen har oplyst, drøftede man det første gang ved et møde i september 1899. Tønder Sparekasse stillede som den store velgører 5.000 mark til rådighed til dækning af udgifterne til forarbejdet, og der blev nedsat et udvalg, der kom til at bestå af rådmændene Løck og Krieger, byrådsmedlemmerne, købmændene P. J. Paulsen og Caspar Thomsen samt fotograf Schwennesen.

Det blev dog bestyreren af gasværket, Mathias Lorenzen, der kom til at yde den største indsats. Han havde som maskinist været på langfart og havde derved fået kendskab til de mange nye tekniske fremskridt, som i de senere år var blevet taget i anvendelse.

Han påtog sig at samle underskrifter for en tilslutning til oprettelse af et vandværk, og han kunne over for de mere tilbageholdende – og det

Pumpen i Søndergade.

gjaldt jo særlig, hvor man i hjemmet havde en privat pumpe – nok fremlægge vægtige argumenter.

Der blev så indhøjet tilbud fra fire firmaer, og arbejdet blev overdraget A/S Licht-Kraft- und Wasserwerk i Neumünster for et tilbud på 120.000 mark.

Der blev foretaget borer på Slotsbanken, sikkert efter tilskyndelse fra gasmester Lorenzen, der med sine store geologiske interesser havde kendskab til jordbundsforholdene der.

Den 5. maj 1902 skete så grundstensnedlæggelsen, og omkring trekvart år senere stod så det 35 m høje vandtårn færdigt. Til ledningerne i gaderne brugtes 5.500 meter støbejernsrør, så hele værket kom til at koste 160.000 mark.

Prisen for en kubikmeter vand var 25 penning, hvad der efter datidens forhold var ret høj. Det medførte da også, at man ikke ødslede med vandet. Det første år brugtes kun 22.100 kubikmeter. Adskillige beholdt jo deres pumper et stykke tid endnu – man vidste aldrig, hvad der kunne ske.

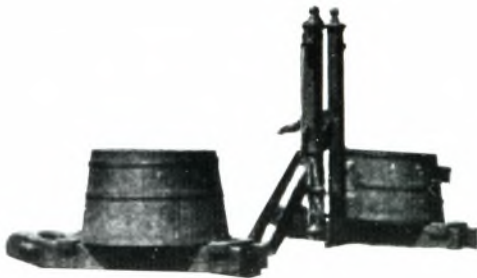
De offentlige pumper havde gjort deres pligt, og de kunne fjernes. Den 29. maj 1903 stod der i Vestslesvigs Tidende: »Gadepumperne hører til det Tønder, der forsvinder. I går tog man pumpen på Torvet op, og de følgende dage kommer turen til de andre offentlige brønde, som hidtil har været en ejendommelighed for byen, en ejendommelighed, som man i dag ser forsvinde uden sorg«.

Med gadepumpernes endeligt svandt også et hverdagsindslag i bybilledet. Nu slap tjenestepigerne, lærlingene og andre personer i husstanden for at flokkes ved morgengry omkring deres pumpe for at få de medbragte spande fyldt. Ligeledes behøvede storvasken ikke mere at henlægges til Vidåens bred.

De tre blegepladser Østerblegen, Sønderblegen og Vesterblegen kunne nu anvendes til andet formål.

Hvad blev så pumpernes skæbne? Ja, de, der endnu kunne bruges, blev vel overladt til landbefolkningen. Dette var tilfældet med pumpen på Torvet. Den kom til Sæd og erhvervedes senere af billedhugger Gunnar Hammerich, der er kendt for sin skulptur af Brorson, der står ved Tønder Kirke.

Han indlemmede den i sin store samling af antikviteter i et dertil indrettet hus i Ærøskøbing, og der kan man den dag i dag hilse på den.

Da politistyrken i byen bestod af én mand

Tønder havde pludselig mistet byens eneste politibetjent. Det var den 64-årige Nicolaus Anthony, der var veteran fra 48. Han havde netop fået afleveret en ung, beruset fyr, der efter en overstået mønstring på sessionen var optrådt temmelig støjende og derfor blev indsat i porthuset, datidens arrest. Det må have været den aldrende mand for anstrengende, for han rantes af et hjerteslag, der brat gjorde ende på hans 22-årige virke i byens tjeneste. Denne tragiske begivenhed fandt sted en april dag i 1891.

Nu stod man da over for at finde en efterfølger. Politiforvaltningen sorterede under byen, og det blev borgmester Rathje, der måtte drage omsorg for en nybesættelse af stillingen. Efter en annonce i den stedlige avis krævedes der som kvalifikationer, at ansøgeren selv skrev sit andragende, og at vedkommende havde aftjent sin værnepligt.

Valget faldt på den 36-årige slagtersvend J. H. W. Bergmann, der var født i Hagenov, Mecklenburg-Schwerin. Han havde ligget hos de Wandsbecker husarer, der hørte til Tysklands flotteste soldater og havde nu for år tilbage fået ansættelse hos slagtermester Bødewadt, der havde til huse, hvor nu slagter Marcussen har sit virke.

Det skulle vise sig, at man havde gjort et heldigt valg. Den nyansatte politisergent eller politivagtmester, som var de officielle betegnelser, kom til at udføre sit hverv med en enestående pligtoplevelse. Der lå noget værdigt over ham, når han iført sin blå uniform med en kårde anbragt ved siden, patruljerede ad byens gader. Bortset fra nogle gendarmer, der boede i byen, men havde deres gerning i landdistrikterne, var han den eneste uniformerede person, og dette sammen med bevidstheden om, at

han var enerådende til at varetage borgernes beskyttelse og håndhæve ro og orden i byen, kunne nok fylde ham med en vis selvfølelse.

Dag efter dag, uden ferie, uden fritid, var han i fuld aktivitet. Han fungerede nemlig også som magistratbud og som retstjener. Hver morgen mødte han på rådhuset, hvor han modtog sine anvisninger. Med mellemrum måtte han sørge for, at beværtningerne fik udleveret de såkaldte drukkenboltlister, så man blev klar over, for hvem man skulle være tilbageholdende med udskænkningen af stærke drikke.

De mange beværtninger og de store markedsdage, som blev afholdt, kunne nok friste til drikkeri. Dommer Gjessing skriver i sine barndoms-erindringer om Tønder, at den daværende betjent Anthonys vigtigste beskæftigelse var at anholde Chr. Torpe og transportere ham til porthuset, når han blev fuld, og fuld var han altid. Bergmann havde også sine kendinger, der skulle have deres specielle behandling.

Som det i dag er de kørende spritbilister, der kræver politiets årvågenhed, så var der dengang de støjende sprittere, der nok kunne skaffe Bergmann adskilligt besvær. I en gæstgivergård, hvor navnlig murersvendene holdt til, gik det ofte hårdt til. Der vankede brodne pander, så tilholdsstedet fik i folkemunde det lidet smigrende navn »Zum blutigen Knochen«. Hvis det viste sig, at slagsbrødrene var uregerlige og ikke lod sig tale til fornuft blev de anbragt på en kærre eller trillebør og kørende ført til porthuset, hvor man havde fået indrettet et forhørslokale, så man ikke behøvede at føre arrestanterne op på rådhuset, hvor de tidligere måtte stå til regnskab for deres forseelser.

Der var i 1880 blevet indrettet et svendehjem »Herberge zur Heimat«. Her kunne de rejsende svende og vagabonder for en mindre betaling få et kortvarigt ophold, hvis det viste sig, at de var ædru, ellers blev de henvist til porthuset.

Det hændte også, at en eller anden seminarist, der under samværet med kammeraterne på Schweizerhalle havde tømt for mange krus øl, måtte føres til afkøling i porthuset. Arrestforvareren sørgede dog for, at de den næste morgen kunne komme rettidigt i skole. Tønder var jo en studieby, og man vænnede sig til de unges ofte kåde indfald og så almindeligvis gennem fingrene med det.

Men det kunne jo ske, at deres løjer udartede, og mange besindige borgere har vel i deres stille sind tænkt, hvad der med en vis foragt kom til

udtryk hos en gammel kone, der havde hørt en nyhed, der nu skulle videregives: »Og, så tænker, det er seminarister. De skulle være te putz og zirart for æ staj, og så er di bar te skandal og plamag«. Eleverne havde udgangsforbud efter et bestemt klokkeslæt, og her øvede lærerne kontrol. Bergmann var altid rede til at holde sin hånd over dem. I deres trang til liv, løjer og lystighed satte han helst ikke en dæmper på deres udfoldelser.

Da han en aften så nogle elever komme trillende over torvet med en tønde øl, og der pludselig dukkede en lærer op, fik han flokken samt deres ølbeholder lodset ned i en kælderhals, hvor de blev siddende indtil faren var drevet over. De slap således for en anmærkning eller i værste fald en bortvisning.

Derimod gik det ikke så fredeligt med de fire natvægttere. De var ofte udsat for drillerier, især da, når et snevejr kunne levere skyts, der anvendtes til at bombardere de kappeklædte mænd, hvis opgave navnlig bestod i at slå alarm ved ildebrand. Ellers måtte Bergmann stå til rådighed. Hans indgangsdør til hjemmet i Smedegade stod altid uaflåset, så enhver, der søgte råd og dåd, kunne uhindret komme ind. »Bergmann, komm, mein Mann ist so dun (fuld)« kunne det lyde fra en fortvivlet kone, der ikke formåede at holde styr på manden, og så måtte Bergmann tage affære. En morgenstund stod en rejsende uden for huset og råbte på Herr Wachtmeister. Han turde ikke komme ind, fordi han var tilsølet efter et uheld, han havde haft, idet han var væltet over en renovationsspand, der stod på fortovet og havde fået indholdet hen over sig. Han havde haft natlogi på Hotel Hamburg og skulle med morgentoget. Her måtte Bergmann så yde sin bistand, så godt han nu formåede. Ja, der var nok at tage vare på.

J. H. W. Bergmann.

Ved vintertid skulle han sørge for, at husejerne fik fortovene ryddet for sne og for det glatte islag, som frosten havde dannet af kloakvandet, der flød ud i rendestenen. Han skulle agere færdselsbetjent, når et større køretøj som f.eks. et tærskværk skulle passere de smalle gader, og når et ligfølge skulle ud af byen, måtte han iført sort tøj og høj hat ledsage det til byens grænse.

Om torsdagen måtte han sørge for, at Skibbroen blev spulet efter de få-remarkeder, der her blev afholdt. Den daglige hverdag bragte ellers ikke de store begivenheder, så Tønder var en ret fredelig by. Men stilheden blev dog brudt af de to krammarkeder, der fandt sted i dagene omkring pinse og mikkelsdag. Den store sammenstimlen af folk fra nær og fjern medførte, at der måtte tilkaldes politiassistance. Ellers klarede han de mange pligter på egen hånd.

Han fik dog senere en medhjælper, det var en politihund, der bar navnet Adifaks. Omkostningerne til dens optræning, der foregik på markedspladsen syd for byen, blev udredt af Tønder Sparekasse, byens store mæcen. Da en stor hund nu en gang er en krævende kostgænger, og Bergmanns løn udgjorde omkring 90 mark pr. måned, og der var otte børn i hjemmet, anmodede han byen om at få bevilget tyve mark årlig i kostpenge for den. Nu var det ikke skik, at man sendte en skriftlig ansøgning, der så skulle behandles i et udvalgsmøde. Man mødte personligt med sit ønske. Ved et byrådsmøde indfandt han sig da med sin hund, og begge indtog de deres pladser foran den skranke, der fandtes i lokalet. Hunden lå lydigt ved sin herres side. Men da borgmesteren rejste sig og bad de øvrige medlemmer om deres tilkendegivelse, sprang hunden med et kraftigt sæt over skranken og for til stor opstandelse omkring blandt de høje herrer. Bergmann kaldte den til ro, og stille lagde den sig ned mellem borgmesterens fødder. Rådet så, at det var en veldresseret hund, og uden indsigelse blev de tyve mark bevilget.

Det var en natlig ildebrand hos en forretning i Østergade, der gav anledning til hundens anskaffelse. Nogle personer havde set deres snit til at rane nogle tøjruller, som de i en fart bar ned til Vidåen, hvor de så i en båd satte over til den anden bred og derved undgik anholdelsen. En velafrettet hund ville nok have kunnet indhente tyveknægtene.

Bergmann var en børnevenlig mand, og det var ikke så sjældent, han trådte til, når et barn led overlast eller ikke kunne finde vejen hjem. De

Bergmann foran natvægterboligen i Nørregade.

mindreårige drenge, der var indtaget af den fine uniform og ellers ikke var politiangst, ville være Bergmann, når de blev store. Bergmann var et begreb for dem, og når de fik lejlighed til at se en udenbys politimand, var han for dem en Bergmann. Dette gjaldt også for hans egne sønner. Da han engang med to af dem var i Flensborg, og de på gaden så en politibetjent, råbte de glad: »Papa, Papa, ein Bergmann!«. Hjemmesproget hos Bergmann var tysk, og han lærte ikke at få talt dansk, hvad der jo heller ikke var påkrævet, da retssproget var tysk.

I virkeligheden var han børnenes skræk. Det skyldtes dog de voksnes påvirkning. Når børnene ikke ville makke ret, nægtede at tage deres levertran, vægrede sig ved at gå i skole eller viste sig uartige, ja, så blev de truet med påmindelsen: Dann kommt Bergmann! Og så længe de troede på det, faldt de til føje.

I det bergmannske hjem havde man en anden schwarzer Mann, og det var der Jud von Friedrichstadt, en skomager, der optrådte på de årlige markedsdage. Men det skete dog, at han over for børn måtte optræde bestemt og energisk. Når de store knægte under deres krigeriske leg øvede hærværk ved at bryde ind i haver, hvor de ødelagde stakit og låge for at

få træ til deres våben, så blev synderne næste dag afhentet på skolen og ført op på rådhuset, og fik tildelt en velfortjent straf.

Da Plewka i 1910 blev borgmester, fik han indført, at politistyrken blev forøget til to, og at de begge for fremtiden skulle bære en hjelm, en hovedbeklædning, der ikke var særlig behagelig for en ældre mand.

Det faldt i Bergmanns lod at skulle arrestere de førende dansksindede borgere i byen ved krigsudbruddet i august 1914. Om denne tildragelse fortæller nu afdøde bagermester Thorvald Petersen i sin bog »Fra Als til Tønder«. »Bergmann trådte ind i vort hjem, slog mig på skulderen for at alt kunne gå reglementeret til og sagde: »Im Namen des Gesetzes, Sie sind verhaftet!« Nu havde jeg kendt Bergmann i mange år og vidste, at han var det skikkeligste menneske, man kunne tænke sig, så jeg svarede, at jeg havde ventet ham længe. Han havde streng befaling ikke at slippe mig af syne et øjeblik, så selv, da jeg skiftede tøj, stod han ved min side. Da jeg havde taget afsked med min familie, hviskede han til mig: »Skal vi ikke gå gennem smøgen ned til Skibbroen. Jeg ved jo godt, at De ikke har gjort noget, og jeg skammer mig over at skulle arrestere Dem«. Men jeg svarede, at jeg netop ønskede at gå gennem gaderne, så alle kunne se mig. »Og skammen kommer De til at tage med«. Han førtes til porthuset, hvorfra han sammen med adskillige andre senere førtes til Vestbanegården og med toget sendtes til Altona.

Under den tyske hærs hurtige fremrykning gennem Belgien blev der henstillet, at hver gang, der var blevet indtaget en større by, skulle flaget ud. Det blev Bergmanns hverv at minde om det, og det skete med ordene: »Die Fahne heraus!« Fru Petersen, der under mandens fravær måtte forestå bageriet, svarede ham: »Aber bester Herr Bergmann, wir haben ja keine«. Han gav til svar: »Ach was, Frau Petersen, schaff'en Sie sich doch eine an, dann ist ja Ruhe«. Han var dog klar over, at denne henstilling ikke blev fulgt, men så havde han gjort sin pligt.

Krigen med de mange forordninger om rationeringer, afleveringer og beslaglæggelser kom til at gribe ind i hvermands hverdag, og det kom til at bekræfte det gamle ordsprog, at nød bryder alle love. Der kom til at stikke en lovovertræder i enhver, og en politimand måtte have føling med, om det nu var en stor eller lille »forbryder«, hvis han ikke skulle overbebyrdes af arbejdet. Men han tabte ikke noget af sin anseelse ved somme tider at lukke øjnene for de ringe forseelser.

Parti fra Østergade.

Men med tyverier og røverier kunne der ikke ses gennem fingrene. En landmand klagede over, at der gik svind i hans fårebestand ude på marken. Da Bergmann så i anledning af børnenes forsømmelser i skolen, skulle påtale det i et hjem, så han, at der i bryggerset lå nogle knogler på bordet. Som fagmand var han klar over, at de måtte stamme fra får. Man ville dog i hjemmet ikke give oplysninger om, hvorfra de stammede. Ved en undersøgelse fandt han flere slagtede får, og han fik omsider oplyst, at det var marinesoldaterne, der havde leveret tyvekosterne til bearbejdelser i dette hjem. Hvilken straf de implicerede fik, kendes ikke, men soldaterne så ikke med velvillige blikke på denne politivagtmester, og da nogle så overtrådte byens påbud om ikke at færdes i anlægget om aftenen, og Bergmann påtalte det, greb de fat i ham og kastede ham ud i åen. Heldig-

Skibbroen med de mange kroer, som også var under Bergmanns opsyn.

vis var han en god svømmer, og kom han ikke tørskindet fra denne henhart, så slap han dog helskindet. Handlingen vakte fortørnelse blandt byens borgere, og den blev ikke betragtet som en heltedåd.

Såvel i »de gode, gamle dage« som under de vanskelige krigsår udførte han en påskønnelsesværdig gerning. Han var blevet en populær skikkelse i byens gader, om hvem der stod respekt. Efter udsagn af de ældre, der har kendt ham, står han i deres minde som en vellidt mand, der prøvede på, så godt det nu var muligt, at øve ret og skel til alle sider, og det skaffede ham hædersnavnet Johann der Gerechte.

Han var gift med Marie Boysen, hvis far var ejer af den gamle kro i Vimmersbøl, og hvis mor stammede fra egnen omkring Ålborg. Hun var således en af de mange jyske piger, der ved giftermål blev bosat i marsken.

Den 10. januar 1920 overtog den internationale kommission landsdelens styrelse, og den ansatte et politikorps af dansksindede krigsdeltagere. Bergmann tog sin afsked, og dermed var det forbi med kommunalt ansatte politifolk. Han fik ansættelse som opsynsmand på markedspladsen, og afgik ved døden den 7. oktober 1931.

Østergade 18

Husets ejere gennem tiderne

Igen er det lykkedes Tønder-fonden gennem et restaureringsarbejde at yde en redningsaktion til et af byens gamle, ærværdige huse, som vejrligets barskhed i årenes løb havde påført sine vansirende mærker.

Nu ligger det med sin nypudsede, velproportionerede facade og udstråler en indtagende ynde, der nok formår at tiltrække sig de forbi-passerendes opmærksomhed. Denne ejendom er i modsætning til mange af gadens karakteristiske huse, der måtte nøjes med et yderst smalt bygge-areal og derfor blev gavlvendte mod gaden, opført på en dobbeltgrund.

Efter den ældste brandtaksationsprotokol fra 1744 udgjorde beboelseshuset 14 fag. Desuden fandtes der et udhus på fire og en stald på seks fag.

Selvfølgelig har der ligget en mødding på den anselige gårdsplads, der nåede ned til den nuværende Nørregade, tidligere »Nørre bag æ Ståld«. Grunden strakte sig over gaden ned til Alleen, oprindeligt vel til Laurentiusstrømmen, der sammen med Vidåen omsluttede byen.

Efter den omtalte protokol anføres enken efter Johann Peter Ketelsen som bosiddende i hjemmet. Det er dog nærliggende at tro, at det har været hendes mand, der i sin tid har erhvervet ejendommen. Han var bygged fra 1727 til sin død i 1732.

Hvor vidt han er husets bygherre kan næppe konstateres, og heller ikke om det gælder den nuværende bygning.

Enken blev boende til omkring 1780, da ejendommen blev overtaget af regimentskvartermester Christian Jacobæus, søn af præsteparret i Brede, Fr. Jacobæus og Charlotte, født Kønigin.

Da Tønder i sin tid med mellemrum var garnisonsby, der husede både danske og fremmede tropper, må det formodes, at det har været kvartermesterens opgave at sørge for husrum til militæret, og dette har næppe været et misundelsesværdigt hverv, da det kun var de mindrebedmlede, der skulle stille logi til rådighed.

Soldaterne indkvarteredes i de usleste rum, og dette kunne nok give anledning til utilfredshed, når de så tilmed ofte havde deres koner med.

Jacobæus døde ugift i 1804.

Det blev nu bysekretæren, etatsråd Georg Friedrich Horup, som efter Richtsens død i 1812 udnævntes til byens borgmester, der her fik sit hjem.

Han hører til blandt byens mange legatstiftere og har da også fået en gade opkaldt efter sig. Kort efter at han mistede sin eneste søn på 50 år, affattede han sit testamente.

Her anfører han, at han under sit næsten halvtredsårige virke i byens tjeneste har gjort den erfaring, hvor påkrævet det kan være, at husejere til dækning af deres udgifter til reparationer og til skatterne har et vist ekstra beløb til deres rådighed.

Han bestemte da, at de årligt må få udbetalt tyve rigsdaler af det testamenterede beløb til dette formål. Men det må kun tages af rentesrenterne, da selve renten skal kapitaliseres.

Hvis der ikke gennem tiderne havde været de ustabile pengeforhold, der forringede værdien, ville kapitalen have opnået en anelig størrelse. Ved kronemøntens indførelse i 1920 ydede staten en årlig valutagødsel på 1.486 kr.

Horup, som havde mistet en stor del af sin formue under statsbanke-rotten, var ikke så forudseende, at han fik penge anbragt i marskjord, som det var tilfældet hos mange af de andre af byens velgørere.

Han døde i 1839, og den ny ejer af huset blev Iver Lassen, som først havde haft ansættelse på amtsstuen i sin fødeby, Løgumkloster. Han kom senere til Tønder, hvor han af den provisoriske regering i 1848 blev udnævnt til Amtsforvalter for gæstherrederne og kasserer for seminariet.

Fra 1870 til 1883 var han skatteopkræver. Han døde i 1886, men havde adskillige gange forinden skiftet bopæl.

I 1854 fik byen en ny læge, der samme år blev udnævnt til fysikus, en stilling, der svarer til vor amtslæge.

Det var Ferdinand Frederik Ulrik. Trods de kun 10 år denne initiativrige mand kom til at virke i byen og bo i huset, kom han på forskellige felter til at yde en betydelig indsats.

Han blev medudgiver af »Den vestslesvigske Tidende«, der tryktes i Møgeltønder og første gang udkom i 1856. Han fik oprettet en privat realskole og et asyl for småbørn.

På hans tilskyndelse fik Tønder sit første sygehus – Østergade 73. Ganske vist var der kun plads til 12 patienter, men efter datidens forhold var det fuldt ud tilstrækkeligt.

Han fik dog næppe den påskønnelse, der kunne tilkomme ham. På grund af sit danske sindelag måtte han sammen med en del ligesindede rømme byen i det bevægede år 1864. Da han følte sig tjenstligt forpligtet til at at tøve med afrejsen, samlede der sig en februarnat en flok provokerende personer foran hans hus. De hujede, råbte og smed snebolde mod ruderne, så glasstumperne faldt klirrende ind i stuerne.

Efterhånden blev det ham for utåleligt at blive i byen. »Nu har jeg omsider bestemt mig til at opgive Tønder. Jeg har indset, at jeg ikke vil få mit

brød her uden daglige ærgrelser, og jeg vil ikke lade mig forbitre heraf«, skrev han til en ven, den bortdragne herredsfoged Kier, som var rejst til Ribe. Ulrik drog til København, hvor han arbejdede med sine reformer: En forbedring af sundhedsvæsenet og en højnelse af de socialhygiejniske forhold – et arbejde, der bragte ham stor anerkendelse.

Han døde i København i en alder af 99 år i 1917.

Boligen i Tønder, der havde stået tom i et år og i denne tid havde fået et ret ramponeret udseende med vinduerne beslået med brædder og måtter, blev nu privatbolig for ølbrygger Johann Peter Paulsen.

Ved siden af seminariet havde han ladet opføre en hvælvet gærkælder, et bryghus og et malthus. Det var ligeledes ham, der lod Schweizerhalle bygge. Her lod han ved grundstensnedlæggelsen i 1861 lægge en tillodet kapsel af kobber med et dokument, hvori han berettede om datidens nationale, økonomiske og kirkelige forhold.

Etablisementet nedbrændte i august 1908, men først i begyndelsen af 20'erne, da man fjernede en vold, der dækkede iskælderens, og hvorpå huset var bygget, fandt man hans interessante hilsen til efterverdenen. Den omtales i Sønderjysk Månedsskrift 1968.

Efter enkens død – hun var født Carstensen fra Brink i Møgelønder Sogn – solgtes huset til murer Johann Detlev Wiese. Efter datidens håndværkerskik var han draget på valsen og kom på sin vandring sydfra til Tønder, hvor han slog sig ned og blev en solid bygmester.

Han medvirkede ved ikke få af de bygninger, der rejstes omkring århundredskiftet, blandt andet var han med på Rigsbankens filial i Jernbanegade. Efter 1920 blev den overtaget af telegraf- og telefonvæsenet, senere af toldkammeret og er nu i privat eje.

I hjemmet i Østergade fødtes sønnen, den senere bygmester J.D Wiese, der i en årrække var byrådsmedlem og ret naturligt på grund af sin faglige viden blev byens repræsentant i bestyrelsen for Tønder-fonden.

Da Johann Detlev Wiese byggede sig et nyt hus på hjørnet af Vidvingherredsgade og Markgade blev ejendommen i Østergade i 1893 overladt til Lorenzen Johannsen, en gårdmandssøn fra Harres. Han havde fået sin uddannelse i mejerifaget og var en halv snes år bestyrer for Højtoft Mejeri.

I Tønder fik han oprettet en eddike- og sennepsfabrik, som han dog overlod til en herr Petersen.

Ægteparret, der var barnløst, flyttede til Berlin, men beholdt dog ejendommen i Tønder.

I april 1921 kom familien tilbage til Tønder, hvor Johannsen oprettede en radioservicestation med opladning og vedligeholdelse af akkumulatorer. Han mindes som en ivrig havemand og for sin store interesse for mekanik.

Han overlod to af værelserne til det nyoprettede Tønder Bibliotek, der med en bogbestand på 1400 begyndte sin virksomhed den 1. oktober 1923. På grund af pladmangel flyttede man tre år efter ind i den nedlagte Nordslesvigs Bank på hjørnet af Storegade og Kobbergade.

Johannsen døde i 1953, og tre år senere døde konen.

Huset blev solgt til grosserer Carl Nielsen, København, en svoger til Johannsen, og nu blev der gennem årene adskillige ejere, som her fik deres hjem. Blandt disse var fru Meta Tønder, der i 1970 fik skøde på ejendommen.

Hun blev kendt for det fortjenstfulde arbejde, hun udøvede til oplæring i kniplekunsten og for de interessante småbøger, hun udgav om tønderkniplinger og sønderjyske bage- og madopskrifter.

Efter hendes død blev huset overtaget af Tønder-fonden, der efter en tiltrængt istandsættelse solgte det til den norskfødte produktionschef A. J. Sund, som havde ansættelse ved Norsk Hydros afdeling i Tønder.

Da han forlod byen, blev huset solgt med overtagelse fra 1. juni 1977 til lærer Carl Raun, en købmandssøn fra Tønder.

Situationsbillede fra Nørregade

Hvad enten det nu var købmænd, kromænd, håndværkere eller andre næringsdrivende, så havde de ved siden af deres borgerlige erhverv tilknytning til landbruget. Til de oprindelige stavnhuse hørte foruden beboelseslejligheden en stald, gårdsplads, en mødding og en andel i bymarken til græsning af køerne og til høslæt og desuden agerjord.

I baghuset hos mange af de øvrige hjem var der en stald til kohold og til anbringelse af et eller flere svin. I et hjørne af en mindre have ophobede gødningen og køkkenaffaldet sig, men der var ingen tilkørsel fra denne baggård, så møddingen måtte i trillebør køres ud gennem forstuen, og ad samme vej måtte køerne drives, når de skulle på græs. Høet, der blev anbragt på stuehusets loftsplads, forkedes gennem gavllugen. Der lå, som magister H.V. Clausen har udtalt, en duft af hø og ko, af dynd og gødning over byen. Og det var først i begyndelsen af tyverne, at disse middelalderlige forhold ændredes, og dermed blev man efterhånden også den store rotteplage kvit.

Slægten Olufsen

Dens tilknytning til

Tønder Sparekasse

Da man endnu ikke havde hjemlige banker, og Tønder Sparekasse ikke modtog de store indskud, var det ikke ualmindeligt, at velstående landmænd om efteråret bragte deres klingende mønt i lærredsposer til byens matadorer, navnlig til købmændene Klüwer, Kraus og Olufsen, og bad disse opbevare pengene vinteren over i deres brandsikre skabe. Pengene kunne så hentes om foråret, når der skulle købes græsstude. Købmændene satte pengene i udenbys banker og indkasserede renterne, og kunderne var veltilfredse med denne vederlagsfri opbevaring.

Peter Olufsen, der i 1852 havde bosat sig i Tønder, stammede fra Rejsby, hvor han var født den 16. oktober 1823 som søn af gårdejer og krovært Oluf Petersen. I Tønder fik han oparbejdet en altomfattende forretning, der formåede at forsyne de mange kunder i by og land med de varer, der var brug for i hjemmene. Også isenkram, landbrugsartikler og meget andet kunne han faldbyde. I byens avis annoncerede han på tysk og dansk med kakkelovne, komfurer og plovjern m.m. fra Jernstøberiet Hansen & Petersen i Højer. Desuden drev han en stor engroshandel med bl.a. sukker og salt og tjente godt på denne forretning.

»Olufsen å æ mærken«, kaldte den store kundekreds ham, der jævnligt søgte ham, og ikke mindst på de store markedsdage var der stort rykind i butikken. Han var en driftig forretningsmand, der fik samlet sig en stor formue, så han ikke alene formåede at sætte sine børn i gang, men også kunne yde sin bror, der havde overtaget hjemmet i Rejsby, betydelige lån. Da landevejen Tønder-Ribe blev anlagt i 1861, ønskede hans bror af hensyn til krovirksomheden at flytte ejendommen i nærheden af den ny

vej. I den anledning lånte han, efter hvad Svend Troelsen oplyser i sin bog om Rejsbys sogns historie, hos broderen i Tønder 2500 mark, 2000 mark og senere 3468 mark.

Peter Olufsen blev første gang gift med Ane Emilie Redlefsen fra Sjødam i Møgeltønder sogn. Fra den ret ensomt beliggende marskgård fik hun nu sit fremtidige hjem ved markedspladsen i Tønder. Herfra havde hun lejlighed til at følge det daglige liv derude på torvet, men også de begivenheder der var ud over det sædvanlige, og som kunne give anledning til en sammenstimlen af folk.

Det var således tilfældet tirsdagen efter fastelavn 1864. Hertugen skulle proklameres, og i den anledning var der mødt folk både fra by og land for at give deres begejstring til kende. Den unge fru Olufsen sympatiserede ikke med denne støjende tilkendegivelse. Hun ventede sin nedkomst, og man forudså, at det ville blive en vanskelig fødsel. Fysikus Ulrik, der var en ven af huset, havde på grund af optøjerne i byen søgt tilflugt hos pastor Sonne i Møgeltønder, og herfra ville han så tilse hende hver dag. Han blev afhentet i Olufsens vogn. Da han blev generet af en flok urostiftere foretrak han at gå efter køretøjet, der eskorteredes af nogle pålidelige mænd.

Den ventede begivenhed i købmandsgården fik et tragisk forløb. Pastor Holm anfører efter sin afskedigelse i en beretning til ministeriet: »Det gudsbespottelige i den hele akt (proklamationen) gjorde et så stærkt indtryk på købmand Olufsens frugtsommelige kone, at hun faldt i en krampegråd, senere nedkom hun med et dødfødt pigebarn og døde nogen tid efter under svære lidelser«.

Foruden manden efterlod hun sig to piger og sønnen Peter, til hvilken faderen i 1888 havde købt herregården Kvistrup ved Struer. Han blev landbrugskandidat og beklædte gennem årene en mængde tillidshverv som bankdirektør, Landboforeningens formand, Præsident i det kgl. Landhusholdningsselskab m.m. Han blev ridder af Dannebrog og var fra 1910 til 1920 landstingsmand og kaldte sig altid Olufsen-Kvistrup. Han afgik ved døden 1933.

Købmand Olufsen giftede sig anden gang i 1867 med Anne Sophie Nielsen, en datter af sognepræst Lars Nielsen i Nordby på Fanø. I dette ægteskab fødtes tvillingebrødrene Lars og Oluf. Det var forældrenes hensigt, at de skulle have en højere uddannelse og sendte dem derfor til

Peter Olufsens butik.

optagelsesprøve på Ribe Latinskole. Mens de nu ventede på udfaldet, tilbragte de tiden hos familie Gjessing, der var flyttet fra Tønder til Ribe. De klarede ikke prøven. Oluf trøstede sig imidlertid med bemærkningen: »Det ka osse væe det sam, for i Danmark fæe æ beamter minner i gehalt end i Tyskland«. Den danske uddannelse glippede for dem, men da de nu hver især blev gift med en pige fra et tysk hjem, sluttede de sig efterhånden til den tyske kreds. Lars blev gift med Sophie Martensen, der var datter af mellemskolelærer Johann Christian Martensen. Da hans far, købmand Olufsen, afgik ved døden den 3. februar 1903 overtog sønnen Lars forretningen. Samtidig blev han medlem af Sparekassens direktion, et hverv faderen havde haft siden 1882. Efter $\frac{3}{4}$ års virke afgik han ved døden og tre måneder efter døde også hans kone. De var begge blevet ofre under en tyfusepidemi i 1904.

Deres treårige søn Peter fik ophold hos sin farbror Oluf. Denne havde etableret sig som manufakturhandler i den store forretningsbygning, som faderen i 1893 havde ladet opføre i Storegade 12. (Senere Ehm Christensens forretning). Det var dog kun ved støtte hjemmefra, han kunne holde

*Oluf P. Olufsen,
medlem af Sparekassens direktion fra 1904,
1906-1920 regnskabsfører,
1920-25 borgmester.*

*Andreas Petersen,
bogholder ved Sparekassen fra 1929,
1935-1949 regnskabsfører.*

den gående. Han var blevet gift med Anna Elisabeth Schierning, en datter af købmand Johann Arndt Schierning, der fra 1888 havde overtaget hvervet som Sparekassens forretningsfører, en bestilling, som nu var lønnet. Ved hans død i 1906 blev den overtaget af svigersønnen Oluf Olufsen. Han opgav manufakturforretningen og opførte huset Østergade 17, der indrettedes til forretningslokale for Sparekassen. I 1920 blev han af den tyske byrådsgruppe valgt som borgmester og gav afkald på stillingen som regnskabsfører, der blev overdraget til købmand A. H. Todsén, der beholdt hvervet til 1935, et halvt år før sin død.

Olufsens mor, præstedatteren fra Fanø, døde den 11. februar 1919 og efterlod sig både landerier og værdipapirer. Sønnen var så ufornuftig, at han omsatte arven i mark i forventning om, at kursen nok ville stabilisere sig. Han måtte som mange andre opleve den skuffelse at en opsparet formue blev reduceret til værdiløse papirlapper. Hans sidste tid blev i økonomisk henseende triste år. Han måtte afstå borgmesterembedet i 1925, men han forblev dog som Sparekassens direktør til

*Oluf P. Olufsens Manufakturforretning,
opført 1893.*

sin død den 27. august 1934. Han havde som borgmester ydet en stor indsats vedrørende byens kloakering.

Selve forretningen var blevet taget i forpagtning af brødrene Andreas og Niels Petersen. Den sidstnævnte drog efter to år til Højer. Andreas Petersen fortsatte butikshandlen, indtil han i 1912 købte ejendommen Storegade 20, hvor han indrettede en kolonialforretning. I 1929 blev han ansat som bogholder ved Sparekassen, og i 1935 blev han administrerende direktør til han udtrådte den 1. nov. 1949.

Den unge søn, Peter Olufsen, der var blevet gift med Erna Beyer, datter af snedkermester Beyer, Løgumkloster, overtog den gamle forretning, indtil han i 1935 drog til København og overlod ejendommen til Sparekassen, som derved fik sin egen bygning. Købesummen blev 72.776 kr., og det var arkitekt Lassen, der fik overdraget ledelsen af ombygningen og indretningen, således, at der blev en indgang til Sparekassen fra Storegade og en anden til købmandsforretningen fra Torvet. Ombygningen kostede 43.914 kroner.

Det gamle Schweizerhalle

»Tønder var en gemytlig lille stad, hvor der svirredes meget. Kaffeponche og grog hørte til det daglige brød, og det gik lystigt til«.

Dette indtryk af byen fik en ung alsinger under sit seminarieophold for hundrede år siden. Og sandt nok, på grund af de mange beværtninger, der på den tid fandtes i byen, var der let adgang til drikkeriet. Det turde dog være de mange markedsgæster, der må bære hovedparten af skylden for dette lidt mindre smigrende omdømme. De behøvede ikke at lede forgæves efter et skænkelokale, og var de på hjemvejen, kunne de endnu i byens udkant eller i dens umiddelbare nærhed få lejlighed til at indtage den sidste genstand. Disse afsidesliggende traktørsteder blev også målet for beboernes søndagsture.

Det er redaktør P. Skovrøy, der fortæller om en sådan familieudflugt ved pinsetid: »Medens man på østkysten står tidligt op for at se solen danse, vender man sig her om til væggen og sover videre, drømmende om fede græspenge og høje priser på fedekvæget. Her i byen tager man om eftermiddagen sin kone – hvis man har en – under armen, sine fem børn i en snor bagefter sig og vandrer så til Svejtsershalle eller til Altona«. Og lærer Niels Peter Olsen, der var elev på seminariet fra 1881-1884, og som senere fik ansættelse i København, anfører i sine erindringer: »Sommersøndage om eftermiddagen var færdselen i alleen og på vejene i byens nærhed meget livlig. Familierne vandrede til Schweizerhalle eller »Altona«, hvor mændene spillede kegler, medens madammerne nød deres kaffe og kaffesladder, og ungdommen legede«.

Schweizerhalle, opført 1861, nedbrændt 1908.

Medens Altona, som lå ved vejen til Møgeltønder, nedbrændte den 14. maj 1947, efter at man for længst havde opgivet kroholdet, blev Schweizerhalle stadig en søgt restaurant, om end den i tidens løb har skiftet udseende, og forlystelseslivet har formet sig på en anden måde end i tidligere tider. Byens borgere har i vor motoriserede tid et fjernere mål for deres søndagsture.

Det var i forsommeren 1861, at ølbrygger Johann Peter Paulsen købte et grundstykke (Nord-øst kvarter nr. 103) i byens nordlige udkant af Gerhard Hinrich Lohmeyers arvinger. På dette lod han bygge en lagerkælder for øl og is, og denne skjultes af en anselig jordhøj, hvorpå der rejstes en træbygning, hvis høje beliggenhed med lidt fantasi kunne føre tankerne hen på en svejtsisk alpehytte. I dens nærhed indrettedes en keglebane og en skydebane, en ringriderplads og en rejsestald, og i den store have byggedes en tribune, hvor byens musikkapel jævnlig gav koncerter. Kort før jul stod bygningen færdig. Den 19. december 1861 bragte Tondernsche Intelligenzblatt en annonce, der skulle gøre beboerne i by og omegn opmærksomme på, at nu åbnedes gæstgivergården Schweizerhalle.

Etablisementet blev ret hurtigt samlingsstedet for skyttebrødrene og ringriderkorpset, lige som andre foreninger her fandt deres tilholdssted. Her fejredes kejserens fødselsdag, og her afholdtes der abonnementskoncerter med C. G. Gerlach som dirigent.

Det blev dog især mødestedet for seminaristerne, og her var liv og glade dage, eller bedre sagt glade aftener, under deres kammeratlige sammenkomster, der til tider kunne udarte til udskejelser. Det er med en vis indignation, at amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen, der besøgte seminariet fra 1891-94, omtaler »dette utvungne samvær, der kunne ødelægge en ung mands fremtid ved, at drik blev en lidenskab, eller at han havde skabt en gæld, der tvang ham til at forlade skolen. Et grimt træk var det, at værten havde sin egen valuta, idet han havde ladet fremstille penge af blik lydende på 1,2 eller 3 mark. Disse udlånte han til insolvente soldebrødre, som kun kunne benytte dem ved betaling af værtens drikkevarer«. Dertil er der dog at sige, at dette betalingssystem også forekom i andre beværtninger, idet mønsterne kunne rekvireres fra bryggeriet.

Sammenkomsterne formede sig som en tro efterligning af det løsslupne liv i tyske studenterknejer. Der begyndtes som regel på en meget adstadig måde med et foredrag, som en af eleverne skulle holde over et opgivet eller et selvvalgt emne. Så tømtes ølkrusene, og det skete efter nøje fastsatte regler, der stod anført i et trykt reglement, alt imens salen fyldtes af tobaksrøg, og lystigheden gav sig udtryk i afsyngelse af muntre sange fra en visebog, der var forsynet med messingknapper, så bindet ikke skulle blive ødelagt af de eventuelle ølsjatter på bordpladen.

Der var adskillige ceremonier, der måtte følges, og det gjaldt navnlig på den såkaldte Mikkelsaften, hvor de nyankomne blev optaget i Burschenschaft. Ældre elever, der var iført diplomatfrakke og prydet med høje flipper og mægtigt skæg, sad foran et »eksamensbord« og stillede de unge eksaminander ret åndløse spørgsmål for blandt andet at konstatere, om de nu også forstod at omgås øl og tobak. »Man gjorde«, som Svendsen siger, »forsøg på at lægge et skær af romantik og poesi over disse drikkeskikke«.

Mere anstand lå der over den sammenkomst, den omtalte ungersvend fra Als har givet os en skildring af: »Aftenen efter optagelsesprøven blev der afholdt et gilde på Schweizerhalle. Alle præparander, seminarister fra den dansktalende afdeling var med. Salen var oplyst af flere gaslamper,

Seminarister, hvoraf enkelte i deres typiske burschenmundering med hvide skjorter, røde guldtræssede kalotter, med lange støvler og kårder, fotograferet i haven til Schweizerhalle. De øvrige er alle forsynet med ølsejdlere og lange piber, deres uundværlige rekvisitter under de festlige sammenkomster. På tøndene i midten står: »Seminaristen-Vereinigung 1886-89«. På de andre to: »Einigkeit macht stark« og »Frei ist der Bursch«.

og i hvert hjørne brændte en gasflamme foran buet spejlglas, hvad der gav salen et meget festligt præg. Jeg havde i mine dage ikke set en så stor og fin sal og følte mig lidt trykket ved al den herlighed. Tre borde var dækket med fin, hvid dug og med tallerkener, glas, vinflasker o.s.v. Øverst i salen ved tværbordet sad lærerne med en uhyre højtidelig værdighed. Vi kom så til bords. Seminarieførstanderen, pastor Schmidt, senere provst i Svenstrup på Als, holdt en kort bordbøn, og så begyndte måltidet. Der blev sunget og holdt flere taler, både af lærere samt af nogle af de ældre seminarister«.

Men det var den helt store aften, der havde stil og elegance over sig, når byens borgere med deres voksne døtre modtog en invitation til et festligt samvær. Da blev der fra scenen budt på lødig underholdning.

I næsten halvtreds år dannede Schweizerhalle rammen om sorgløse, muntre ungdomstimer for skiftende elevhold, men de, der efter endt sommerferie i 1908 vendte tilbage til »Musenstadt« måtte med vemod konstatere, at deres stamlokale var blevet lagt i aske. Den 10. august klokken halvtre om eftermiddagen opstod der ild i bygningen, og dels på grund af forsinket alarmering, men også fordi den eneste brønd, som fandtes, ikke kunne levere tilstrækkeligt vand, formåede brandværet ikke at redde ejendommen, ja, man måtte endda skyndsomt nedrive en del, så branden ikke skulle gribe mere om sig. Det lykkedes at redde stalden og husets indbo, men salens billedgalleri, de mange fotografier af forskellige elevgrupper, gik desværre tabt.

Kælderen holdt stand, og den blev i en årrække stadig anvendt til oplagsrum for bryggeriets isbeholdning, som man ved vintertide hentede på Østerblegen, der af bryggeriet var købt for 7800 mark i 1898. Jordhøjen, som lå der som byens højeste »Bjerg«, benyttede børnene som kælkebakke.

Først i begyndelsen af tyverne førtes de mange læs jord over på sygehuse-sets grund, og kælderen blev ligeledes fjernet. Her skete det da, at arbejderne under nedbrydningen fandt en tilloddet kapsel af kobber. I håb om at finde andre værdigenstande gemte de den et halvt års tid, så afleverede de fundet til den daværende direktør for bryggeriet W. Neven. Han tog en afskrift af det dokument, der gemtes i kobberøret og afleverede originalen til en af bygherrens døtre, der senere udvandrede.

Dette skriftstykke, som har ligget ret upåagtet hen i mange år, fortæller os ikke alene lidt om bygherrens familieforhold, og hans tidligere byggeforetagender, men det giver os også et tidsbillede af det daværende Tønder, sådan som han nu så det.

Det er affattet på tysk og begynder med en lovprisning til Herren. Derefter fortæller han, at han for år tilbage købte seminariets professorbolig, der var blevet opført efter den store brand i Østergade 1725 af saltkommissær S. Wichmann. Huset var en af byens smukkeste og mest massive bygninger, som han nu lod nedbryde for at anvende materialet til at lade opføre en hvælvet gær- og ølkælder, et bryghus og et malthus. Som til-

bygning opførtes en spiker og en stald. Dette skete i 1846, men året efter nedbrændte de delvis, men opførtes igen med en bagvedliggende staldbygning. Under nedbrydningen af professorboligen havde han ventet at finde et eller andet dokument, og derfor henstillede han til arbejderne, der skulle fjerne kvaderstenene over hovedindgangen, at være agtpågivende. Håbet blev ikke opfyldt, og det gav ham da, som han skriver, den idé, at han ville hilse de efterfølgende slægter gennem nogle ord, der skulle berette om de stedlige forhold.

»Skulle familiemedlemmer læse dette skriftstykke, vil det særlig have interesse for dem at få kendskab til den nuværende slægt. Min elskede kone hedder Andrea, født Carstensen på Brink i Møgeltønder sogn. De elleve børn er efter alderen: Christian, Andreas Carstensen, Marie, Anton Nicolaus, Anna Christine, Christian Frederik, Peter, Sophia, Paul Franklin, Hedwig, Lisbeth, Heinrich Johannes Paulsen. Alle børn, som Gud har skænket os, er i live. Min far og bedstefar boede her som borgere og kornhandlere«.

Derefter giver han en skildring af datidens kirkelige og politiske forhold, og det ses af hans oplysninger, at han sluttede sig til helstadsfolkene, der ønskede et Slesvig-Holsten i nær tilknytning til kongeriet. Derved kom han i et modsætningsforhold til Uwe Jens Lornsen og hans separatister, der arbejdede på et selvstændigt Slesvig Holsten, og ligeledes til de national-liberale, der ønskede Ejderen som grænse, og som var repræsenteret af de nordfra kommende embedsmænd. Han nærrede en vis sympati for klosterbrødrene, hvis bestræbelse gik ud på at fremkalde enighed og tilfredshed, således at dansktalende og tysktalende kunne bo og virke i fred og god forståelse. Han rettede en henvendelse til civilforvaltningen i febr. i 1864 med en anmodning om, at seminariet blev tvesproget, så der også blev oprettet en dansk afdeling. Dette ønske blev senere understøttet af byens provst. Seminariet fik to afdelinger, men det blev som regel den tyske elevforening Conkordia, der søgte til Schweizerhalle.

Johann Paulsens oplysninger var en røst fra en bevæget tid i byens historie, men dog en stemme fra en af byens prominente personer. Han var både rådmand og kirkeældste og derfor ret naturlig fortrolig med de hjemlige forhold.

Den 5. august 1861 fødte ægteparret deres tolvte barn, en pige, der fik navnet Metha Gertrud. Et barnebarn af hende blev operasangerinde i

Det nye Schweizerhalle.

Dresden, efter hvad der fremgår af dr. Max Rasch' optegnelser, og ligeledes ses det, at af den store børneflokk udvandrede efterhånden seks til Amerika. Den ældste blev ølbrygger i Flensborg.

Johann Paulsen atgik ved døden i 1870 i en alder af 52 år, og det kan tilløjes, at hans yngste broder Paul Johannes Paulsen (1849-1928) blev købmand i Tønder og fungerede som borgmester i den vanskelige periode 1918-20.

I 1871 solgte enken Andrea Paulsen bryggeriet sammen med Schweizerhalle til Gustav Werther, og den 14. juni 1888 overgik ejendommen til Tøndernsche Aktien Brauerei.

Schweizerhalle bestyredes af et værtpar, og som det første nævnes Marie og August Petersen. I 1869 overtog N. Evertsen hvervet, og i en annonce samme år bekendtgør han, at der er gratis adgang til en koncert, som Sangforeningen afholder pinsmorgen kl. 6. Ligeledes henleder han senere opmærksomheden på, at der på sommeraftener ved gunstigt vejr afholdes koncerter i haven. Som den sidste vært på det gamle Schweizerhalle fungerede Carl Schulz.

Allerede den 7. april 1909 blev der holdt rejsegilde over et nyt Schweizerhalle, og efter hvad den lokale avis berettede, ville denne restaurant blive en seværdighed, hvis lige man ikke ville finde i amtet.

Tønderslægten Junker gennem 200 år

Det er en kendsgerning, at nutidens slægter ikke er så stavnstro, som det var tilfældet i ældre tider. Der findes kun et fåtal af virksomheder, der opnår at blive overtaget af tredje generation, og det er en undtagelse, når man finder fjerde eller femte slægtsled med samme navn i samme erhverv.

Strukturændringen har sat sit præg på bylivet. Den skarpe konkurrence og den lette adgang til en boglig uddannelse har været medvirkende til, at de unge ikke vandrer i fædrenes spor. Derved indtræder der så et erhvervs- og bopælsskifte.

Byens historiker, Ludwig Andresen, hævder, at en slægts spændvidde i tidligere tider strakte sig som regel over 200 år, dvs. fra det år, slægtsnavnet første gang dukker op i de stedlige bøger og akter, indtil det ikke mere nævnes. Her tænkes dog kun på mandslinien og ikke på slægtens talrige forgreninger.

En af de slægter, der var bosat i det nævnte åremål, var slægten Junker (Juncker), der kom til at indtage en fremtrædende plads inden for byens kommercielle liv og i byens administration.

Allerede 1639 nævnes en Anna Junker, i 1656 en købmand Nis Peter Junker, og i 1661 begravnes en Frode Junker. Slægtens herkomst kan ikke konstateres, lige så lidt som man kan finde en slægtsforbindelse mellem de nævnte, eftersom kirkebøgerne og endnu langt mindre folketællingslister kan give en dokumentation på et eventuelt slægtskab. Det er først i det efterfølgende århundrede, at vi får bedre kendskab til slægtsforbindelsen.

I 1730 fik kniplingskræmmer Peter Junker, der var født i 1700, borgerret i Tønder, og måtte, som det nu engang var påbudt »love og sværge til Gud og hans hellige evangelium, at være Hans kongelige Majestæt til Danmark, den allerhøjeste arvekonge og herre, tro, huld og lydige, at vise øvrigheden alle påhvilende borgerpligter og arbejde hen på at befordre byen Tønders bedste. Så sandt hjælpe mig Gud og Hans hellige ord«.

Peter Junker afgik ved døden i 1782 og efterlod sig to sønner: Jacob Junker, der ligeledes blev kniplingskræmmer og valgt ind i byens råd, hvor han fra 1771 til 74 sad som byens kærner.

Den anden søn, Hans Stephanus Junker, blev købmand og senere tobaksfabrikant, og fik 1801 tillidsposten som senator. Han blev gift med Sophie Bork, en datter af tobaksfabrikant Søren Ingversen Bork, der var fra Sdr. Bork ved Ringkøbing. Ved dette giftermål blev der, som det har været tilfældet med adskillige ægteskabelige forbindelser i landsdelen, tilført Junkerne frisk blod nordfra. To andre af denne vestjyske slægt, Ebbe og Hans Bork, drog ligeledes til Tønder og fik beskæftigelse som tobaksspindere.

Tobakken hørte også den gang med til dagliglivets fornødenheder, og der oprettedes efterhånden 5–6 fabrikker, der havde en livlig import af råproduktet, som så forarbejdedes til en røgbar vare.

Søren Bork erhvervede dobbelthuset, beliggende syd-øst kvarter 42/43, nu Østergade 3. Ud mod gaden lå butikken, hvor der var udsalg af kolonialvarer. Bag huset var en brolagt plads, der var så stor, så man der kunne vende med en hestevogn. Denne gårdsplads anvendtes til tørring af tobaksblade. Syd for denne lå fabriksbygningen, et pakhus, en vognremise, en have og en stald. Der hørte også landbrug til ejendommen. Haven strakte sig ned til Vidåen, og i denne var der en lille ø hvor der var opført en pavillon.

Den borkske tobak blev kendt videnom. Det var ikke alene i hertugdømmet, men også i Jylland, at den fandt afsætning. Ved Søren Borks død i 1798 overtog svigersønnen, Hans Stephanus Junker, foretaget.

I hjemmet fødtes fire børn, to døtre, der døde i tyveårs alderen, og to sønner, hvoraf den ene, Søren Ingvert, blev gift med Johanne Margrethe Rehhoff, en datter af andenpræsten i Tønder. Denne blev senere præst i Broager (1818–33). Hans søn var den kendte provst Johannes Andreas Rehhoff, i Åbenrå.

Junkers forretning, tidligere syd-øst kvarter 42/43, nu Østergade 3.

Den anden søn, Peter Junker, viedes i 1817 til Ingeborg Christine Zoega, en datter af pastor Zoega i Møgeltønder, der var broder til den berømte arkæolog, Thorvaldsens ven, Jørgen Zoega. Pastor Zoegas hustru var en datter af godsejer Nicolay Hansen på Søndergårde i Emmelev Sogn, og denne gård forsynede flere af egnens sognekald med præstefruer. Tre af Hansens søstre blev gift med præster, og det samme var tilfældet med tre af hans døtre. Den ene kom, som nævnt, til Møgeltønder, en anden blev gift med pastor Matthisen i Klixbøl, og en tredje med pastor Posselt, som en kort tid var præst i Visby, men senere overtog konens fødegård. Således fik Junker-slægten tilknytning til flere af de vestslesvigske præstefamilier. Disse slægtsgrene skal dog ikke her følges videre.

Men tilbage til Tønder: Her overtog Peter Junker ved faderens død i 1816 hele virksomheden, hvortil der nu også indrettedes et ølbryggeri. Ved oprettelsen af Tønder Sparekasse i 1820 blev han medlem af direktionen, og fra 1824–42 var han oldermann i skyttekorpset, der var blevet stiftet i 1693.

Men tiden bar i økonomisk henseende ikke med. Der indtrådte i disse år et kraftigt prisfald på landbrugsprodukter, og det mærkedes også hos de næringsdrivende i byen. Adskillige gårdmænd og købmænd måtte erklæres konkurs, og det var også tilfældet for den nyetablerede Peter Junker. Gennem en bekendtgørelse i Tondernsche Intelligenzblatt i 1830 blev ejendommen stillet til offentlig auktion på rådhuset. Den blev overtaget af købmand P. C. Christensen, en præstesøn fra Ribe Amt. Men allerede to år efter flyttede han til Sønderho på Fanø.

En anden årsag til Junkers finansielle nedgang var vel også den, at han synes mere at have været optaget af musiklivet end af det forretningsmæssige. I 1826 havde han ansøgt om at måtte få ansættelse som byens organist, og da han ofte havde vikarieret i dette embede, blev han da også antaget. Det var et brud på slægtstraditionen, at den gamle købmændsgård skulle gå over på fremmede hænder. Der kom da heller ingen mandlig arvtager i ægteskabet. Deres eneste søn døde, inden det første leveår var omme. Tre af ægteparrets ni døtre afgik ved døden i tre-, syv- og otteårsalderen. De øvrige fem nåede derimod en anelig alder. Familien blev boende i den østlige halvdel af tvillingshuset, der var adskilt fra den anden part ved en brandmur og havde egen gadedør og kælder.

Bortset fra det ene af pigebørnene, Henriette, blev de andre velplaceret i ægtestanden. Hun kom til England, hvor hun blev leder af en højere pigeskole, men flyttede som ældre til Nygårdsstift i Altona. Marie Antoinette blev gift med provst Simonsen i Lunden, senere i Hanved. Christine giftede sig med Jürgen Jürgensen, der en kort tid var amtmand i Åbenrå. Emilie blev købmændsfrue i Flensborg, og Christiane lærerkone i Angel. De drog således alle bort fra den hjemlige egn.

Kun en af døtrene, Marie Sophie, blev for en årrække knyttet til Tønder, hvor hun kom til at opleve de nationale brydninger under det slesvig-holstenske røre. Hun blev som yngre optaget i huset hos den kendte politiker, justitsråd Andreas Hansen, der efter den danske hærs nederlag i 1848 sluttede sig til den provisoriske regering, og af denne blev udnævnt til amtmand i Tønder. Derved fik den unge pige tidens mange problemer på nært hold.

Efter slaget ved Isted vendte krigsførelsen sig til gunst for Danmark. Danske tropper rykkede ind i byen, og af frygt for represalier flygtede amtmanden og en skriver i hast fra byen, den ene i slåbrok og nathue. I

Amtmandsboligen, hvor en datter af Junker tilbragte adskillige år som ung pige i huset og senere som amtmandinde.

skyndingen havde de ikke fået amtskassen bragt i sikkerhed, og det blev da den unge frøken Junker og en tjenestepige pålagt at holde kassen skjult, så den ikke skulle blive konfiskeret. Sophie Marie rådførte sig med sin far, og han foreslog, at hun skulle formå pigen til at fjante med vagtposterne, så deres opmærksomhed for en tid kunne blive afledt. Peter Junker lovede så, at han sammen med en ungersvend ville komme sejlen- de op ad Vidåen og i skjul af de løvrige træer, der fra amtsgårdens have hældede sig ud over vandet, ville liste sig ind i huset og bortføre pengeskabet, som datteren skulle holde parat. Den udtænkte plan lykkedes, men om redningsmanden fik anerkendelse eller en påtale for den udførte dåd, melder historien intet om.

Datteren blev senere gift med amtmandens sekretær, Matthias Bleiken, fra Kejtum på Sild. Han var ved krigsafslutningen blevet arresteret og ført til Kastellet i København. Efter løsladelsen drog han sydpå og ned- satte sig som advokat. I 1854 holdt parret så deres bryllup og drog efter freden i 1864 tilbage til Tønder, hvor de bosatte sig i et stateligt hus på Slotsgaden, nu Frigrunden 7.

Han blev udnævnt som byens borgmester, og året efter blev han land- råd (den tyske betegnelse for amtmand). De kunne nu indrette deres hjem

i de rummelige gemakker i det palæ, hvor fruene havde tilbragt en del af sine ungdomsår. Her fik hun bl.a. den opgave at skulle være værtinde for den tyske kong Wilhelm, den senere kejser Wilhelm den Første, da han i 1868 gæstede den nordlige del af sit rige. Han skal have været yderst forundret over, at en embedsmand i denne afkrog af landet havde en så vidunderlig tjenestemandsbolig.

Om Matthias Bleiken lyder det danske eftermæle, at han var en sympatisk og medgørlig personlighed, der som slesvig-holstensk demokrat ikke havde myndighedernes bevågenhed, hvorfor han trods anerkendt administrativ dygtighed bestandig blev forbigået ved ordenstildelingen.

Han døde i 1883, og enken flyttede til Altona. Herfra deltog hun som den ældste af de tilrejsende i afstemningen i 1920, ledsaget af sin 78-årige søster. Fru Bleiken afgik ved døden i 1926 i en alder af 97 år.

Trods sit slesvig-holstenske sindelag fik Peter Junker efter treårskrigen i 1850 ansættelse ved det danske seminarium, hvor han forestod undervisningen i orgelspil og var repræsentant for et klaverfirma. I 1856 tog han sin afsked og fik i pension for sin organisttjeneste årlig 100 Mark. Samme år forlod han byen og tog ophold hos en datter, der var gift med degn og lærer Jürgen Heinrich Lausen i Ølsby i Angel. Her indhentede døden ham den 7. juli 1862. Hans hustru var død seks år forinden.

Der var ingen, der skulle bære familienavnet videre i den by, hvor slægten under op- og nedadgående tider havde haft sit virke.

Wilhelm Lobsien. Tønderdreng, der blev halligernes digter

Som den jyske hede har fået sin digter gennem Steen Steensen Blichers forfatterskab, den slesvigske marsk gennem Theodor Storms skildringer, sådan har halligerne fået deres digter gennem Wilhelm Lobsien. Han var ganske vist ikke hjemmehørende på disse småøer derude i Vesterhavet, havde ingen slægtsforbindelse med denne egn, men de årlige ferieophold vakte hans interesse for dette afsidesliggende ørige. Her mødte han den storslåede natur med dens mange kontrastvirkninger, de særprægede menneskeskæbner, her oplevede han spænding og dramatik, der gjorde et uudsletteligt indtryk på hans følsomme sind. Her fandt han stof, som han på mesterlig vis formåede at forme i prosa og poesi.

Han blev født den 30. september 1872 i Foldingbro, hvor hans fader, der stammede fra Holsten, kort efter grænsedragningen i 1864 havde fået ansættelse som toldkontrollør.

Faderen, Hans Joachim Lobsien, fandt sin hustru blandt landsdelens døtre. Han giftede sig med Cathrine Hansen, der var født i Abild, men som sammen med forældrene var flyttet til Øster Åbølling i Roager sogn. I ægteskabet fødtes der her i Foldingbro fire sønner, blandt disse den kendte hjemstavnsdigter Wilhelm Lobsien. Da denne var tre år, flyttede familien til Tønder, hvor faderen fik en stilling som ridende skatteopkræver, et hverv, der også omfattede oplandet og derfor måtte foretages til hest. I bogen »Das Rosendach« har Wilhelm Lobsien skildret sine barneår i Tønder. Bogen betegnes ganske vist ikke som en selvbiografi, men i den omtalte familie Drømer genkender man dog forfatterens egen familie. Vi møder børnene under deres leg på de oversvømmede

enge, på deres fisketure langs Vidåens bred og som deltagere i et drabeligt sammenstød mellem byens tyske og Møgeltønders danske drenge. Vi oplever familiens glæde ved ankomsten af en ny verdensborger og deres sorger, når døden gæster hjemmet.

I Tønder forøgedes familien med endnu otte børn, hvoraf de tre dog afgik ved døden i en spæd alder.

Tre af drengene blev senere elever på byens seminarium. Marx Peter, den ældste, der blev gift med Meta Klüwer, en købmandsdatter fra Tønder, fik ansættelse i Bylderup fra 1890-93. Heinrich blev et årstid (1904-05) lærer i Skærbæk, og Wilhelm Lobsien blev seminariekammerat til Nicolai Svendsen. Trods deres modsatte nationale indstilling stod de stadig i venskabelig forbindelse med hinanden. Lobsien aflagde ofte et besøg på amtsskolekonsulentens kontor, når han gæstede Tønder.

Begge var enig om, at deres seminarietid havde været lidt af en ørkenvandring, der åndeligt set ikke gav dem en frugtbar påvirkning.

»Hvoraf kommer det dog«, har Lobsien udtalt, »at disse tre år for mig er helt døde og glemte? Jeg er ikke i stand til at mindes en eneste undervisningstime, som beredte mig virkelig glæde eller senere har haft blivende virkning på mig. På det venskabelige samliv med mange af mine seminariekammerater tænker jeg derimod med glæde«. Og det samme var tilfældet, når han i minderne dvælede ved sin drengetid i Tønder, byen, der for ham blev barndomsparadiset, og som han da også i flere digte har bragt sin hyldest. Han betegnede sig selv altid som en Tønder-dreng, og deri ligger da også hans hengivenhed for denne by.

Efter dimissionen 1893 fik han ansættelse som tredielærer i Højer, og dette treårs ophold derude ved Vadehavets kyst fik stor indflydelse på hans digteriske løbebane. Her stiftede han bekendtskab med havets stadig skiftende scenerier: de blide, glinsende bølger under sommersolens skær, de oprørte skumklædte bølger, der af stormvinden piskedes op mod diget, de stille milevide vader. Ja, alle de mange nuancerede farvetoner, der lå for hans blik, betog ham, og havets dragende magt lod ham ikke i ro.

Man kunne have ventet, at han for bestandig ville have slået sig ned på vestkysten, men alle tre lærerbrødre fik efterhånden ansættelse ved skolevæsenet i Kiel. En stor part af sine ferier tilbragte han dog på de små marskøer, der ligger derude som et levn af et større landområde, hvoraf bølgerne i århundredes løb har taget bid for bid. Nu ligger de og ruger

Kirken på Oland, i hvis nærhed Lobsiens urne blev bisat.

over tunge minder, og ingen af beboerne ved, hvornår de selv og deres huse vil blive havets bytte. Denne angst har dog ikke jaget dem bort. De har følt sig stavnsbundne, ikke gennem tvang, men gennem de gyldne lænker, kærligheden til hjemstavnen knytter. Der var denne kærlighed til fødestavnen, Lobsien fik lært at kende, og som han lader komme til udtryk gennem de ord den gamle, brave lærer Hansen, en af digterens fine romantyper, udbryster: »De kære, kære halliger. Så uendelig små og ensomme og dog rummende en uhyre verden af kærlighed og trofasthed. Der er ingen iblandt os, der ikke alene har mistet mange venner og megen ejendom, og alligevel gives der intet andet for os, end vor hallig. Den er på en gang både fader og moder, broder og søster. Elsker vi den måske ikke så højt, fordi vi ser den synke, blive mindre, efterhånden forsvinde?«.

Det var indtrykkene efter en ret uhyggelig tildragelse, der kom til at lægge Lobsien pennen i hånden til hans forfatterskab. Da han en sen efterårsdag vandrede ad den fem kilometer lange dæmning, der forbinder hallig Oland med fastlandet, blæste det op til en storm, der stadig blev vildere og stærkere. Den ruskede i spær og murværk og slyngede tagets strå ud i bølgerne. Den for ind i det åbne klokketårn, der stod ved kirken,

satte knebelen i sving, så den slog mod metallet. Det var som lød der en klagende lyd hen over øen. Dertil kom lyden af kreaturernes brølen og klirren af deres lænker. Det var som en følelse af en overhængende fare havde grebet dem. Der kom travlhed på hvert værft. Mænd og kvinder sikrede døre og kælderluger med bjælker og brædder, og de slæbte sandsække hen omkring brøndene.

»Jeg stod som i feber«, fortæller Lobsien. »Uhyggen, som dukkede frem for mine øjne, rystede mig som endnu intet nogen sinde havde gjort. Det, jeg så og hørte tog form og skikkelse, pressede på, rystede mit indre, og pludselig stod min første hallignovelle færdig for mig, tvang mig hen til skrivebordet, usynlige bånd holdt mig, indtil jeg som i feber havde nedskrevet den. Jeg fyldtes med en jublende glæde: nu har du fundet det, som er kilden og undergrunden for dit virke, sjælen i det store, vilde og dog så vidunderlige hav«.

Havet blev hans inspirationskilde, og digterpenen kom ikke til at hvile. Det farefulde liv, der måtte leves, når efterårsstormene trængte vandet op omkring hjemmene, og bølgerne truede med at trænge ind i stald og stue, eller når den tætte tåge bredte sit uigennemsigtige slør hen over hav og land, så den, der dristede sig ud over vaderne let kunne komme til at miste orienteringssansen og derved kom ud på livets sidste vandring, ja, disse dystre motiver blev under Lobsiens rige fantasi og gode fremstillingsevne til gribende skildringer. Han udgav i alt en snes novellesamlinger, flere historiske afhandlinger og syv romaner. De skabte ham en stor og anerkendende læserkreds og bragte ham flere prisbelønninger fra tyske litterære selskaber.

Til hans ypperste romaner hører: »Der Halligpastor« og »Landunter«, i den førstnævnte, der udkom i 1914 og er oversat til dansk, møder vi en ung præst fra fastlandet, der får sit første kald på en af halligerne, hvor alting er ham ganske ukendt. Han kommer med de bedste forsætter, idet han agter at oprette et Guds rige på øen. Men hans forkyndelse svarer ikke ret til deres fromhedsliv, og han formår ikke at komme i kontakt med de stejle frisere. Afstanden mellem præst og menighed bliver stadig større og større, og den trøsteløs tomme kirke om søndagen viser dette i al sin tydelighed. Da han så indgår ægteskab med en af øens unge piger, venter man på en bedring. Men han svigter sin unge kone for en malerinde, der ferierer derovre, og dette ægteskabelige forhold styrker ikke

hans anseelse. Under en stormflod viser han dog til beboernes beundring mandsmød og uforknythed, han tænker ud over sig selv, træder hjælpende til, men det bliver med livet som indsats. Da man finder det ilanddrevne lig i strandkanten, udbryder en af mændene: »Hvor var det skade! Netop nu, hvor han lige var blevet sådan en rigtig halligpræst«.

I »Landunter« - øernes undergang - drejer problemet sig om bevarelse af hjemstavn, så den ikke i tidens løb skal bukke under. Dels er det på den ydre front, hvor havet øver sit nedbrydende, udslettende arbejde, der må kæmpes. Men der er også en indre front, hvor man stadig må stå på vagt. Her gælder det om at forsvare de gennem slægterne nedarvede sæder og skikke, der trues af de mange fremmede digearbejdere, og det er for beboerne skyggesiden af inddæmningen.

»I må aldrig, så længe jeres hjerter slår, ophøre med at værne om de gamle frisiske ejendommeligheder, for giver I afkald på dem, så er dagene som ægte halligfrisere talte«, lader digteren en af de ældre udbryde. »Jeg ved ikke, hvad der er værst: at havet ødelægger vore værfter og øer,

eller at en ny og anden verden stjæler jer frisiske nationalitet. - Thi den, der ej elsker og ærer sit land, fortjener ej navnet som ærekær mand«.

De ældre mennesker, der omtales i romanen, oplevede begyndelsen til den moderne civilisations indtog, og den kom i kølvandet med gæstearbejderne. Deres baraklarm, med sang, dans og svir brød søndagens stilhed og aftenens fred. Det var nye toner, der trængte sig ind i deres ellers så fredelige rige. De unge lod sig lokke og friste, og der vågnede en længsel i

Wilhelm Lobsien, 1872-1947.

dem efter at se og opleve det, der lå uden for deres snævre kreds. Vel havde de ældre også i deres ungdomstid været på langfart, men de, der ikke fandt deres grav i havet, vendte dog tilbage.

Nu var der andre erhvervsmæssige hensyn, der gjorde sig gældende, nu stillede en ny tid sine forøgede krav, og det formåede ølivet ikke at honorere. De første spadestik til en generationskløft var blevet taget. De ledige pladser, de unge efterlod, blev overtaget af andre, og senere, da krigstidens flygtningestrøm også nåede til denne kant, da kom en ny tid med nye folk og nye sæder, og dermed var den indre front brudt.

Denne sidste fase af udviklingen skulle digteren dog ikke komme til at opleve på nært hold. De fem krigsår blev en svær belastning for hans helbred. I alt måtte han, som han selv har anført i sine optegnelser, søge ophold i kælderen eller i bunkers 1076 gange under bombardementerne af Kiel, vel nok Nordtysklands mest hærgede by under krigen. Da han nogenlunde havde genvundet sine kræfter, gav lægen ham i sommeren 1947 tilladelse til et kortvarigt ophold på sine kære halliger. Men på hjemturen, hvor han aflagde besøg hos en ven i Nibøl, rantes han på vejen til banegården af et slagtilfælde. Han døde ugift den 26. juli 1947, og venterne lod hans urne bisætte lige uden for kirkedøren på Oland, den ø, hvor han begyndte sin løbebane som »halligernes forfatter«, denne ærefulde benævnelse, som også står anført på hans gravmæle.

Et dobbelt mindesmærke

Hvis man vil se sin hjemstavn i historisk belysning, må man ikke anlægge et for snæversynet blik, og det gælder da især, hvor den danske og tyske kultur trives side om side. Enhver part må have, hvad der behørigt kan tilkomme den, uden at der derfor netop skal være en forherligelse eller en fordømmelse.

I en lang årrække var tyskerne de dominerende i byen, og det gjaldt såvel inden for administrationen som i foreningslivet. Efter kyndige folks oplysning herskede der dog en ret god forståelse mellem borgerne uanset deres nationale indstilling. Men der kunne komme perioder, hvor fanatikere piskede stemningen i vejret, og det navnlig under indflydelse af lederne af Kampfgenossenverein og Kriegerverein, hvis ledere ofte optrådte ret aggressive. Under stor festivitas fejrede man de nationale mindedage, det gjaldt f.eks. kejserens fødselsdag den 27. januar og Sedandag, den 2. september, der holdtes til minde om kejser Napoleons tilfangetagelse. I almindelighed knyttede der sig dog ikke dansk-fjendtlige angreb under de højstemte taler, og det samme har været tilfældet, da man den 22. marts 1897 samledes på kejser Wilhelm den Førstes 100 årsdag.

Allerede først på året var der fra Berlin blevet udsendt en kabinetsordre med en henstilling om at fejre denne mærkesdag, som blev kaldt Centenarfest. Det var et kejserligt påbud, der utvivlsomt vakte begejstring hos den største part af det tyske folk. Som konge af Prøjsen havde han formået at vinde folkegunst. Med bistand af den selvrådige Bismarck, der havde udtalt, at konflikt ordnes ikke gennem taler og flertalsbe-

slutninger, men ved jern og blod, og dette blev da også manifesteret gennem erobringen af hertugdømmerne i 1864, ved at tvinge Østrig ud af det tyske forbund for så at få dannet et nordtysk forbund under Prøjsens ledelse og endelig gennem det sejrige felttog mod Frankrig 1870/71, hvor han, inden freden blev understreget, af Bismarck lod sig proklamere som kejser over et samlet Tyskland. Disse begivenheder kunne nok kaste en glorie om monarkens isse.

De tøndringer var selvfølgelig med i denne hyldest. Deres begejstring for kongen havde de allerede vist i september 1868, da han aflagde den flagsmykkede by et besøg og overnattede hos den daværende landråd Bleicken, hvis hustru, der var født Junker, var en købmandsdatter fra Tønder. Parken ved amtsgården var illumineret, og byen havde gjort sit til at give ham en værdig modtagelse.

Et lille minde om denne begivenhed har vi fra den senere kreditforeningsdirektør Aage Gjessing, en broder til dommer Gjessing i Tønder. Under sit ophold i afstemningstiden i 1920 fortalte han, at han hin dag under kongebesøget som dreng havde siddet på trappen til Richtsens hus og havde set den prøjsiske konge komme kørende gennem byen. Nu håbede han, at han kunne indtage den samme plads, når den danske konge snart kom til Tønder. Det ville selvfølgelig for ham være med andre følelser, han kunne få denne oplevelse.

For danskerne i ind- og udlandet havde nederlaget i 1864 bragt sorg og harme. Sådan vægrede den senere engelske dronning Aleksandra, der var en datter af kong Christian den Niende, sig ved at deltage i kejserens bisættelse i 1888 med den motivering, at han havde frataget hendes far både Slesvig og Holsten. Da han heller ikke i sin regeringstid hverken som konge og senere som kejser viste forståelse for det nordslesvigske spørgsmål og heller ikke ved sin kejserlige myndighed forhindrede, at paragraf fem, der gav håb om en afstemning i de nordlige distrikter af Sønderjylland, i 1878 blev slettet, kunne det kun forøge uviljen mod ham.

I den »tyske stad Tønder«, som man har kaldt den, påvirkede dette ikke borgernes stemning.

Her havde man et par år i forvejen under en sammenkomst på Sedan-dagen på foranledning af de to nævnte soldaterforeninger besluttet at rejse et kredsmindesmærke over 89 faldne i den tysk-franske krig. For Tønders vedkommende drejede det sig om fire faldne. Nu kunne man så pas-

Afsløringen af dette krigermindesmærke fandt sted den 22. marts 1897, på kejser Wilhelm den Førstes 100 årsdag.

sende lade det påtænkte monument fremtræde som et dobbeltminde, og det blev den hjemlige billedhugger Chr. Jürgensen, der fik til opgave at udforme det. Disse forslag var der ingen protester imod, men enigheden slap op, da man skulle vælge en plads til dets anbringelse, og det førte til adskillige avisindlæg. Soldaterforeningerne ville have det anbragt på torvet, og det var også tillæddet med kredsagen (amtsrådet), der havde givet et tilskud under den betingelse, at det kom til at stå midt i byen. Byrådet, der vel har ment, at denne centrale placering let kunne komme til at vække anstød blandt de danske kunder i oplandet, foreslog en plads i anlægget eller på Slots- og Frigrund, og da det område jo netop sorterede under amtet, måtte det være en passende plads. Enden på diskussionen blev, at det blev anbragt på den sydlige side af kirken. Modstanderne trøstede sig med, at det dog var på solsiden. Det skulle vise sig, at kirkens grund var et sikkert sted. Det kom i krigsafslutningens bevægede dage ikke til at lide overlast.

I grundsoklen, der blev nedlagt den 27. januar 1897, blev der indmuret en beholder med et dokument, nogle af de gangbare mønter og en del af de nyere aviser.

Festligheden for afsløringen begyndte aftenen i forvejen – altså den 21. marts – med en tappenstreg af de militære foreninger og med en reveille den efterfølgende morgen. Så samledes en del deltagere i seminariets aula, hvor seminariedirektør Kramm i en begejstret tale tegnede et billede af fødselaren fra vugge til grav.

Senere på dagen kom så med middagstogene de mange udenbys gæster, der sammen med byens borgere top opstilling på Skibbroen, hvorfra de »mit klingendem Spiel« stiledede mod kirken og samledes om det endnu tilhillede mindesmærke. Her var mødt amtets honoratiores, iført diplomatfrakke og med høj hat, seminaristerne i deres brogede »klassenmütze«, amtets gendarmere med pikkelhuer, skyttebrødrene og ringriderkorpsets medlemmer i uniformer, og i yderkanten har så de søndagsklædte gæster fra by og land fundet dem en plads.

Under ledelse af lærer Martensen åbnedes festligheden med en sang af seminariets kor, og efter at amtsdommer Brockschmidt havde talt, foretog han afsløringen af monumentet, der var fremstillet af rød svensk granit, og havde som topfigur en ørn med udspilede vinger. Forsiden var forsynet med et reliefbillede af kejser Wilhelm I den Store, og på de fire nederste sider af soklen stod anført navnene på de 89 af amtets faldne, både fra den nordlige og sydlige del.

Da landråd Andreas Hansen på grund af sygdom ikke kunne være nærværende, måtte regeringsassessor dr. Domrich agere som stedfortræder. Efter flere officielle taler overdrog man mindesmærket i byens varetægt. Borgmester Rathje udtalte sin tak og sluttede med de valgte ord med tankerne henvendt på de faldne: »Gid der nu af deres blodige sæd må fremspringe velfærd, fordragelighed og fred!«

Efter denne højtidelighed samledes man i tre af byens restaurationer, hvor der serveredes en festmiddag uden vintvang til 1,50 mark per kuvert. Om aftenen var der en fællessammenkomst på Tonhalle. Her talte blandt andre provst Kier for Bismarck, redaktør Thamsen motiverede en skål for de sejrige tropper, og selvfølgelig fik også kejser Wilhelm den Anden, hvad der kunne tilkomme ham, ja, måske mere, set med eftertidens øjne.

Efter en del uenighed placeredes mindesmærket syd for kirken.

Ordlyden af aftenens taler kendes ikke, og det kan næppe have vor interesse. Men de har sikkert været både af patriotiske følelser, fremført »mit überschwenglichen Wendungen«, som tyskerne siger.

På festens tredje dag mødtes børnene ved kirken, og efter at seminarielærer Wendling havde talt, spredtes flokken for så igen at samles i tre af byens lokaliteter, hvor et kaffebord stod dækket.

I et par dage havde man således været i feststemning og havde i fuldt mål givet kejser og riget deres hyldest. Nu kunne man så med god samvittighed igen iføre sig hverdagens dragt.

De mange ønsker og forhåbninger, der under festligholdelsen var blevet fremført, fandt ikke deres indfrielse. Godt en snes år efter kom Tysklands sammenbrud og kejserens flugt. Han havde ikke formået at løfte arven fra bedstefaderen. De mange synlige minder fra kejsertiden er blegnet eller fjernet, og det blev da også tilfældet med monumentet i Tønder. Den 22. juni i 1945 vedtog menighedsrådet, at krigermindemærket ved kirken skulle nedtages og deponeres, indtil der kunne træffes bestemmelse om en eventuel anbringelse af det.

Under stenhugger Finsens ledelse blev det så flyttet og foreløbig opmagasineret i hans værksted. Efter et par år fik det så en plads i en lille bevoksning bag Schweizerhalle, hvor det forhåbentlig kan få lov til at stå uden at være udsat for vandalisme.

Theodor Jersild – en særpræget personlighed.

Engang den mest søgte læge

For en del år siden efterlyste Berlingske Tidende navne på ærkekøbenhavnere, d.v.s. personer, der i mindst fire generationer havde været bosat i hovedstaden. Der kom et stort antal, som opfyldte den nævnte betingelse, og blandt disse var slægten Jersild.

Den begyndte med gårdejer Christen Lauge Laugesen, der var født i 1774 i landsbyen Jersild på den jyske hede mellem Herning og Holstebro. Han blev soldat i København, og som skik var, antog han efternavnet efter sin fødeby. Efter endt militærtjeneste slog han sig ned som brændevinsbrænder i Store Kongensgade. Sønnen Peter Christian Jersild blev en velhavende vekselerer. Adskillige af efterkommere i de følgende slægtled blev ansete personer inden for lægestanden og politistaten og fik deres navne i »Den blå Bog«.

Theodor Jersild, der tilhørte den tredje generation, gled uden for den snævre familiekræds, idet han i et par årtier fik sit virkefelt i Sønderjylland. Han fødtes i 1835 som søn af den nævnte vekselerer og tog i 1867 embedseksamen fra Kiel, efter at han på rejser i Tyskland, Frankrig og England havde suppleret sin uddannelse hos disse landets mest berømte specialister.

Det var således en kundskabsrig læge, der i 1867 nedsatte sig i Højer, hvor han kom til at praktisere, indtil han i 1879 flyttede til Tønder. Hans efterfølger i Højer, dr. Nagel, en apotekersøn fra samme by, som senere blev professor i Berlin, har i Ugeskrift for Læger i halvtredsåret for sin kollegas ankomst til Højer, ristet ham et smukt minde. Han beskriver denne københavnske læge, der dristede sig her over til den barske vest-

kyst, som en elegant skikkelse, der altid gik sortklædt med udskåret vest og skinnende hvidt linned. Over det glatragede ansigt med skarp-tegnet profil hvælvede sig en bred pande med skaldet isse. Bag brillerne lyste et par kloge øjne.

Straks ved ankomsten til Højer røbede han de for ham så ejendommelige træk: Hans slagfærdighed og hans drastiske helbredsmetoder. Han tog ind på byens den gang eneste gæstgivergård, hvor værtinden betragtede enhver gæst med en vis moderlig følelse og anså det som en ret at trænge ind i deres personlige forhold. Derfor spurgte hun nysgerrigt: »Hvad rejser De så med?« »Med skærende instrumenter«, gav han til svar. »Ja, det går nu ikke herude«, lød det skuffet fra værtinden. Hun var ikke klar over, at det var den ny læge, men en af de sædvanlige rejsende, der var mødt op.

Da der nu hen på aftenen indfandt sig andre gæster i skænkestuen, lagde dr. Jersild mærke til, at det for en tykmælet mand kneb med at få tepunchene ned. Han sagde til ham: »Vent et øjeblik«, og derpå gik han ind på sit værelse og hentede sine instrumenter. Han bad nu manden åbne munden, og inden denne og de øvrige tilstedeværende var klar over, hvad der skulle foregå, havde han spiddet mandlerne på sit instrument. Så klappede han manden på skuldrene og sagde beroligende: »Nu skal De se, det skal nok gå bedre med at få tepunchene ned«. Og sådan gik det da også. Det var det første vellykkede indgreb, han øvede i sin ny stilling.

Da han engang opsøgte af byens smed, der havde fået en jernsplint i øjet, lagde han et reb om halsen på ham og hængte ham op i en krog, så den forundrede patient var ved at kvæles, men derved vendte øjet sig i hovedet, og hurtigt fik lægen splinten fjernet. Sådan kunne han være voldsom i udøvelsen af sine beslutninger, der som oftest var parret med et eller andet pudsigt indfald.

I Tønder blev han tilkaldt til en mand i Bredebro, der led af farmslyng. Han beordrede patienten øjeblikkelig lagt på bunden i en skrumlende kastenvogn, der så i ildsom fart skulle køre til Flensborg, hvor den lidende efter doktorens påbud skulle på operationsbordet. Vognen nåede kun til Tønder. Under rysteturen var smerterne forsvundet. Det gik, som lægen havde tænkt sig det.

Det blev efterhånden de vestslesvigske beboere bevidst, at de med denne læge havde fået en bærer af den tids nye helbredelsesmetoder. Især

gik der ry af hans koldtvandskure, de såkaldte Kneippkure, der først blev praktiseret af den tyske præst og naturlæge Sebastian Kneipp, og som endnu anvendes i Tyskland, hvor man bl.a. foretager spadsereture barfodet i de fugtige enge og vandreture ved ebбетid i vadehavet. Jersild havde iøjentaldende gode resultater, og på hans foranledning anskaffedes der omkring i sognene baderekvisitter, og der blev uddannet plejersker, der fik lært at bruge termometer og bad.

»Der har I Moses og profeterne!« sagde han, og ville dermed pointere, hvor påkrævet disse ting var. Under sit Englands-ophold havde han fået kendskab til den berømte kirug Listers antiseptiske behandlinger. Dr. Jersild foretrak at operere i det fri, idet han drog den slutning, at den friske vesterhavsluft ikke indeholdt mikrober, der var farlige for sår.

Han indførte mavepumpen, gips- og stivelsesbandage og foretog vellykkede øje- og øreoperationer. Hans ry nåede da også langt ud over landsdelens grænser. Man anså ham i stand til at kunne udrette alt inden for lægevidenskabens område. Folk kom langvejs fra og ventede med tålmodighed i dagevis for at kunne komme til at konsultere ham.

Over for sine embedsbrødre viste han kollegialitet og latterliggjorde ikke deres ofte gammeldags metoder. Således fortælles der, at en dame, der led af en håbløs sygdom, af sin læge havde fået det råd hver morgen at indtage én kaffepunch. Da Jersild hørte om dette råd, udbrød han: Én kaffepunch! Nej, min gode kone, De skal skam ta' to«.

Han førte et frispog, der til tider nok kunne virke chokerende på de besindige vestslesvigere og de adstadige borgere. »Kamelen skal i vand, Kadaveret skal nok komme sig«. Disse og andre djærve talemåder kunne han udslynge, han tog dog ikke håbet fra de syge, og efterhånden lærte de også, at der bag sådanne udtryk stod en hjælpende hånd.

Laurids Krog fra Søndernæs ved Brøns, der var en dygtig rimsmed, gav ham sin hyldest gennem følgende linier:

*»Højtærede hr. Jersild,
det var dog pokkers denne skærsild
at sidde sådan med enden under vandet,
og så den gigt, av, av, den sled forbandet.
I førstningen jeg skreg ret som en gal,
men kuren var i sandhed radikal.
Min anbefaling skyldigst bringer jeg for dagen,
hr. dr. Jersild mesterligt kureret »kløe i bagen«.*

På apoteket i Højer kom en dag en mand for at hente medicin. Han trådte til skranken og vendte sig om. Apotekeren så da, at recepten stod skrevet med kridt på mandens brede ryg. Han havde været under dr. Jersilds behandling, og i mangel af det sædvanlige skrivemateriale i det fattige hjem, havde lægen formået at finde udvej.

Da en rig marskbonde ville betale for en konsultation, svarede Jersild, at det da godt kunne vente til senere. Men den hovne bonde udbrød: Nej, jeg betaler kontant. »Nåja« sagde lægen, »det bliver netop 100 mark«! – »100 mark«! kom det forundret fra bonden. »Ja, sagde Jersild, men hvis De ikke har så mange penge, så lad det bare vente«.

Bondemanden lagde lidt modvilligt det store beløb på bordet og fjernede sig. Nu kom en fattig mand i samme ærinde, han ønskede også at betale.

»Deres regning er betalt, min gode mand« svarede lægen til denne mands store forundring. »Jo, kan De se den tykke mand derhenne på

gaden«, fortsatte han, idet han førte den fattige mand hen til vinduet. »Se, han har betalt Deres regning. Nu skal jeg kvittere den«.

Da han en anden gang netop var i færd med at skrive et brev, og en ældre kone trådte ind, bad han hende række tungen ud. Jersild tog derpå et frimærke, vædede det på den fremstrakte tunge og frankerede brevet. Et sådan lille påfund kunne jo nok virke noget forbløffende på en ængstende patient, men til gengæld vel også beroligende.

Den daglige travlhed i lægeværelset levnede ham ikke megen tid til snak. Da en landbokone trådte ind, blev hun straks beordret til at lægge tøjet. Hun så noget desorienteret på lægen. Han skyndede på, så hun ikke fik lejlighed til at få indført et ord. Hun blev undersøgt, men han fandt intet sygdomstegn på hende. »De fejler jo intet«, sagde han. »Det ved jeg nok«, fremstammede hun. »Hvad ville De så?« – »Jeg skulle bare spørge, hvornår De ville have Deres vinterkartofler«, gav hun til svar, og kunne så trøste sig med, at hun var sund og rask.

Dr. Jersild var en skattet selskabsmand. Han tilbragte megen tid i byens krøstuer. Drikkevandet var den gang ret sundhedsfarligt, men han forstod at slukke tørsten på anden vis, men det var han nu ikke ene om. Hvis han havde gæster, var det ham en speciel fornøjelse at skænke champagne i ølsejdlr, og han tålte at se bunden af og til.

Da han engang beværtede en af nabosognets præster, turde doktoren ikke hen på aftenen lade ham gå alene hjem. Han lod derfor sin vogn køre frem og lyste præsten ud med sin skrivebordslampe. Gæsten tog af sted. Lægen gik til ro, men de morgenduelige borgere, der passerede gaden, blev ikke så lidt forundret over at se lægens lampe stod på fortovet.

Den, der ikke mindst har moret sig over en sådan episode, har nok været redaktør Peder Skovrøy, der sammen med Jersild og nogle få andre dannede midtpunktet i den lille danske kreds.

Begge disse ungarle, der besad et ukueligt mod og havde sans for humor, egenskaber, der var en nødvendighed i disse i national henseende så spændte år, sluttede et venskab, som stadig førte dem sammen, indtil Jersild sidst i halvfemserne drog til København. De to venner mødtes jævnlig på en eller anden af byens beværtninger. Skovrøy fortæller i en af sine bøger, at de engang mødtes på Skyttegården, hvor værtinden sang danske sange. Jersild udbrød da vemodigt: »Ak ja, den stue er den eneste plet i Tønder, hvor den danske sang endnu toner, og når fru S. forstum-

mer, dør den danske sang med hende«. Værtinden på Skyttegården var fru Stehr, en datter af det danske ægtepar Hage på Humlekærren, hvor de to også tit hentede sig en forfriskning.

Da man senere på aftenen kom til at drøfte ejendommelige gravskrifter og der blev foreslået, at de skulle forfatte deres egen, sagde Jersild, at der på hans gravmæle skulle stå »De ben, der hviler her, er mine, jeg ville ønske, det var dine«. Lægens gravskrift var vittig, skriver Skovrøy, men han føjer til: »Jeg opdagede senere, at den ikke var original«.

Den 17. november 1904 afgik Jersild ved døden, og de efterlevende behøvede ikke at spekulere på en passende gravskrift. På sine ældre dage nærrede han en indgroet angst for at skulle blive levende begravet. Han havde i Tønder indgået en aftale med sin ven, dyrlæge Anders Hage, at han, efter at han havde hørt om dødsfaldet, straks skulle komme til København og foranledige, at pulsårerne blev skåret over på den afdøde, og han havde stillet et beløb på tusind mark i udsigt. Det kom dog ikke til udbetaling. Som en af de første i landet ønskede han ligbrænding.

Et evnerigt liv var slut, men det må dog siges, at den krans, han satte på sit livsværk, kunne have fået et mere strålende skær. Han ydede ikke sit yderste. Vi lytter til professor Nagels smukke og kloge eftermæle:

»Jeg har haft det held at lære verdens store læger at kende. I sprudlende åndrighed overgik Jersild i sine velmagtsdage dem alle. At han alligevel ikke nåede videre frem, lå deri, at han manglede bestandighed og viljen til at underordne sig, uden hvilken egenskab intet arbejde fuldkommes. I videnskabens og den lidende menneskeheds interesse må man dybt beklage, at ikke også disse gaver var blevet lagt i hans vugge. Han havde alle betingelser for at skabe en enestående virksomhed, hvis han kunne have dæmpet sin ubændige trang til personlig frihed«.

Og denne frihedstrang var vel nok grunden til, at han slog sig ned herude på vestkysten, hvor han i virkeligheden kunne leve, som det nu engang passede ham.

Rådhuset

Et torv og et rådhus hører en købstad til. Der er blevet hævdet, at de to ting var den bymæssige bebyggelses adelsmærke. Hvornår Tønder fik sit første rådhus, vides ikke. Det blev forskånet, da en storbrand i 1581 lagde et par hundrede af byens huse i aske. Som årtierne gled hen, gjorde de nedbrydende kræfter sig gældende, så huset blev mere og mere brøstfældigt. Det trængte til en afløser, men hvordan skulle man få midler til et nybyggeri? Det var i trediveårskrigen, og ingen periode i byens mangeårige historie har i økonomisk henseende været så tung som den første halvdel af 1600erne. Selv om byen ikke skulle komme til at mærke krigens mest brutale form, så blev borgerne stadig plaget af de mange indkvarteringer af fremmede tropper. Der lød adskillige klagesuk: »Vore forfædre har haft god formue, statelig skibsfart og handel. Vi derimod har i mange år siddet uden næring. Vi har fået en gæld, som hverken vi eller vore børn nogen sinde vil formå at afbetale«. Disse bedrøvelige tilstande kunne nok friste byrådet til at stå tøvende med at påbegynde opførelsen af et nyt rådhus.

Der var dog en lille lysning at spore. Under et besøg i byen havde den gottorpske hertug, hvis landområde også omfattede Tønder amt, givet det løfte, at han fra slottets teglværk, der lå nordøst for byen, ville stille mursten til rådighed. Her fandtes, efter hvad Ludwig Andresen oplyser, tre teglovne, der årligt kunne brænde 60.000 sten. Desuden ville han foranledige, at bønderne i Slogs- og Kærherredet skulle møde med 50-60 vogne for at hente træ og andet byggemateriale i Flensborg og Rinkenæs. Byggeåret har man sat til 1643, men det var dog først i 1647, at huset

kunne tages i brug. Det var en toetagers bygning med gavlsiderne vendt mod øst og vest. Disse var forsynede med blændinger d.v.s. flade mur-nicher, som vi kender det fra det nærliggende gavlhus (Klosterbageriet). Man opdagede dog ret hurtigt, at man havde været for påholdende med hensyn til kravet om fornøden plads, og i 1657 fik huset en tilbygning på en tilgrænsende grund i Smedegade. Her fik man foroven en rådstue og forneden en sal, der kunne anvendes til større sammenkomster og til modtagelse af kongen eller hertugen. En del af renteudgifterne skulle tilvejebringes gennem udlejning af salen ved bryllupsfesterne, og det blev påbudt, at selv de, der ikke ønskede at benytte denne plads, alligevel skulle indbetale et beløb.

I 1680 fik man indrettet en rådsvinkælder, og over indgangen blev der anbragt et skilt med påskrift »Rats Weinkeller«. Nu skal navnet kælder ikke tages helt bogstaveligt, idet man i det lavtliggende Tønder ikke har kunnet anvende lokaler, der lå under jordoverfladen til boliger eller be-værtninger, men højst kunne bruge pladsen som oplagsrum for øl og andre drikkevarer. Navnet stammer sandsynligvis fra Tyskland, hvor der i mange købstæder fandtes og endnu findes lignende restaurationer.

Allerede i det gamle rådhus fandtes en sådan råds-kælder. I 1576 blev der nemlig pålagt værten at føre øl i god kvalitet fra Rostock og Eger-nførde, og i 1600 hedder det, at man hos Hans Kock i rådhuskælderen kunne få aqua vitæ i glasflasker. Det fik anvendelse som medicin.

I forbindelse med rådhuskælderen dukker også navnet på den første stadsmusikant, Johann Beyer, op. Her fik han nemlig i 1615 anvist fri-bolig. Og det var på en vis måde heldigt, at de natlige gæster havde mu-sikken i nærheden. Det var ikke ualmindeligt, at de sene gæster i mulm og mørke lod sig ledsage til deres hjem ved tonerne af fløjter, trommer og trompeter, en uskik, der vakte stor forargelse hos de sovende borgere, der blev forstyrret i deres nattero.

I den ny vinkælder blev det byfoged Johann Schneider, en svigersøn til den velhavende købmand Baltzer Richter, der mod en årlig afgift på 180 mark blev den første vært. Han havde, som det også var tilfældet med de efterfølgende indehavere af denne bestilling, pligt til at sørge for mad og drikke ved afholdelsen af de store festligheder. På gårdspladsen fandtes et mindre stråtækt hus med åbent ildsted og køkken, der blev taget i brug ved givne lejligheder. På grund af brandfaren fjernedes det

Ringriderkorpsen foran rådhuset.

dog i 1771. Det var oftest byens førende mænd, der overtog forpagtningen, bl.a. den kendte kniplingshandler og legatstifter Peter Struck.

I 1864 møder vi madam Jessen som værtinde. Hun indrykker en annonce i byens avis, hvor hun bekendtgør, at hver eftermiddag kl. 5-7 holder indkvarteringskommissionen møde i rådhuskælderen.

Med frøken Krantz som den sidste værtshusholder ophæves i 1907 rådhuskælderen som traktørsted, og pladsen bruges til andet formål, men da havde den også været rammen om mangt selskabeligt komsammen, hvor der vel ikke altid gik helt stillfærdigt for sig. Når f.eks. rådsherrerne havde afsluttet deres »Sitzung«, fortsatte de med frit samvær i skænkestuen. Når de havde fået en tår over tørsten, foretrak de i stedet for at famle sig frem på deres usikre gang ad den ujævne brolægning, hvor den manglende gadebelysning ikke kunne advare dem mod gadepumperne og kælderhalsene, at sove rusen ud i detentionslokalet. Det lå på første sal og anvendtes som varetægtsarrest for anholdte lovovertrædere. Hvis det var storforbrydere, fik de efter domsafsigelsen deres opholdssted i rådhusets

Rådhuset 1860.

vestlige kælder. Her var indrettet nogle fangecceller, hvoraf to var underjordiske. De fik dagslyset gennem tilgitrede åbninger i muren og kunne ikke opvarmes. Disse umenneskelige forhold blev dog bragt til ophør, da man i 1859 mod en årlig afgift fik tilladelse til at benytte porthuset, der var indrettet som amtets fængsel.

Den rummelige loftsetage anvendtes som magasin, når der indtrådte dyrtid. Her oplagredes brødkorn, der kom til uddeling til de indkvarterede soldater og til byens fattige.

I 1867 kom rådhuset ud for en omfattende restaurering. Både ud- og indvendig skete der store forandringer. Foroven indrettedes lokaler til retsplejen, der blev adskilt fra den kommunale forvaltning, og i 1883 fik Spar- und Leihkasse der Stadt Tøndern (d.v.s. den kommunale Sparekasse), ekspeditionslokale på rådhuset. De smukt svejfede gavle blev fjernet og sammen med facaderne cementpudset og blev enten hvid- eller gulkalket.

Så grundigt havde man spoleret det smukke rådhus, anfører Claus Eskildsen, så man i 1943 måtte opgive planen om at føre det tilbage til dets oprindelige udseende.

Rådhuskarreen

Den skæve firkant i byens midte, der omslutes af Smede-, Nørre- og Richtsensgade har oprindeligt været en del af den store torve- og kirkegrund. Den sidstnævnte gade hed i ældre tid Stokgade efter en gangbro (stok), der førte over Laurentiusstrømmen, byens nordlige grænse. Efter opførelsen af banegården Tønder Nord i 1867, som senere fik betegnelsen Tønder Øst, fik gaden navnet Bahnhofsstrasse. Det nuværende navn er et minde om Carsten Richtsen, der testamenterede omkring 150 demar marskjord, hvis indtægter skulle anvendes til fattiggassen. Han lod Nørrealleen plante og skænkede denne sammen med en pavillon til byen. Han var borgmester fra 1790-1812.

Den centrale beliggenhed af det omtalte område nord for Rådhuset har sikkert medført, at man ret tidligt har anvendt det til bebyggelse, og huse- ne fik da også efter byens skik gavlene vendt mod gaden. Det har tilsyne- ladende været en ret kompakt bebyggelse med varierende grundstørrelser. Adskillige huse, der har ligget i den indre del er dog i årenes løb blevet nedrevet, og de fri arealer er blevet anvendt til udvidelse af haverne og til andet formål. I midten af trediverne blev adskillige huse fjernet, der- iblandt Kirkeboderne for at give plads til anlæggelse af en rutebilstation med tilhørende udenoms plads.

Da begravningspladsen, der lå omkring kirkebygningen, efterhånden ikke gav plads til flere jordfæstelser, tillod regeringen i 1669, at byen købte to huse øst for Smedegaden til nedrivning for at benytte grundene til anlæggelse af en kirkegård. På et kort i Dansk Atlas fra 1781 betegnes den som den lille kirkegård. Pladsmanglen på kirkegårdene var dog stadig

Richtsensgade med træbroen over Laurentiusstrømmen.

aktuel, og i 1814 indviedes en ny kirkegård i den østlige del af Carstensgade, samtidig med at det første lig blev jordfæstet. I 1823 begyndte man at fjerne gravstenene på de to kirkegårde. Ved senere placering er man stødt på adskillige kranier og forvitrede knogler.

Som skillelinie mellem Kirkegården og Smedegaden havde man i sin tid fået opført en mur, der var afdækket med flade tagsten og forsynet med tre porte. Hensigten med denne mur var at hindre, at løsgående hunde og svin ikke skulle trænge ind og rode i den indviede jord. I 1871 blev muren erstattet af et nu nedrevet jerngitter samtidig med, at der plantedes en række træer.

I Richtsensgade nord for Humlekærren lå tre sammenbyggede lejligheder, der betegnedes som kirkeboder. Her boede som regel småkårsfolk, der lige som mange andre af byens mindre bemidlede måtte supplere deres sparsomme indtægter ved at yde kost og logi til seminarister.

I et af disse lofts værelser boede den senere amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen under sin studietid i byen fra 1891-94.

I midten af dette langstrakte hus kom man gennem en port ind til en bagbygning, hvor sprøjterne, før oprettelsen af Tønder frivillige Brand-

Kirkeboderne i Richtsensgade, nedrevet 1934.

værn i 1869 var blevet anbragt. Her havde man også fået opført et tårn til anbringelse af brandslangerne.

I Richtsensgade 3 boede skræddermester Hartzig, der foruden at være sprøjtefører også passede byens vægt, der lå i Smedegadens vejbane, og inde i den oprindelige byggegrund var opført et mindre hus, beregnet som kontrolhus. Her var anbragt en klokke og et skilt med påskrift: »Glocke für den Waagemeister«. Det fristede børn og unge mennesker i utide til at ringe med klokken, og dette drilleri kunne jo nok bringe ham i affekt.

Da Plewka i 1910 var blevet valgt som borgmester, ønskede han at hilse på de mænd, der var i byens tjeneste. Hartzig var også mødt, og ret naturligt erkundigede borgmesteren sig om hans navn og stilling. »Hermann Gustav Adolf Hartzig«, svarede han, og han føjede til: »Schneidermeister, Spritzenmeister, Waagemeister – Herr Bürgermeister«. Så bukkede han ærbødigst, trådte tilbage, nu havde han fået sig behørigt præsenteret. Der kan dog tilføjes, at han også var kirketjener, og som sådan måtte han stå for klokkeringningen hin augustaften i 1914, da krigen blev erklæret. Han afgik ved døden den 15. december 1928 i en alder af 67 år.

Af andre beboere, der var hjemmehørende i Richtsensgade kan bl.a. nævnes N. Callesen, Max Silber i nr. 5, pedel Johannsen i nr. 7, skræddermester Martin Sommer i nr. 9 og 11. Han havde i travle perioder 16 svende på værkstedet. Ejendommen blev senere overtaget af skræddermester Chr. Skov. I nr. 13 boede journalist Georg Stuckert. Han stammede fra Hessen Darmstadt. Under sine akademiske studier havde han fået kendskab til Eddaerne, og denne interesse for de islandske håndskrifter førte ham nordpå. Et påtænkt midlertidigt ophold i Tønder blev dog til en varig bosættelse i byen. Foruden at blive engageret som privat sproglærer for velstillede forældres børn, blev han medarbejder ved det ny-stiftede, frisindede blad Tondersche Nachrichten. Han var en særdeles dygtig skribent, og de læsere, der sympatiserede med hans anskuelse, kom til at sætte pris på hans indlæg. Han gik kraftigt ind på at give danskerne en anstændig behandling. Det bragte ham i opposition til myndighederne. Det var i Køllertiden, og han blev da også udsat for sagsanlæg med efterfølgende arrestation. Samme skæbne mødte redaktør Skovrøy.

Senere skrev Stuckert adskillige artikler til såvel danske som tyske aviser bl.a. til Politiken og Hamburger Fremdenblatt. Nævnes kan det også, at han var en dygtig lejlighedsdigter, der havde evner til at sætte aktuelle begivenheder på rim, sådan som vi kender det fra nutidens presse. Han afgik ved døden den 12. april 1956 i en alder af 86 år.

Efter den gamle byplan hørte Rådhuskarreen til nordøst kvarteret, hvor Humlekærren betegnedes som nr. 1, Rådhuset som nr. 2 og derefter fortsattes der i Smedegaden med fortløbende numre, indtil der i 1907 kom en ny nummerering, så husene på venstre side, beregnet fra Torvet, fik de lige numre. Et begreb om husenes størrelse, angivet i fag, får vi ved at studere de gamle brandtaksationsprotokoller på Landsarkivet. De begynder med året 1744 og føres ajour hvert tiende år indtil omkring 1864. Her har vi lejlighed til at se navnene på de skiftende ejere og bygningernes taksationsværdi. Flere af ejendommene har haft tilknytning til kirken. I det første hus, der betegnedes som N.Ø. kv. 3 (Smedegade 2) boede A. F. Urius, der var organist ved kirken fra 1725-81, i den tid, da Brorson og provst Schrader prædikede i kirken. Ved hans død overtoges det af efterfølgeren i organistembedet, Jürgen Andresen, der dog allerede afgår ved døden 1783, 57 år gammel. Godt hundrede år senere var det fra dette hjem politikatmester Bergmann hver morgen som lovens håndhæver tog

Smedegade

sine inspektionsture for at overvåge retstilstandene i byens gader og kroer. Da han ved ny ordning af politivæsenet i 1920 fik ansættelse som opsynsmand på markedspladsen blev huset for en kort årrække embedsbølg for politibetjent Dähnert.

I Smedegade 4 møder vi i en lang årrække en jysk handelsmand, Jens Matzen og hans arvinger, indtil huset omkring 1783 overtages af enken efter Jürgen Andresen. I 1824 kom det i besiddelse af Ewert Ewertsen, der var ejer af Humlekærren. Han afstår det i 1842 til kleinsmed Carsten Hansen. Af senere beboere kan nævnes – dog ikke i kronologisk rækkefølge – kleinsmed Feron, Herman Stahlberg, skræddermester Sørensen, malermester Carl Petersen, der senere flyttede til Søndergade 21.

Smedegade 6 var et ret rummeligt bindingsværkshus på ti fag. I den nævnte protokol fra 1744 betegnes det som fru konsistorialråd Schraders hus. Hun var enke efter Johann Hermann Schrader, der var præst og provst i byen fra 1728-37. Efter enkens død blev huset overtaget af gæstgiver og brændevinshandler Johann Friedrich Petersen, der udvidede det med et mindre hus på fire fag og en stald på tre fag. Under saneringen, der blev foretaget 1973, fandt man en godt 2½ meter dyb kælder, der til dels var opmuret af natursten. Det må formodes, at den har været anvendt under fremstillingen af brændevin og måske også som lagerplads. I

1810 blev huset overtaget af Ewert Ewertsen, formodentlig med henblik på udvidelsen af Humlekærren.

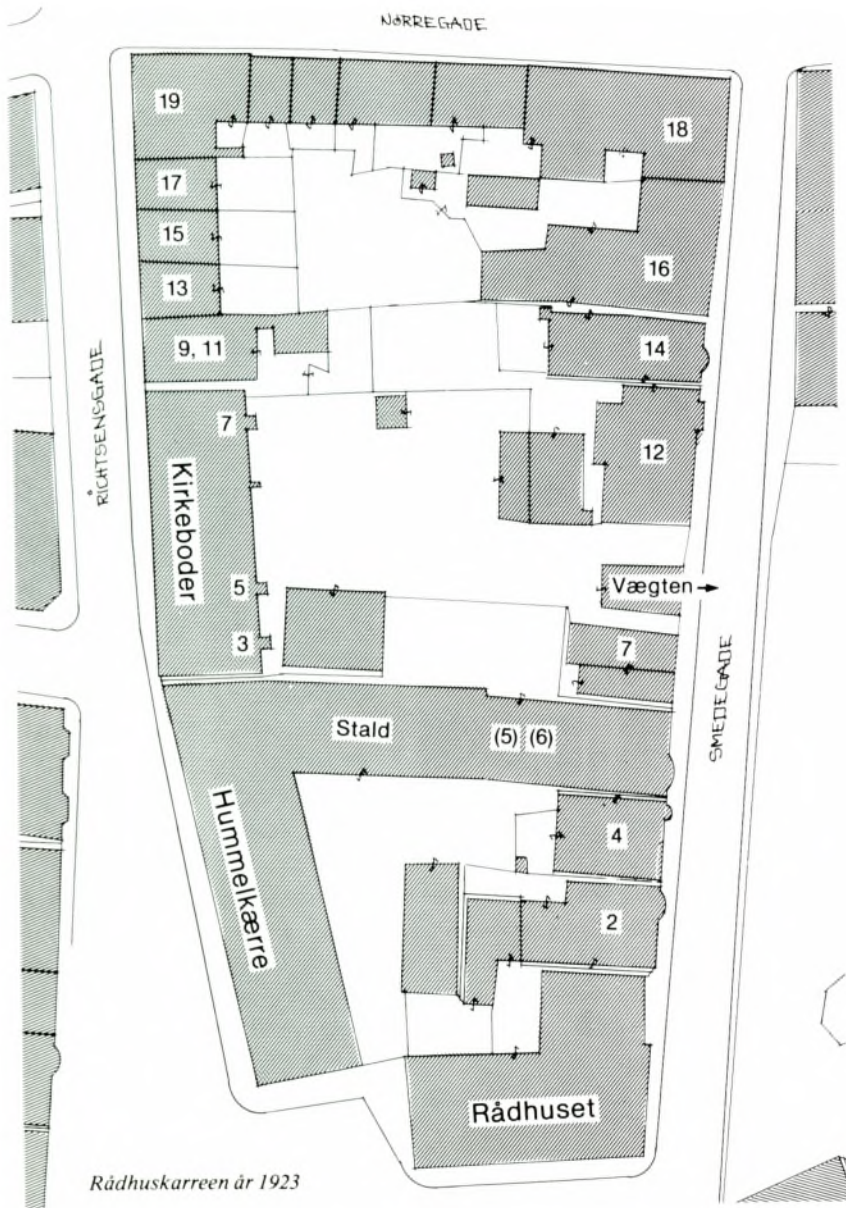
Smedegade 7 kaldtes en halv snes år for Bartrams hus. Han var postillon. Det var ret beskedent i sin udstrækning, idet det kun bestod af fire fag beboelseshus og tre fag stald, som senere blev anvendt til henholdsvis materialehus og hospitalstald. Fra 1794 ejedes huset af tre på hinanden følgende bagere: Momme Steffens, Nicolay Lorenzen og Jens Christian Kramer, som alle havde været ejere af gavlhuset på Torvet (det nuværende Klosterbageri). Her var der i 1778 blevet indrettet et bageri. Kramer gik konkurs, og hans besiddelser blev i 1837 overtaget af bagermester Martin Petersen, hvis bedstefar med samme navn, der stammede fra Daler Østerby, i 1770 havde bosat sig i huset Østergade 24. Stalden og grunden i Smedegade blev benyttet til fraspænding af hestene. Ejeren af Humlekærren havde på samme tid købt huset N-Ø kv. 4 og havde også adgang til den omtalte plads. Huset glider ud af billedet, og grunden er sandsynligvis blevet anvendt til opførelse af staldplads til Humlekærren.

Smedegade 12 er det eneste hus i gaden, som har facaden vendt mod gaden, men det har sikkert også været et gavlhús. Det bestod af tolv fag og ejedes i 1744 og tyve år fremefter af murermester Hans Wollesen fra Daler. Ved århundredskiftet 1800 boede her en skrædder Conrad Albrecht. Det må senere være blevet overtaget af Hans Christian Christensen, der stammede fra Ravnskilde, Ålborg amt. Han aflagde borered i 1836 som amtsskomagermester. Da han dør, viderefører enken, Cathrine Christensen, skomageriet, indtil en af svendene, Sivert Ferdinand Peters, fra Tønning, som bliver gift med enken, overtager ledelsen. Foruden et rummeligt værksted var der også et stort lager af læder, der blev afsat til egnens skomagere. Han døde 1908, og ejendommen med værksted overtages af skomagermester Peter Wegner.

I Smedegade 14 boede en tid lang Chr. Georg Fr. Frede og maler Harms og omkring 1920 Christen Christensen og Peter Jacobsen.

Smedegade 16 var så godt som en snes år efter 1744 beboet af murermester Lorenz Hansen, der stammede fra Nykøbing Falster. Han foretog en del udvidelse af huset, så det kom til at bestå af fire fag forhus, fem fag pisel (storstue), fire fag sovehus, to fag stald og en indkørsel. Det blev senere overtaget af Lorenz Thrane, der kom fra Norge. Han var vinhandler og forpagter af rådsvinkælderen. Ved ophævelse af latinskolen 1804

Rådhuskarreen år 1923

fik man her indrettet en skole for drenge, rektorskolen. Den lukkedes i 1856, og på foranledning af fysikus Ulrik indrettedes der et asyl for fattige børn, en slags vuggestue. Skolen åbnedes igen den 1. oktober 1864 med pastor Obbarius som rektor. Han blev senere præst i Uberg og derefter i Hammelev.

Da man omkring 1870 havde fået opført en drengeskole i Richtsensgade (nuværende bibliotek) indrettedes der i rektorskolen flere lejligheder. Den af beboerne, der blev kendt over hele byen, var forhenværende skoflikker Diederich Diedrichsen, som i folkemunde gik under navnet Dieder Ging med æ kling. Han var nemlig byens udråber, der med en klokke i hånden påkaldte sig borgernes opmærksomhed, når der bragtes kommunale meddelelser, bekendtgørelser om afholdelser af auktioner, eller når han fra en af de handlende skulle faldbyde en lige hjemkommet vare, og når det f.eks. drejede sig om fisk, føjede han til »Papier mitbringen«. Desuden havde han det hverv at skulle tænde og slukke byens gasbelysning. I sit hjem havde han et lille udsalg af læskedrikke og forskellige salver. Hans bestillinger har næppe været så indbringende. Han endte sine dage som fattiglem på hospitalet den 27. juli 1927, 68 år gammel.

I gadens sidste hus, Smedegade 18, boede Anton Kallmer og senere maskinbygger M. Mikkelsen Sørensen. Omkring 1889 blev det overtaget af hospitalet. Omkring genforeningen beboedes det af Ferdinand Sternkopf og Ernst og Caroline Rehr.

Det ældste bevarede hus i gaden er den gamle latinskole, der opførtes i 1612 til dels af kvadersten fra et forlængst nedrevet kloster i Vestergaden. Den ophævedes i 1804, da man fra myndighedernes side kun ønskede fire af disse skoler i landsdelen. Eleverne henvistes nu til rektorklassen, Smedegade 16.

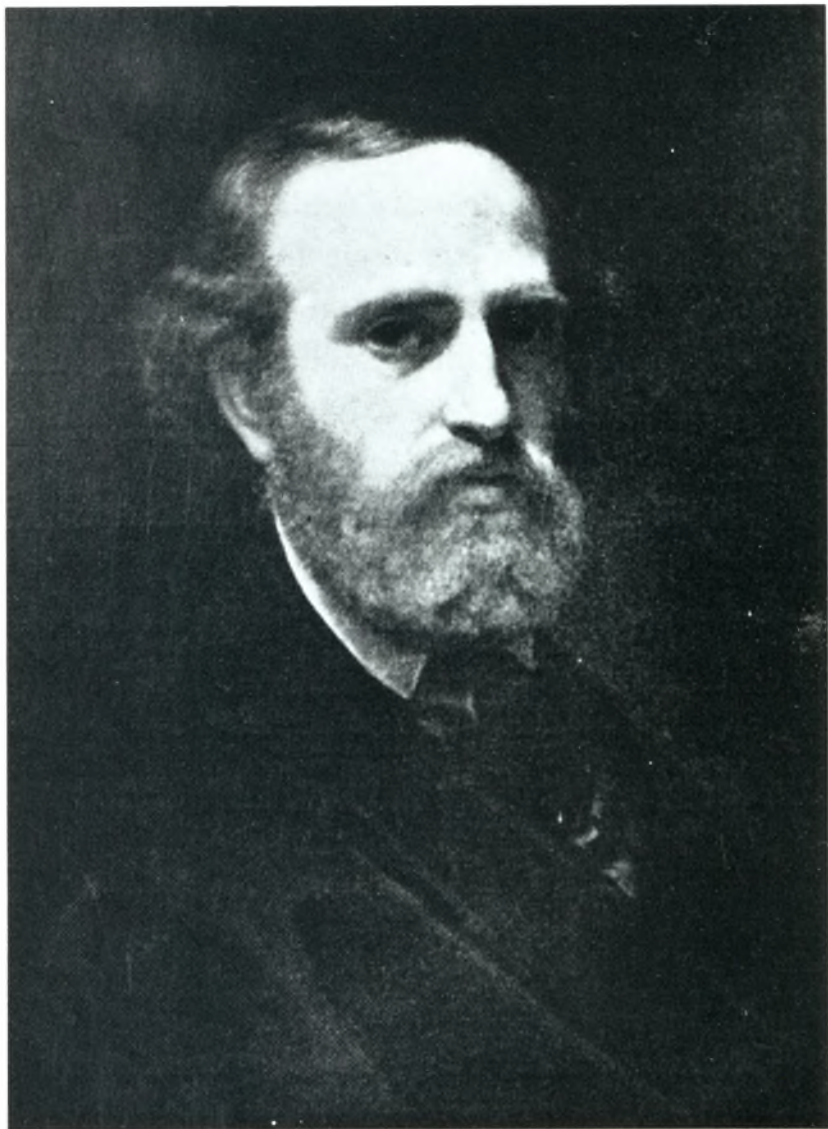
Det har ikke været hensigten at bringe en fyldestgørende fortegnelse over de mange ejere og lejere, der har haft deres bopæl i Smedegaden. For mange blev det kun til et kort ophold. Det kan næppe være af almen interesse, og der findes da mærkværdigvis heller ingen folketællingslister fra den tyske tid (1864-1920). Der må tyes til grundbøgerne og til mundtlige oplysninger.

Der skal heller ikke bringes en redegørelse over de bygningshistoriske og arkitektoniske forhold. Det må overlades til de mere fagkyndige.

Richtsensgade 1980

Saneringen og restaureringen af dette kvarter er blevet foretaget på foranledning af Tønder Andelsboligforening. En række huse i Richtsensgade er blevet fjernet, nye er blevet opført, der måske nok med deres udvendige trapper kan virke lidt fremmedartet. Men sammen med det bevarede gamle gadebillede i Smedegaden og de smukt anlagte små gårdhaver hviler der dog en harmonisk helhed over kvarteret. De, der har fået deres hjem i de hyggeligt indrettede stuer, giver indtryk af at være yderst tilfredse med boligforholdene.

Geskel Saloman (selvportræt)

Jødisk Tønder-familie

Gennem de mange beretninger om jødefolkets tunge lod under den sidste krig har vi fået et chokerende indtryk af dets triste skæbne.

I den efterfølgende skildring bringes et billede fra forrige århundrede, hvor man ganske vist kendte til antisemitisme, men hvor kårerne for dem, der sluttede sig til det mosaiske trossamfund, dog var mere tålelige så de ikke hæmmedes i deres udfoldelse, hverken på det forretningsmæssige, det videnskabelige eller kunstneriske område.

Blandt de handelsfolk, som i begyndelsen af 1800'erne gæstede de årlige krammarkeder i Tønder, hvor de falbød deres varer, var også det jødiske købmandspar Isak Salomon og David Marcus Dessauer. I deres med sejldug overtrukne vogne tog de på markedsdagen fra by til by. De stammede begge fra Frankfurt a.d. Oder, men gennem deres omflakkende liv var de nået til hertugdømmerne og fandt et tilholdssted hos den jødiske menighed i fristaden Frederiksstad. I hjemmet hos enken Jettchen Geskel, der havde tre døtre, fandt de deres hustruer. Isak Salomon blev gift med Veilchen, David Dessauer med Rachel, og den yngste datter Sara ægtede senere Seelig Salomon Tachau, med hvem hun tog ophold i Ribe.

De to handelspartnere må have fundet behag i Tønder, for i december 1812 ansøger de kongen om tilladelse til at bosætte sig i byen. Dette vakte dog en vis modstand hos købmændene, idet de bl.a. nærrede angst for, at de to fremmede skulle tilegne sig handlen med kniplingerne, men endnu mere var det vel nok datidens antisemitisme, der gjorde sig gældende. Amtmand Bertouch gik dog ind for dem, idet han henviste til en kongelig forordning, efter hvilken man overalt i staten skulle give jøderne fri

adgang til at øve et borgerligt erhverv. Mod en afgift på 800 mark fik de deres opholdstilladelse, og året efter tog begge familier fast bopæl i Tønder, hvor de købte en statelig købmandsgård (Storegade 10), den ejendom der i 1872 erhvervedes af købmand Klüwer og som nu ejes af manufakturhandler Hans Tygesen.

Borgerskabet må have affundet sig med de to fremmede købmænd, for da byen under kosakkernes fremrykning mod nord, af den russiske kommandant blev anmodet om at aflevere 300 alen klæde og 300 par støvler i løbet af 24 timer, lod man de to købmænd effektuere denne ikke just kærkomne tvangsrekvisition.

I det Salomonske hjem fødtes der syv børn, fire drenge og tre døtre. Den ældste søn, Siegfred (1816-99) blev senere en kendt komponist, Geskel (1821-1902) vandt anseelse som portræt-historiemaler og Nota (1823-85) blev en navnkundig læge.

Det var David Dessauer, som var den drivende kraft i deres handelsforetagende, men da han efter godt en halv snes års ophold i Tønder blev plaget af gigt og blev så gangbesværet, at han vanskeligt kunne bevæge sig, blev det hans kompagnon, der måtte forestå forretningen. Isak Salomon var dog mere kunstner end købmand. Handlen stagnerede. Kårene blev stadig mere og mere trykkende. Der måtte søges andre muligheder til opretholdelse af livet, og det blev hans smukke sangstemme, der blev familiens redning.

I tre år havde Isak Salomon i sin tid været hjælpekantor ved den jødiske menighed i Berlin, og flere gange havde han nydt den store ære at optræde for det kunstelskende hertugpar Frederik Christian og Louise Augusta på slottet i Augustenborg, når der arrangeredes musikunderholdning, ja, han fik endda ved sådanne lejligheder lov til at overnatte på slottet.

Da man i København savnede en forsanger og kantor ved en synagoge, som den jødiske menighed agtede at opføre i Krystalgaden, søgte Isak Salomon stillingen, og som støtte for sin ansøgning vedlagde han adskillige anbefalinger fra Berlin og fra prins Christian Frederik, den senere kong Christian den Ottende. Denne skrev:

»Herr I Salomon fra Tondern, som ønsker at antages ved den mosaiske menighed her i staden, har anmodet mig om at understøtte sin ansøgning desangående med min anbefaling. Under mit ophold på det hertugelige

Uden for familiens hus i Tønder.

Augustenborgske hof, ved hvis musikalske underholdning herr Salomon ofte har udført betydelige syngpartier, har jeg haft lejlighed til at overbevise mig om, at han besidder en høj og stærk tenorstemme og har erhvervet sig megen færdighed. Han er mig desuden bekendt som en stræbsom og retskaffen mand, og da jeg således tror ham både duelig og værdig til den agtbare post, tager jeg ikke i betænkning på bedste måde at anbefale ham til den agtbare menigheds velvilje.

København den 14. maj 1831

Christian Fredderik

Louise Augusta, der nu boede som enkehertuginde i København, gav ham en ikke mindre personlig på tysk affattet anbefaling. Også fra Tønders stadsmusikant Chr. G. Semler fik han en udtalelse. Denne havde været musiklærer for både Siegfried og Geskel. Medens Siegfried ret tidligt bestemte sig for at gå musikvejen interesserede Geskel sig mere for tegning. Han kolorerede billeder, og hos en frøken Hansen deltog han i pigeskolens tegneundervisning. Der var på denne tid ikke adgang for jødiske børn i byens skoler.

Den således velanbefalede Salomon fik stillingen i København og om familiens rejse fra Tønder beretter en af hans pårørende: »Opbruddet fra Tønder i 1831, hvor familien havde haft så mange gode år, var meget tungt. Rejsen med de dengang kun dårlige sejlskibe var overordentlig besværlig og stormfuld og med ængstelse gik alle fremtiden i møde. Desuden kunne ingen af dem dansk, da de dannedes sprog i hertugdømmerne var tysk, og dansk kun taltes på landet af det lavere lag af befolkningen sammen med plattysk.

De fik deres bolig i Pilestræde, og efter at den ny synagoge var blevet indviet, tiltrådte Salomon sin tjeneste. Geskel kom i den nyoprettede skole for jødiske børn og blev ret hurtigt klassens duks. Faderen havde derhjemme undervist ham i både tysk grammatik og hebraisk.

I sekstenårs alderen kom han på Akademiet for de skønne kunster, hvor han fik Eckersberg, der var sønderjyde, idet han stammede fra Blåkrøg, Varnæs sogn, som lærer, medens Julius Exner og Ballin blev hans studiekammerater.

I 1836 rantes familien af en stor sorg, idet moderen afgik ved døden. Da faderen var fuldt optaget af sit virke som kantor, måtte de ældste børn tage sig af hjemmets sysler. Sønnerne blev medlemmer af et drengekor, der sang ved gudstjenester og begravelser. Den næsten 60 årige Isak Salomon giftede sig med den unge enke Ester Wulf, en datter af klædefabrikant i Randers og veninde til de ældste døtre. Familien forøgedes med tre døtre, og da faderen efterhånden blev dybt deprimeret på grund af den anstrengte økonomi, måtte Siegfried og Geskel ofte vikariere for ham, især på de travle højtidsdage. Geskel måtte selv skaffe sig midler til sin videreuddannelse. Han underviste i sang og tegning i den jødiske friskole, ligesom han gav undervisning i guitar-spil, som han selv havde lært sig.

Den første lektion på violin.

Sejrherrernes hjemkomst.

I 1848 døde faderen, og nu kom hele omsorgen til at hvile på børnene. Den ældste af pigerne, Pauline, åbnede et lingeri, hvor der blandt meget andet kunne købes »tønderkniplinger«, og sådanne kom da også, da hun blev gift, til at pryde hendes brudeslør.

Det lykkedes Geskel at afsætte en del portrætter, og af hans omhyggeligt førte regnskab ses det, at de kunne indbringe ham to, tre eller højst fem rigsdaler pr. styk. Det hjalp dog altid lidt på hjemmets trange kår.

I 1843 var han blevet grebet af en længsel efter at se sin barndomsegn. Efter flere dages ophold i Tønder tog han på familiebesøg i Ribe. Selve rejsen varede to dage, så han måtte overnatte hos kusken. Her benyttede han lejligheden til at male et billede af kusken og hans kone, og det indbragte ham gratis kørsel og fri fortæring.

Det var ret naturligt, at familiemedlemmerne fik deres portrætter, og her lykkedes det ham da også at få lov til at male amtmanden, grev Sponneck. Billedet, der halvt skjult bag gardinet blev sat i rådhusets vindue, så så livagtigt ud, at de forbipasserende ærbødigt hilste på det i den tro, at det var selve amtmanden, der havde anbragt sig der. Også biskop Tage Müller blev portrætteret, og begge billeder kom året efter på Charlottenborg-udstilling.

Den musikbegavede Siegfried, der havde optrådt som violinist ved flere tyske hofkapeller samt ved det berømte Gewandhausorchester i Leipzig, traf ved disse lejligheder sammen med den »svenske lærke« Henriette Nissen. Fælles interesse bandt dem sammen, og de besluttede at gifte sig. På parrets rejse til sangerindens hjem i Gøteborg lagde de hjemvejen over København for at bringe Geskel en invitation til den påtænkte festdag. Men han måtte afslå indbydelsen. Han savnede nemlig midler til rejsen. Hans vordende svigerinde tilbød at bekoste den. Tilbudet var dog hans ære for nær. Da man gerne så hans nærværelse, gav han omsider det løfte, at hvis han fik solgt et billede, ville han komme. Han fik solgt et – han kom, og han blev i Gøteborg i tyve år, bortset fra et år, da han var i Paris. Som bryllupsgave skænkede han en tegning af brudens far. Det vakte beundring, og han modtog efterhånden talrige bestillinger. Sammenholdet blandt det jødiske folk har sikkert her gjort sig gældende. Den første bestilling kom fra den velhavende købmand og bankier Morris Jacobsen, i hvis hjem Geskel efterhånden blev en hyppig gæst, og det havde sin årsag. Husets smukke datter, Lis Jacobsen, tildrog sig hans opmærksomhed, og da den rige far tilsyneladende ikke stillede sig hindrende i vejen for en forbindelse mellem de to unge, forlovede de sig og de levede med i det muntre og hyggelige liv, der prægede de højt-kultiverede jødiske kredse, hvor der dyrkedes musik, kunst og litteratur. Da Geskel foruden sit tegnetalent jo også var i besiddelse af en sangbevægelighed, blev han midtpunktet i det selskabelige samvær.

Geskel Salomon glemte ikke sin malerkunst, men han havde længe følt, at denne masseproduktion af portrætter let ville komme til at sænke kvaliteten. Vel havde han et naturligt anlæg for denne kunstform, og det blev da også efterhånden ret indbringende for ham, men han trængte til fornyelse, og derfor nærrede han da også det ønske at komme til udlandet. Svigerfaderen, der var byens store mæcen, tilbød at bekoste rejsen, og målet for den var Paris, hvor adskillige af datidens store kunstnere opholdt sig. Han modtog nye impulser og gav sig da også for alvor i lag med at male genrebilleder. Fra denne tid stammer billedet »Nyheden fra Krimkrigen« og »Sejrherrernes hjemkomst«. Vi ser på dette en kone, til hvem en lille ængstende dreng klamrer sig. På gadens fliser ligger en egeløvkrans, som hun har tiltænkt manden, som hun venter tilbage fra krigen. Han er ikke blandt de hjemvendte. En soldat overrækker hende et

Sabbatslysene velsignes.

blodpletet brev og en medalje, som en sidste hilsen fra hendes faldne mand. I dyb fortvivlelse segner hun over i moderens arme, alt imens soldaterne under marskallerne Bernadotte og Angerau jublende drager gennem den lille franske by.

Maleriet gjorde stor lykke, og da det udstilledes i København, blev der en sand folkevandring af besøgende til Christiansborg. Billedet blev købt af stockholmske damer som en sølvbryllupsgave til kong Oskar den Anden og dronning Sophie.

Efter et års ophold i Paris vendte Geskel Salomon tilbage til Gøteborg, og kærligheden mellem de to unge var ikke blegnet. Der havde været en ret livlig brevveksling mellem dem. De blev nu gift, og i ret hurtig rækkefølge fødtes børnene: Fanny, Nathalie, Cecilia og Magnus.

Det var i disse år, at han sammen med broderen Siegfried ændrede efternavnet til Saloman (a i første og sidste stavelse). Sit danske borgerskab bevarede han helt til 1868.

Der kom mange portrætbestillinger til den hjemvendte maler, og når han desuden påtog sig undervisning i tegning omkring på skolerne, så er det forståeligt, at det blev en række virksomme år i Gøteborg. Men der kom til at hvile et tryk over hjemmet. Hans sarte hustru blev angrebet af tuberkulose, slægtens svøbe, og trods flere rekreationsophold i udlandet rev den snigende sot hende bort i en ung alder, og da svigerfaderen snart efter også afgik ved døden, drog Saloman med sine tre døtre til Stockholm. Her blev der vist ham den store ære, at han blev udnævnt til kongelig portrætmaler, og kort efter blev han professor ved akademiet.

Om det nu skyldes kunstnersindet eller den jødiske afstamning, måske begge dele i forening, så blev hans tilværelse livet igennem præget af en vis rastløshed. Han var ofte på rejser, hvor han hentede motiver til folkelivsskildringer lige fra Nordafrika og til Lapland. Fra en af disse rejser fortæller han om en lille oplevelse i Dalarne. Her mødte han en dag en maler, han gerne ville i kontakt med. Den fremmede svarede kun med enstavelsesord, men så meget kunne Saloman dog høre, at han måtte høre hjemme i Danmark. »Sig mig«, sagde han til ham, »De skulle vel ikke kende noget til Exner?« »Jo«, svarede den anden og føjede så til, »det er mig«. Saloman præsenterede sig og var forundret over, at de to ungdomsvenner ikke mere kendte hinanden. Men der kom ingen samtale i gang.

Ved aftenstid kom Exner med en undskyldning, fordi han havde vist sig så fåmælede. »Mine tanker har i denne tid været i Danmark, og forholdene derhjemme har virket nedstemmende på mig, så jeg ønskede, at alle mennesker var langt borte, og jeg kunne få fred«.

Saloman forstod ham. Det var i 1864, og Dybbølstillingen var lige blevet rømmet.

Med barndomstiden i erindring malede han, et par år efter at han var kommet til København, en lille skitse, som han har kaldt »Uden for familiens hus i Tønder«. En udråber bekendtgør de sidste nyheder, medens familiens medlemmer spændt følger oplæsningen. Et andet billede »Den første lektion på violin« forestiller den strenge stadsmusikant Semler, der giver den unge Geskel musikundervisning. Endelig må endnu nævnes hans måske mest betagende billede »Sabbatlysene velsignes«. Han var 78 år gammel, da han gav dette barndomsminde sit synlige udtryk. Medens faderen fredag aften, førend sabbaten tager sin begyndelse, er borte fra hjemmet for med andre mænd at læse aftenbønnen og synge lovsange, er

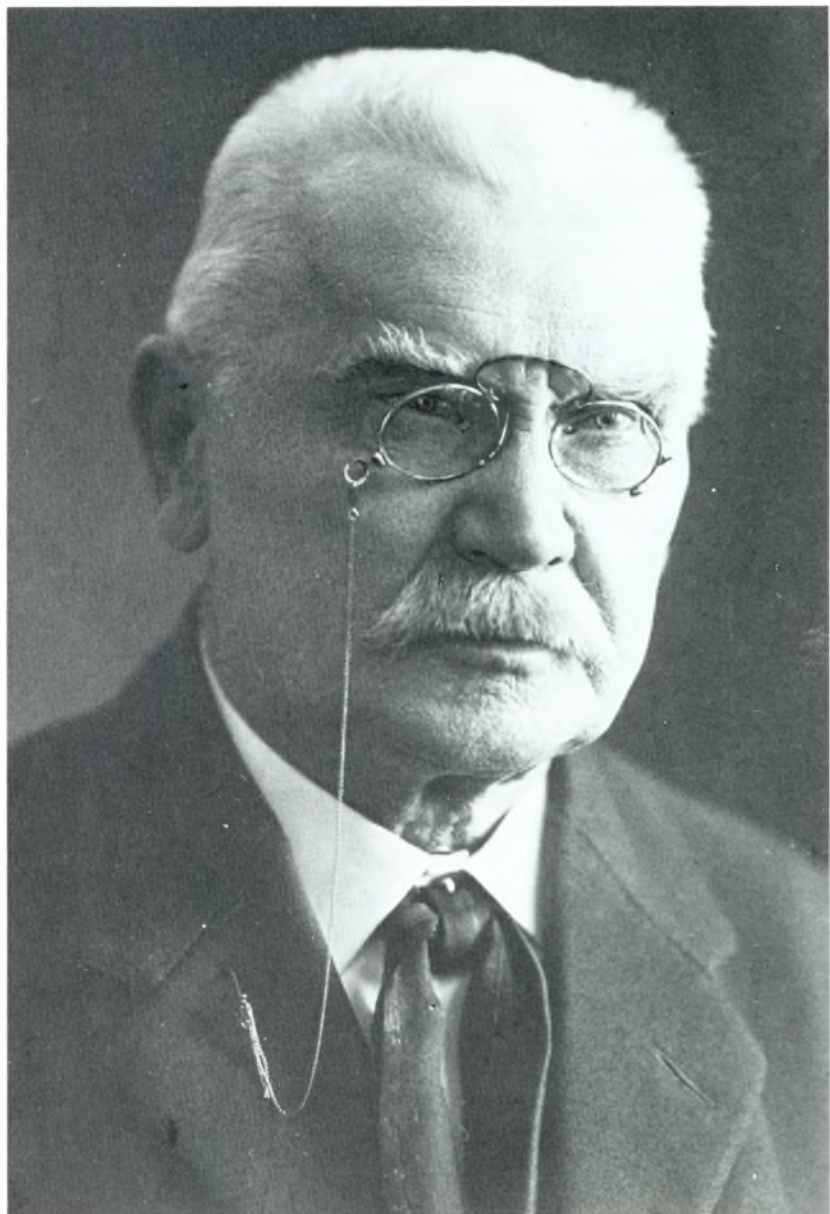
festbordet dækket i hjemmets stue. Mor Veilchen strækker armene frem mod de tændte lys for at velsigne dem, medens bedstemor Jettchen, som var flyttet med til Tønder, antyder den samme lille ceremonielle handling, som hun så tit har udført, da hun var husmor i sit eget hjem.

Fra en dansk folkevise har han hentet motivet til billedet »Marsk Stigs døtre«, et maleri, der nu hænger på Statens kunstmuseum i København. To piger tungt nedbøjet vandrer i aftenskumringen arm i arm med en stav i hånden som hjemløse i det uvisse. Selv om denne situation nu ikke er i overensstemmelse med virkeligheden, idet Marsk Stig kun havde én datter, og hun endda døde som barn, så gør det jo ikke fremstillingen ringere.

I foråret 1902 kom Geskel Saloman ud for en ulykke. Han blev slynget ud af en sporvogn og sparket af hestene, som trak den. Han genvandt nogenlunde sit helbred, men arbejdsevnerne svandt. Han måtte forlade staffeliet, hvor han i tredive år havde virket med flid, alvor og skaberglæde. Den på sommeren den 5. juli 1902 afgik han ved døden og blev begravet på den jødiske kirkegård i København.

En statelig repræsentant for det gode stærke Juda var gået bort.

Vinterbilleder fra Tønder set gennem Skovrøys briller

– At jeg har kunnet bjærge mit gode humør gennem brændingen, skylder jeg den venlige fe, som en skønne dag for 60 år siden kom glidende ad en solstråle ind gennem vinduet i det lille smedehus i Arrild og lagde en gave på den lille drengs vugge. Gaven var sansen for det morsomme og komiske hos menneskene. Sådan skrev redaktør Skovrøy i sin lille biografiske skildring »30 år i Tønder«.

I 1882 tog han den dristige beslutning, at han ville genoplive »Vestslesvigske Tidende«, der var blevet udgivet i Møgeltønder, men i begyndelsen af 70'erne var bukket under for bladdøden. Driftskapitalen til dens grundlæggelse var yderst beskednen – kun 2000 mark, og når han anfører, at der det første år var mindre end en snes abonnenter i selve Tønder, så er det forståeligt, at redaktionspersonalet måtte svare dertil. Skovrøy påtog sig ikke alene at være redaktør, men han var samtidig bogholder, ekspedient og maskinmester. Han lagde vægt på at bringe læserne føljetoner af belærende indhold over sociale og politiske forhold, og i den anledning blev der ikke færre end omkring 150 romaner, han måtte oversætte.

Blader man i de gamle årgange af avisen, får man det indtryk, at han ikke var særlig interesseret i at bringe oplysninger om døgnets tildragelser. Så tamt og stilfærdigt, som aviserne giver det udseende af, kan forholdene i by og på land dog næppe have formet sig omkring århundredskiftet. Ganske vist betragtede en dansk avis i Køllertiden det næppe som en så vigtig opgave at være formidler af de lokale nyheder. Der var andre emner, som var af større vigtighed under de nationale brydninger.

Vel stak han hver morgen på sin vante vandring gennem byen sit hoved ind ad døren hos Thorvald Petersen med det gængse spørgsmål: »Hvad nyt?« Nu var der grænser for, hvor mange nyheder, der trængte ind i et bageri, hvor der næsten måtte arbejdes døgnet rundt. Men en morgen følte man dog trang til at give ham en oplysning. Der blev svaret: – Nyt? Jo, vi har svedet rundstykkerne nu til morgen. – Det er ikke noget nyt kom det slagfærdigt fra ham, og så fortsatte han stiltfærdigt sin gang til sit enebo i Søndergaden.

Men nogle enkelte nyheder kom der dog, og det var ikke i en tør og kedelig opsætning, de blev bragt, men de var yderst velskrevne.

I vuggegave havde han dog fået andet end blikket for det morsomme og komiske. Den gode fe havde også skænket ham sansen for naturens skiftende billeder og evnen til på en mesterlig måde af fæstne indtrykkene i ord og skrift. Skønt Skovrøy var et »Sommerbarn«, han var født sankt-hansaftensdag 1852, så får man dog det indtryk under læsningen af hans skitser og fortællinger, at han nærrede forkærlighed for vinteren. Men han så denne barske og mørke årstid gennem de lyse briller.

Utvivlsomt er han blevet grebet af et barns umiddelbare glæde ved synet af den første sne, og han har givet det udtryk på følgende måde: – Det første snefald, som batter noget, har vi haft i nat og i formiddag. Det har drysset jævnt hele tiden, så holdt det op, men så var den gamle jord også pyntet som en ung brud. De sorte gader var hvide. Træernes nøgne grene var svøbt i skinnende hvidt bomuld, og alleernes træer lignede to rækker mægtige pudderkvaste, som var stukket ned i en bunke hvidt strøsukker.

Andre billeder. – Tønder by har taget sløret og er gået i kloster. Det er vinteren, der har omvendt den, og det er vinteren, der har pyntet den i en eneste nat, så den med fine hvide tage, hvide gader, pudrede alleer og park ligner en ung novice med det hvide nonneslør slæbende efter sig. Ved Sønderport, hvor der står to kæmpepopler, har sneen og frosten rejst en kæmpemæssig æresport af glimrende sølv. I de hvide buske er der dødsstille, ingen sangfugl kvidrer, kun nu og da lyder en drossels tik-tak, når den ængstelig flager bort, skræmt af en enlig vandrers knirkende fodtrin.

– End ikke i den fagreste højsommer frembyder parken her ved byen en sådan pragt som i disse dage, da sneen har pyntet træerne og buskene med

Alleen i vinterdragt.

det fineste hvide løv. Det er en pragt, som i Aladdins hule, men kold som denne. Frugterne er af glas og ingen fugle synger i træerne. I det unge birketræ sidder en fuglerede, men den er fyldt med sne. Man udbryder som Aladdin: – Ak, der er skade, her ingen fugle er, der synger i disse grønne træer. Alt er så stille. Men parken fryser i sin kolde dragt som en balklædt skønhed, der er lukket ude en vinternat og kryber sammen mellem Vidåens stivfrosne arme.

Som den passionerede skøjtøløber, han var til op i den høje alder, formåede han at slå de flotteste herresving på sine forniklede skøjter »Eisvogel«, som de hed, og isen har selvfølgelig øvet sin tiltrækning på ham.

– Børnenes paradis, den dejlige is, har åbnet sin salon og tager imod hver dag under strålende sollys og om aftenen under fuldmånens lidt mere dæmpede skær med de dybe, mørke skyer hist og her, der kan tage de elskende par under deres mørke vinger, alt imens Månen sidder og ser til med sit troskyldige smil, skønt den alle dage, det gamle liv, har været en rigtig Kirsten Giftekniv.

En anden malende skildring byder følgende: – På strømmen lå grundis, små runde isskåle, frysende af skrogis, der blinkede i solen. Strømmene tog sig ud som lange bånd af hvidt broderi. Hist og her lå der en lang strækning, som var blandet med vådt smeltet sne fra det sidste tøbrud, der farvede isen gul, så det lignede smeltet kandissukker. På en plet var den halvsmedede sne flydt ud i isen, så den fik en skuffende lighed med en marmorplade. Derhenne var den tykke is brustet over et sommerdige og skød sig som en glinsende bjergkæde gennem landskabet. Langs en grøft stod isen på kant, ragende højt til vejrs som en mur af krystal, og to ledpæle havde skabt tvillinghøje af is, på hvis brustne tinder solstrålerne glitrede og flammede som en elektrisk buelampes brændende lys.

Smukt virker også billedet af vintersolens leg hen over den endeløse isflade.

– Is og atter is, trindt om ikke andet is! Og morgensolen, som lige havde løftet sit ansigt over synskredsens sydøstlige rand, rødmede og smilte som en moder, der finder en legeplads for sine børn. Og den lod sine yngste poder, de vise morgenstråler, danse ind over denne blanke, glinsende flade som nu havde ligget over de jævne marskvidder i mange måneder, dækkende enge og grøfter, veje og stier med sin vinterdyne. Og solstrålernes muntre børnekuld tumlede i hælene på hverandre ind over

På Vidåens is i 1890erne.

isen, snublede og faldt over en forhøjning, som ved vandets sænkning havde dannet sig omkring en ledpæl, jublende og lo, kom på benene igen og tumlede videre, brødes under latter og blinkende smil i isen, der brusten over en grøftevold i lange flænger, der lignede store åbne sår.

Om julens vejrlig – det var i 1899 – beretter han: – Den hvide jul, som efter gammel overtro må til for at skabe den rette julestemning, har ikke svigtet os i år. Det fine snedække ligger endnu spredt over vestsletten, så langt øjet rækker, og det rækker milevidt. Derude er alting i hvidt med en blånende tone langt ude i kimmingen, hvor den blå himmelbrudgom tager sin hvide brud i favn. Alle landevejsstriber, alle bække og åer, alle diger og grøfter, grågrønne enge og sorte hedepletter går op i den store hvidhed som en højere enhed. Det er som et liglagen der er bredt ud over jorden. Men en lille fin blå røgsøjle ser man svinge sig op imod vinterhimlen fra mennesketuerne, som er spredt over den hvide slette og røber det liv, som rører sig ved arnen i de tusind hjem. Og vildgæssene trækker i svinefylking hen over snemarkerne og fylde luften med deres skrig.

Da julesneen et år svigtede lyder det: – I stedet for den Julesne, mange mener hører med til at fuldkommengøre den rette julestemning, har vi

fået barfrost med skinnende sol. Heller ikke ilde! Især frembyder Tønder by med sine omgivelser af oversvømmede enge og blinkende Vidåløb, hvor træernes spejlbillede ser lige så virkelig ud som originalen under en sløj vintersol, et yndigt skue omtrent som en diamant i sølvindfatning.

En omtale af et årsskifte bliver under hans pen til et møde mellem en gammel morlil og en ung hvidklædt pige.

- Det gamle år og det ny år! Jeg har set dem begge. Vinteren, som i forbigående sagt, må være en højst udannet person, havde meldt sig ved en brandstorm af nordvest. Den holdt et ståhej i gaderne, så Gud måtte sig forbarme, peb og hylede i slipperne værre end nogen gadedreng, kastede med tagsten efter folk på gaden, spillede vindharpe i telefontrådene over hustagene og knækkede træer i alleerne. Over torvet kom en gammel mager kvinde gående. Det var det gamle år. Stormen tog fat i den gamle stakkel og var lige ved at slide klæderne af hende. Hatten rev den af hovedet på hende og kylede den over mod apoteket, hvor den sad et øjeblik trykket fast mod muren. Så for den hen ad Østergaden.

Men ud af Humlekærren kom en ung dame, balklædt, snehvid med violer i håret. Stormen, som ikke har respekt for nogen ting på denne syndige jord, greb fat i den unge skikkelse med sine rå ryggeløse hænder, så den hvide kjole svøbte sig om de slanke lemmer. Men den unge kvinde lo om kap med vinden med en skingrende søvlatter, knejsede med nakken i stolt trods, og gaslygterne skinnede ind på et par strålende, glade øjne, lyse og dybe som den unge vår. Det var det ny år. -

Men frost og sne følges af tøbrud, og da kan der nok komme sorg i skøjteløbernes sind.

- Nu er det forbi - at sige med skøjteløbernes herlige tid. Der kom først isslag i nat, og bagefter sneede det - omtrent den allerværste skæbne, en skøjtebane kan friste. Men skøjteløberne kan se tilbage på en gylden tid, thi sjældent har isen været så god som i denne snefrie vinter, der har varet i uger, mens den ellers plejer at vare fra høns flyver op, til høns flyver ned. Som sagt i uger har vi her ved Tønder formelig svælget i is, is i milevis, is, så glat og så vid i udstrækning, at vi for den sags skyld magelig kunne forsyne alle Europas hovedstæder med skøjtebaner. Men nu må vi slippe herligheden. Den er overtrukket med en skorpe af isslag og et tæppe af sne, der er lige så blød og lige så hvid som de små skøjteløberskers kinder, der blegner af sorg. -

Ja, det var forbi med vinterens glæder, og til disse hørte også den musikunderholdning, som Skovrøy ganske vist kun ofrede en meget kortfattet omtale.

– På Vidåen bag ved seminariehaven har byens skøjteløbere deres bane i år. I går havde gæstgiver Jørgensen, Tonhalle, rejst sit store telt på isen og foranstaltede en koncert, som lokkede en del adstadige borgere og borgerinder på glatis.

Men var der så end sat et punktum for denne gang for vinterens herligheder, så vidste man dog, at de ville komme igen ad åre. Først måtte Sankt Peter kaste en varm sten i vandet på sin navnedag, derefter ville frøken vår komme trippende ad sommerdiget med blomster i hatten og lysende solglimt i de blå øjne. Hundedagene ville komme med deres blomstrende sne, de hvide skyer, og »flyvetækkeren« ville ved jævndøgntide iføre sig stormbukser og træsko og komme trampende omkring på tagene, så det ville knage i spor og lægter, men når så himlen ved efterårstide havde åbnet for sine sluser og fyldt det flade marskbassin, så ville vinteren nok møde igen og drage omsorg for, at de issøgende kunne få deres glæder. –

Nu er det uigenkaldeligt forbi med vintersporten på Tønders marskenge. Gennem kanaliseringen under den store afvanding i tyverne er det fugtige landskab blevet forvandlet til frodige agre, hvor man nu hele året rundt kan vandre tørskoet omkring.

Ja, den idyl, som Skovrøy elskede, er borte, og det er han også. En kold og blæsende martsdag i 1935 stedtes han til hvile på kirkegården i sin barndomsby Løgumkloster. Han afgik ved døden den 27. februar 1935. På mindebænken foran biblioteket står fejlagtigt 1934.

*Mellem Tønder og den vandomsflydte gård Hestholm stod i Svinevadkog, som var det ældste inddigede marskområde på Tønder mark, en mølle, der ved forårets tøbrud og i efterårets regnfulde periode gennem en snelegang pumpede vandet fra de oversvømmede enge over i Vidåen. På et kort fra 1811 over egnen findes angivet en signatur, der forestiller en mølle, og i en inventarfortegnelse over Hestholms ejendele fra 1832 nævnes en afvandingsmølle 600 mark. Det er sikkert et medlem af den velsituerede møllerstægt, Sønnichsen, som har ladet den opføre. Ved vintertide øvede den en vis tiltrækning på skøjteløberne, og selv om grøfternes is ikke havde den tilstrækkelige bæreevne, var der en vis sport for drengene at forcere de tvivlsomme steder for at kunne hjemføre et tagrør af møllens beklædning for på den måde at markere deres vovemod. Møllen har fået en smuk plads i hjemstavnens litteratur gennem de to romaner, som Skovrøy udgav: *Lys på Møllen* (1915) og *Den gamle Mølle* (1919).*

